

เศรษฐกิจวัดกรุง เทพมหานครสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จุดประสงค์ของการตั้งวัดแต่เดิมมิใช่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ แต่เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจและการเมือง ทำให้พุทธศาสนาเข้าไปมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรและราชรัฐ ความจำเป็นที่อาณาจักรต้องพึ่งพุทธศาสนา ในขณะที่พุทธศาสนาเองก็ต้องพึ่งพิงอาณาจักร ประกอบกับความเลื่อมใสศรัทธาของราชรัฐที่มีต่อพุทธศาสนา จึงเป็นที่มาของทรัพย์สินผลประโยชน์วัด ซึ่งพัฒนาคล้ายกับเศรษฐกิจวัดในที่สุด

ดังนั้นการศึกษาเศรษฐกิจวัดกรุง เทพมหานครสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงจำเป็นต้องเข้าใจถึงเบื้องหลังความเป็นมาของเศรษฐกิจวัด และสภาพเศรษฐกิจวัดสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์

เศรษฐกิจวัด

วัดไทยจำนวนหนึ่งไม่มีไ้ก่ เป็นสถานทางเศรษฐกิจที่มีความมั่นคงเข้มแข็งอย่างวัดในยุโรปสมัยกลาง¹ แต่ก็มี ความเกี่ยวข้องกับระบบเศรษฐกิจของ ไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน

เศรษฐกิจวัดหมายถึง การไ้ไ้มาซึ่งทรัพย์สินและผลประโยชน์ของวัด การครอบครองทรัพย์สินของวัดในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งการนำทรัพย์สินเหล่านั้นไปประกอบกิจ

---

¹ โปรดศึกษารายละเอียดเศรษฐกิจวัดยุโรปสมัยกลางในฐานะสถานทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ใน อังรี บีเรน, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมยุโรปสมัยกลาง ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และกงศักดิ์ สันติพุกฆวงค์ บรรณาธิการแปล (คำบรรยายประกอบการสอนวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522) ในบทนำ, บทที่ 3 และบทที่ 4 (อัครสำเนา).

กรรมทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม เพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ทรัพย์สิน
ผลประโยชน์เพิ่มพูนขึ้น ตลอดจนถึงการใช้จ่ายทรัพย์สินของวัดเหล่านั้น ในกิจการศาสนา
และอื่น ๆ เนื่องจากเศรษฐกิจวัดมิได้อยู่โดดเดี่ยวแต่ต้องพึ่งพิงรัฐและประชาชน เศรษฐกิจ
วัดจึงมีความสัมพันธ์กับรัฐและประชาชนอย่างแยกไม่ออกและส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ
โดยรวม

ทรัพย์สินและผลประโยชน์ของวัดไทยตั้งแต่สมัยโบราณปรากฏในรูปของการเป็น
เจ้าของปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น แรงงาน ที่ดิน ซึ่งเป็นลักษณะเศรษฐกิจวัดในสมัยแรก ๆ

แรงงาน ได้แก่ บรรดาข้าพระลูกวัดโยมสงฆ์ ที่พระมหากษัตริย์หรือผู้มีฐานะ
ร่ำรวย อุทิศถวายแก่วัดเพื่อเป็นผู้ผลิตเลี้ยงวัด ในสมัยโบราณแรงงานจากข้าพระลูกวัด
สงฆ์มีความสำคัญต่่วัดมาก ซึ่งนอกจากทำการผลิตแล้ว ยังทำหน้าที่บริการต่าง ๆ แก่วัด
เมื่อระบบเงินตราที่มีความสำคัญมากขึ้น ข้าพระลูกวัดโยมสงฆ์หมดความสำคัญลง และหมด
ไปจากวัดในที่สุด เมื่อมีการยกเลิกระบบไพร่และทาส ซึ่งจะกล่าวละเอียดในตอนต่อไป

ที่ดิน เป็นปัจจัยทางการผลิตที่สำคัญตั้งแต่สมัยโบราณ ที่ดินวัดได้จากการอุทิศ
ถวายของบรรดาพระมหากษัตริย์และผู้มีฐานะสูงทางสังคม ประกอบไปด้วยที่วัด ที่ธรณีสงฆ์
และที่คัลปนา ซึ่งจะกล่าวละเอียดในตอนต่อไป

เมื่อระบบเศรษฐกิจไทยพัฒนาไปในทางที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น แรงงานวัดเริ่มหมด
ความหมายลง ในขณะที่ที่ดินและระบบเงินตราที่มีความสำคัญมากขึ้น เศรษฐกิจวัดก็พัฒนาไป
เช่นกัน เงินทุน ที่ดิน และทรัพย์สินใหม่ ๆ อันได้แก่ คอกแถว อาคารพาณิชย์ กลายเป็น
ส่วนสำคัญของเศรษฐกิจวัดจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะวัดในกรุงเทพมหานคร นี้คือที่มาของ
เศรษฐกิจวัดในปัจจุบัน

ที่มาของเศรษฐกิจวัด

เดิมวัดมีที่ถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อเป็นสถานทางเศรษฐกิจ แต่เศรษฐกิจวัดเกิดขึ้น
ในชั้นหลัง เมื่อวัดและสงฆ์มีความสัมพันธ์กับรัฐและประชาชน ทั้งนี้ เนื่องจากโดยพื้นฐานแล้ว

เศรษฐกิจไว้คงต้องพึ่งพิงการอุปถัมภ์จากรัฐและประชาชนเป็นหลัก จึงพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

ธรรมด้าวัดคบขอเอาไปศรัทธาปรารถนาที่มี ขาโต, สองขา ความซื่อ มีรายอยู่อย่างต่าง ๆ ตามความศรัทธาเคยกันกับพระในวัดนั้น ... วัดเปรี่ยมเหมือนอุบายคนหนึ่งรังมีเมียมาก เมียคนนั้นจับคืออย่างนั้น คนนั้นจับคืออย่างนี้ ...¹

นอกจากนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังทรงมีพระดำรัสว่า

ผู้ยากไร้สามเณร เป็นจำพวกที่กล้าศรัทธาพึ่งน้ำแรงของคนอื่นเลี้ยงชีพ กล่าวคือไม่ใ้ละท่ามาหาเงินด้วยตนเอง คนอื่นเขาต้อง ท่างารทำกฐ ... โลกความยากยาก ... ยังเจ้อจามาถึงพระที่อย่างดีเขามารุงเหมือนพ้อหรือลูกของเขา²

ดังนั้นปัจจัยอันเป็นที่มาของเศรษฐกิจวัดที่สำคัญจึงมี 2 ประการ คือ การอุปถัมภ์จากรัฐ และการอุปถัมภ์จากประชาชน

ก. เศรษฐกิจวัดกับการอุปถัมภ์จากรัฐ

การที่จะเข้าใจว่า เหตุใดพระมหากษัตริย์หรือรัฐจำเป็นต้องให้การอุปถัมภ์แก่พุทธศาสนา ซึ่งมีตัวแทนคือวัดและสงฆ์นั้น จำเป็นต้องเข้าใจปัจจัยเหล่านี้ก่อน คือ

¹ หจข., ร.5 ศ. 6/12 (จ,ฉ,ฐ) พระราชหัตถ์เลขาวิธานกาลที่ 5 ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, 22 กรกฎาคม ร.ศ. 122, หน้า 7-8

² แดลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2 พระมหาสมณศาสน์ถึงเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมาปรารภผู้ใหญ่ บรรพชาเป็นสามเณร, 9 ธันวาคม ร.ศ. 130, หน้า 314

1. ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมือง
2. อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อสังคมไทย
3. พุทธศาสนากับระบบกักตัก

1. ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมือง

จากการศึกษาของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ทำให้เห็นว่าระบบศาสนามีความสัมพันธ์ และมีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจและการเมือง โดยความคิดทางศาสนาเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมและในทางกลับกัน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจะส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางระบบการเมืองและศาสนาด้วย¹ กล่าวเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างระบบศาสนากับระบบการเมืองจะพบว่า "ระบบศาสนาที่ให้ความสำคัญชอบธรรมแก่กลุ่มมีอำนาจ เห็นอกเห็นใจที่มีส่วนให้เกิดความชอบธรรมแก่มาตรการต่าง ๆ ที่กลุ่มเห็นดีกว่ากำหนดให้สังคม"² นอกจากนี้ เวเบอร์ ยังพบว่า ความต้องการทางศาสนามีแนวโน้ม 2 แบบ คือ เพื่อสร้าง ความชอบธรรมให้แก่ระบบระเบียบของอภิสิทธิ์ชน และเพื่อชดเชยปลอบใจแก่ชนชั้นที่มีอำนาจน้อยกว่าและถูกกดขี่³ ดังนั้น เวเบอร์จึงสรุปว่า "ศาสนาช่วยสร้าง ความชอบธรรมและให้อำนาจแก่กลุ่มอภิสิทธิ์ และสนับสนุนการกดขี่ของผู้มีอภิสิทธิ์"⁴ สถานภาพทางสังคมของกลุ่มอภิสิทธิ์ได้รับการสนับสนุนว่าเป็นระเบียบทางสังคมที่ก่อมาไว้ก่อนแล้ว ส่วนผู้ไร้อภิสิทธิ์จะได้รับคำปลอบใจว่าคำมั่นสัญญาว่าชาติเข่าจะมีชีวิตดีกว่า เพื่อ

¹ ฟรังซ์ สตุการ์ท, "ศาสนากับการพัฒนาในเอเชีย," หน้า 18-19

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 20

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21

⁴ Max Weber, The Sociology of Religion (Boston: Beacon

Press, 1963), P.80-118 อ้างถึงใน

ฟรังซ์ สตุการ์ท, "ศาสนากับการพัฒนาในเอเชีย", หน้า 13-14

ทดแทนความทุกข์ยากลำบากในชาตินี้ ดังนั้นเองศาสนาจึงทำหน้าที่ไม่เพียงแต่ให้ความสุขแก่ประชาชน
ฐานะทางสังคมของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเท่านั้น แต่ "ทำให้เห็นเรื่องเหนือธรรมชาติ"
ไปหมด¹

จากแนวคิดของเว เบอร์นี่สาระสำคัญของสภาวะพุทธศาสนาในประเทศไทย
ก็จะเห็นได้ว่าแม้ในทางทฤษฎีพุทธศาสนามีเครื่องมือประสงค์เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่
กลุ่มอภิสิทธิ์หรือรัฐ แต่ในทางปฏิบัติแล้วพุทธศาสนาถูกใช้เป็นเครื่องมือโดยรัฐเพื่อสร้างความ
ชอบธรรมให้แก่อำนาจรัฐ² ดังนั้นพุทธศาสนาจึงมีลักษณะ เกื้อหนุนและข่มขู่ปกครอง

1 เรื่องเดียวกัน

2 ฝรั่งซ์ สุกคาร์ท, "พุทธศาสนาภายใต้เงรากับอำนาจทางการเมือง", หน้า
127, 143-144 และ 191

; อานันท์ กาญจนพันธุ์, "แรงงานในประวัติศาสตร์ล้านนาไทย", ใน วารสาร
สังคมศาสตร์ วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 3 (เมษายน
กันยายน 2522), หน้า 100-103

; ชลธิรา กุลก้อย, "ไตรภูมิพระร่วง : รากฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองไทย"
ใน วารสารธรรมศาสตร์ 4 (มิถุนายน - กันยายน พ.ศ. 2517), หน้า 112-120

; ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, คำบรรยายวิชาพื้นฐาน อารยธรรมไทยเรื่องพระพุทธ
ศาสนากับสังคมไทย ตอนที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515),
หน้า 60-64

; บุญรอด ศิริวัฒน์, "อิทธิพลของศาสนาและความเชื่อที่มีต่อความมั่นคงของสถาบัน
กษัตริย์อยุธยา" หน้า 104-105

; ณรงค์ พวงพิศ, "บทวิจารณ์วิทยานิพนธ์ เรื่องบทบาทของคณะสงฆ์ในโครงการ
ศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" เอกสารประกอบการสัมมนา การ
สัมมนาวิทยานิพนธ์มหามบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ครั้งที่ 1 20-21 มีนาคม พ.ศ. 2525
"การเมืองเสรีชนกิจ สังคมไทยในรอบ 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์" ฝ่ายวิชาการและภาค
วิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 3-5 และ 6-7

อย่างไรก็ตาม การใช้พุทธศาสนาเพื่อเป็นเครื่องมือในการปกครองของรัฐ
ก็มีข้อจำกัดด้วย มิใช่รัฐสามารถจะเอาพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือได้ทุกโอกาส รัฐ หรือ
ผู้ปกครองก็ถูกควบคุม และตกอยู่ภายใต้อิทธิพลความเชื่อของพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

2. อิทธิพลของพุทธศาสนาตวลังคมไทย

พระเจ้าอโศกมหาราชทรงพิจารณาเห็นว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลตวลังคมในฐานะเป็นปัจจัยในการรวมตัวลังคน เป็นเครื่องมือนในการสร้างเอกภาพและความสามัคคีในอาณาจักรของพระองค์ กวดยเหตุนี้จึงทรงยอมรับนับถือพุทธศาสนาไว้แบบแผนอุดมการของจักรวรรดิ¹

เมื่อพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย ชนชั้นผู้ปกครองของไทยได้ตระหนักถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือนในการปกครองแบบใหม่ ชนชั้นผู้ปกครองจึงเก็บเคยใช้ระบบความเชื่อเรื่องมีวิญญาณ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ระบบความเชื่อและความจงรักภักดีของลังคน ผ่านการประกอบพิธีกรรม ได้พิจารณาเห็นว่า พุทธศาสนา สามารถอธิบายปรากฏการต่าง ๆ ที่สยดคลอลกับความตอลการของคนได้เหนือกว่าระบบวิถฒฒณเกา สามารถอธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างของชนชั้นและฐานะของบุคคลวาเกิดจากการประกอบบุญกุศลในชาติปางก่อนมาตอลกันผ่านความเชื่อ เรื่องกฎแห่งกรรมได้เป็นเหตุเป็นผลกว่า² นอกจากนี้ยังสามารถอธิบายความชอบธรรมของอำนาจและ เหตุแห่งการมาเป็นผู้ปกครองเหนือกว่าลังคนอื่นได้ พุทธศาสนาจึงเป็นมหาทินในการสนับสนุนอำนาจของชนชั้นผู้ปกครองได้ลึกลวา ชนชั้นผู้ปกครองจึงยินดีเข้ารับอุปถัมภ์ลัทธิความเชื่อในนี้ความการอุคนบุญกุศลและอื่น ๆ อย่างเต็มที่ ในที่สุดพุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลเหนือวิถีชีวิตของคนในลังคม **ควบคู่กับ ระบบความเชื่อเรื่องมีวิญญาณเดิม** ดังจะเห็นได้วา พระพุทธรูปสำคัญ ๆ เช่น พระกวมรอด และพระพุทธรูปลัทธิกลายเป็นสัญลักษณ์ เป็นหลักของเมือง **พระเจดีย์** - ทองถิ่นนี้เคยธารักษ์ คอยสุเทหัดถูกแพที่ถว้ย พระราชาของพระพุทธเจ้า ซึ่งทว้หมายที่นับถว้ยความอุดม

¹ ฟรังซัวส์ อูการ์ท, "พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับอำนาจทางการเมือง, หน้า 142-143 และ 146

² อานันท์ กาญจนพันธุ์, "แรงงานในประวัติศาสตร์ลันนาไทย, หน้า 96-99

ความผูกพันโดยผูกพันในเรื่องใดเป็นสำคัญกว่าที่มีชุมชนเฉพาะท้องถิ่น¹ แม้แต่ความเชื่อในพระพุทธรูปก็เนื่องจากการเป็นรัฐผู้ปกครองและศูนย์กลางพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ รวมทั้งอำนาจของพระมหากษัตริย์สุโขทัยที่เรียกว่า ธรรมราชา ก็เกิดจากความเชื่อทางศาสนาพุทธนี่เอง²

ในปัจจุบัน พุทธศาสนายังเป็นปัจจัยของความรวมมืกของชาวบ้านชนบทอย่างมาก ซึ่งพลังนี้จะเพิ่มมากขึ้นไปพร้อมกับชาติ³ นอกจากนี้ยังเป็นพลังทางสังคมและวัฒนธรรมที่เสริมสร้างความมั่นคงของชาติไทยและเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของความรู้สึกร่วมกันอันหนึ่งอันเดียวกัน⁴ รวมทั้งเป็นปัจจัยการรวมคน ความสามัคคีในชาติ และเป็นพลังเสริมสร้างความรักใคร่กลมเกลียวของราษฎร⁵

¹ F.E. Reynolds, Buddhism and Sacral Kingship: A Study in the History of Thai Religion (Thesis Ph. D. University of Chicago, 1971), p. 146 และ A.B. Griswold, "A Glass Image and Its Associations..." Journal of Glass Studies, 1963, p.82-83. อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, "นรงานในประวัติศาสตร์ ลานนาไทย", หน้า ๘๘.

² อิศรา สาระยา, "สภาพเศรษฐกิจของสังคมสุโขทัย" วารสารธรรมศาสตร์ 7 (กรกฎาคม - กันยายน 2520), หน้า 130

³ สุเทพ สุนทรเกสัช, "บทบาท : สังคมและวัฒนธรรมลานนาไทย" ใน สังคมนและวัฒนธรรมลานนาไทย, สุเทพ สุนทรเกสัช บรรณาธิการ, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : สยามการพิมพ์, 2513), หน้า 34

⁴ สิทธิ บุตรอินทร์, "พระมหากษัตริย์ตามหลักพุทธประวัติ" ใน พุทธศาสนาในลานนาไทย, หน้า 39 และ 41

⁵ ฟรังซิส อุกคาร์ท, "พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับอำนาจทางการเมือง", หน้า 178

3. พุทธศาสตร์กับระบบศักดินา

วิวัฒนาการของสังคมไทยดูภายในระบบศักดินา¹ ราวอย่างน้อยตั้งแต่สมัย

¹ โปรดพิจารณารายละเอียดระบบศักดินาของไทย ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับวิธีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic Mode of Production) ใน จิตรพิชัย นาดสุภา, "ว่าด้วยทฤษฎีเศรษฐกิจไทย" ใน เศรษฐกิจกับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 103-106

; ฉัตรพิชัย นาดสุภา, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย" เรื่องเดียวกัน, หน้า 109-122

; ฉัตรพิชัย นาดสุภา, และสุธี ประศาสน์เกษม, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1857-1910" เรื่องเดียวกัน, หน้า 141-155

; ฉัตรพิชัย นาดสุภา และสุธี ประศาสน์เกษม, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1910-1932" เรื่องเดียวกัน, หน้า 183-200

; ฉัตรพิชัย นาดสุภา, "การแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไทย" เรื่องเดียวกัน, หน้า 209-223

; ฉัตรพิชัย นาดสุภา และมนตรี เจนวิทย์การ, "วิวัฒนาการอุดมการณ์ในสังคมไทย" เรื่องเดียวกัน, หน้า 226-241

; สุรพงษ์ ชัยนาม, มากมายนจะสังคมนิยม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, 2524), บทที่ 5

; อานันท์ กาญจนพันธุ์, "แรงงานในประวัติศาสตร์สยามไทย" หน้า 3-4 และ 109-111

; สุชาย ตรีรัตน์, "วิเคราะห์สภาพสังคมไทยด้วยวิธีการทางเศรษฐศาสตร์การเมือง" วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง 1 (มกราคม - กุมภาพันธ์ 2524) หน้า 72-114

; ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย, (กรุงเทพฯ: มจร. นำอักษรการพิมพ์, 2519), หน้า 32-35, 61-68 และ 90

; สมสมัย ศรีสุทนต์, โฉมหน้าศักดินาไทย (กรุงเทพฯ: สมรภูมิเพื่อสังคม, 2518) และฉกาภา ประภาหันธ์, ระบบเจ้าอาณานิคมจากสมัยกรุงเก่าถึงยุคใหม่ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524) หน้า 14-27

สุโขทัยถึงรัชกาลที่ 5¹ ภายใต้ระบบนี้ ชนชั้นศักดินา อภิไศมย์ พระมหากษัตริย์ ขุนนาง และพระสงฆ์ เป็นผู้นับถวายเป็นราชาและตามคุณใจดีมีความมิตินี้สำคัญ คือ ข้าราชการ ในขณะนั้นครอบครองไว้จัดการผลิต ชนชั้นศักดินาจึงได้รับผลประโยชน์ส่วนเกินจากสังคม ในขณะ ที่ไพร่พลเมืองสามัญต้องส่งส่วยแรงงานและค่าเช่าและอยู่ในสภาพผู้ถูกกดขี่ขูดรีด ดังนั้นมูลค่า ส่วนเกินจึงตกอยู่ในมือของชนชั้นศักดินา

สภาพการณ์เช่นนี้ยังคงดำเนินต่อมาถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏว่า ในสมัย รัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2394-2453) ระบบสังคมและเศรษฐกิจไทยยังเป็น ระบบศักดินาอย่างเห็นได้ชัดเจน² การขูดรีดมูลค่าส่วนเกินจากสังคมโดยชนชั้นศักดินาในรูปการ กวบนครที่เก็บ ปรองงานและภาษียังคงดำเนินต่อไป โดยมีศูนย์กลางรวมอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์จึงทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดและทรงควบคุมทั้งกับแรงงานและ เงินทุนปริมาณมากที่สุด

¹ การกำหนดระยะเวลาของระบบศักดินาไทยตรงกับวิวัฒนาการใหม่ถึงความเห็น แตกต่างกันอยู่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เรื่อง "ระบบศักดินาไทย เริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัย ถึง พ.ศ. 2484" และเชื่อว่า ปัจจุบัน อิทธิพลของระบบนี้ยังคงหนาแน่นอยู่ สุภชาติ ศิริวัตร เชื่อว่าระบบศักดินาไทยมีอิทธิพลตั้งแต่อดีต แต่ในปัจจุบันอิทธิพลจะลดน้อยลงมาก แต่ยังมีหลงเหลืออยู่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ เชื่อว่า เริ่มตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัยถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนเกียรติ วันทะนะ เชื่อว่าอย่างน้อย เริ่มตั้งแต่สุโขทัยจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แนวคิด ของส่วนงานแรกไปรวมกันใน บทความเป็นเชิงบรรดขางตน ส่วน ส่วนเกียรติ วันทะนะ ไปปรกคาน "มองรัฐศาสตร์ไทย ใน วารสารสังคมศาสตร์ วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 4 (ตุลาคม 2523 - มีนาคม 2524) , หน้า 12

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุทธิ ประศาสน์เกรนส์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910 " หน้า 141

ในประเทศไทย ดังนั้นจึงทรงได้รับผลผลิตส่วนเกินในระดับส่วนที่มาก การถึงเอาผลผลิต
ที่จำเป็นต่อชีวิตไปจากสามัญชนเราที่จึงเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาซึ่งการผลิตของเศรษฐกิจ¹
และเมื่อทำให้การพัฒนาประเทศต้องชะงักงันไป! ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าระบบศักดินาเป็นอุปสรรค
ต่อการพัฒนาของสังคมไทย

ในสังคมศักดินา ศาสนามีบทบาทสำคัญ เป็นเกราะป้องกันฐานะทางสังคมและ
กำหนดทางการเมืองของชนชั้นศักดินา ส่วนชนชั้นผู้รักธรรมวิธีที่ศาสนาจะ เป็นเครื่องขัดเขย
ปัดของโลก โดยเสนอให้หวังความหลุดพ้นชาติเบา² สถาบันสงฆ์มีความสำคัญมาก
และแบ่งเป็นสองกลุ่ม คือ สงฆ์ที่ผู้ไทยและสงฆ์ขี้มนูกย และจะไว้ระบบศาสนาหลาย ๆ
ระบบอยู่ด้วยกัน³ นอกจากนี้ศาสนาในระบบศักดินา องค์การทางศาสนาจะสอดคล้องกับ
องค์การทางสังคมและมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด⁴

ในการปกครองภายใต้ระบบศักดินานั้น ชนชั้นศักดินาต้องอาศัยเครื่องใช้ในการ
ปกครองสองประการ คือ การใช้อำนาจเด็ดขาดในทางการเมืองของรัฐและการใช้สัญลักษณ์
ของความชอบธรรมจากศาสนาช่วยในการปกครองอีกประการหนึ่ง⁵ แต่การปกครองในวิธี
แรกย่อมไม่สามารถจะกระทำได้อีกต่อไป และย่อมได้รับการต่อต้าน ดังนั้นวิธีที่สอง จึงเป็น
ทางเลือกที่ดีที่สุดในการปกครอง

๑) จุดนี้เองที่พุทธศาสนาจะเข้ามาบทบาทต่อการปกครองในระบบศักดินา ดังได้
กล่าวแล้วว่าศาสนาโดยทั่วไปไม่มีแนวโน้มเคียงที่จะให้ความชอบธรรมแก่คุณคดียุติธรรม พุทธศาสนา

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

มหาวิทยาลัย

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 141-148
2 ฝรั่งวส์ อุตารท์ "ศาสนากับการพัฒนาในเอเชีย", หน้า 31-32
3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 32
4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 44-45
5 ฝรั่งวส์ อุตารท์, "พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับอำนาจทางการเมือง"

ก็มี ชะรอยกวน ชนชั้นศักดินาจึงมองเห็นคุณค่าของพุทธศาสนาจากจุดนี้

อาจกล่าวได้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้เห็นคุณค่าของพุทธศาสนาในฐานะเครื่องมือในการปกครองกอบ เนื่องจากในสมัยพระองค์อยู่ในระยะสังคมการคาแบบบรรณาการ จึงต้องอาศัยศึคาส่วนเกินจากราษฎร การไคส่วนเกินจากราษฎรตองอาศัยความเป็นเอกภาพในการนับถือศาสนา จึงจำเป็นที่พระองค์จะตองให้ศาสนาเพื่อควบคุมอำนาจทางการเมืองและเพื่อส่วนเกินของผลผลิต และสร้างคามยอมรับในอำนาจของพระองค์จากราษฎร พระองค์ทรงเล็งเห็นว่าพุทธศาสนาสามารถตอบสนองความต้องการข้อนี้ไคเป็นอย่างดี จึงทรงให้พระสงฆ์ เพื่อเป็นสื่อในการเปลี่ยนศาสนาชนพื้นเมืองให้นับถือพุทธศาสนาเดียวกันเพื่อบรรลุจุดประสงค์ดังกล่าว พุทธศาสนาจึงเข้ากันไคกับสังคมการคาหรือบรรณาการ

เมื่อเข้าสู่สังคมศักดินาพุทธศาสนาก็ยังทำหน้าที่ไคไค กล่าวคือ ช่วยให้พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจในการควบคุมหรือจัดสรรปัจจัยการผลิตโดยตรง พระมหากษัตริย์จึงทรงตองการการสนับสนุนทางด้านความชอบธรรมในกานการให้อำนาจซึ่งไคได้รับความชอบธรรมจากคณะสงฆ์เอง เป็นที่กำเนิดของสหภาพระหว่างกษัตริย์และคณะสงฆ์²

กล่าวโดยสรุปพระมหากษัตริย์ตองอาศัยความชอบธรรมจากพุทธศาสนา เพื่อลดความขัดแย้งในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินและการจัดสรรปัจจัยการผลิต รวมทั้งเพื่อสร้างอำนาจอันชอบธรรมทางการเมือง ในถาวรนี้พระมหากษัตริย์ตองอาศัยคณะสงฆ์ เพื่อสร้างให้ราษฎรยอมรับอำนาจและยอมแบ่งผลผลิตส่วนเกินให้แกพระองค์ ในขณะที่เดียวกันคณะสงฆ์เองก็ตองการผลผลิตส่วนเกินจำนวนมาก เพื่อสร้างวัดและสถานันของตนให้เข้มแข็ง ซึ่งไม้อาจหาไค

1 ๕
เรื่องเดียวกัน, หน้า 127 - 129

2 ๕
เรื่องเดียวกัน, หน้า 209 - 210

จากการนิยามที่คล้ายกันทำให้คณะสงฆ์ไม่อาจรักษาพุทธศาสนาให้มีชีวิตชีวาได้ตามกาล
 เกี่ยวของกับการเมืองได้¹ คณะสงฆ์จึงต้องยอมตกเป็นเครื่องมือของพระมหากษัตริย์โดย
 ปรียายเพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ การวิผลประโยชน์ร่วมกันดังกล่าวทำให้พระมหากษัตริย์
 และคณะสงฆ์มีความสัมพันธ์แบบอภิสัทธ์กัน² เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งผลให้
 คณะสงฆ์กลายเป็นชนชั้นที่มีความสำคัญสูงสุดต่อพระมหากษัตริย์และความคงอยู่ของระบบศักดินา
 ในขณะที่เกี่ยวกับสงฆ์ที่ไม่สามารถอดยู่รอดได้ก็ยกปราศจากการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์
 ความผูกพันประโยชน์ต่อกันดังกล่าวพระมหากษัตริย์จึงต้องอุปถัมภ์วัดและคณะสงฆ์ ในเมื่อพระ
 มหากษัตริย์ในระบบศักดินา ถูกกลั่นแกล้งผลผลิตส่วนเกินของสังคม จนเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา
 หลังการผลิต คณะสงฆ์ที่อาศัยผลผลิตส่วนเกินของพระมหากษัตริย์อีกทอดหนึ่งก็ย่อมมีส่วนร่วม
 ในการเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาด้วยเหมือนกันโดยตรง การเข้าร่วมรับผลผลิตส่วนเกินจากสังคม
 ในระบบศักดินาผ่านการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และราชการ เป็นเครื่องมือของพระมหา
 กษัตริย์ในการสร้างความชอบธรรมทางการปกครองคณะสงฆ์จึงมีฐานะเป็นชนชั้นศักดินาด้วย

ในระบบศักดินาไทยพุทธศาสนามีความสำคัญอย่างลึกซึ้งกับระบบศักดินา เนื่องจาก
 เป็นแหล่งที่มาของอำนาจศักดินา พุทธศาสนาจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือของระบบเศรษฐกิจและ
 การเมือง ในการส่งเสริมสนับสนุนชนชั้นศักดินา และศักดินาศักดินา ศาสนาพุทธแบบศักดินา
 อาศัยกฎแห่งกรรมอธิบายว่า ความยากจนเป็นผลจากการทำบาปในชาติปางก่อน คนเป็นเจ้า
 ควรยอมรับความทุกข์ยากของตน เพราะเป็นการชดเชยกรรมเก่าจึงเป็นเรื่องที่ยุติธรรมแล้ว

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129-131

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 213

บุคคลแต่ละคนถูกกำหนดให้สถานะทางสังคมตามกรรมของตนในชาติปางก่อน ซึ่งจะต้องรับ
เช่นกัน¹ การอาศัยหลักพุทธศาสนา เรื่องกฎแห่งกรรมมาอธิบายความแตกต่างของชนชั้นและ
ฐานะของบุคคลนี้เองช่วยให้พระมหากษัตริย์มีความชอบธรรมในการปกครอง และมีคิสิวีซึ่ง
ได้รับผลประโยชน์ส่วนเกินจากรงงานของผู้ที่ในสถานะที่เป็นผู้มีคุณูปการธำระดินผู้กู่ใน
ตำแหน่งเป็นผู้ที่กระทำความชั่วร้ายของตน²

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนสำคัญในการสถาปนา
และสร้างความเป็นเอกภาพให้กับระบบศักดินาชั้นนี้ในดินแดนสุวรรณภูมิ ตั้งแต่อาณาจักร
และระบบที่กษัตริย์ราชจนเข้มแข็งที่สุดในสมัยอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศาสนาช่วยให้
เจ้าศักดินาไม่จำเป็นต้องพึ่งพาทหารเพียงประการเดียว เพื่อเข้าครอบครองแรงงาน
ของข้าและไพร่โดยตรง เพราะสามารถครอบครองแรงงานได้โดยการอ้างความชอบธรรม
ในฐานะผู้มีคุณูปการซึ่งเกิดจากกุศลกรรมในชาติปางก่อนและในสถานะเป็นผู้ที่ทักษ์รักษาแผ่นดิน
(เนือนานุช) ไว้ให้เป็นสถานที่ประกอบบุญกุศลได้⁴ การอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินโดยการศาน์พ่น

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย", หน้า 112-113;
ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประทีปสันต์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910"
หน้า 152 และ สุชาย ตรีรัตน์, "วิเคราะห์สภาพสังคมไทยภายใต้การวางระบบการ
การเมือง", หน้า 93-95

² อานันท์ กาญจนพันธุ์, "แรงงานในประวัติศาสตร์ล้านนาไทย", หน้า 99

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100 และชลธิรา กลักบุญ, "ไทรภูมิพระร่วง :
รากฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองไทย", หน้า 117-118

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100

ความชอบจากพุทธศาสนา ทำให้เจ้ากัณฐิศา"สามารถเรียกธวัชและบรรณาการจากไพร่" ซึ่ง
กลายมาเป็นพลังทางการผลิตหลักของสังคมศักดินา อุดมการณ์ของพุทธศาสนาจึงเข้ามาทำหน้าที่
เป็นความสัมพันธ์ในการผลิตของสังคมศักดินา¹

รูปธรรมในสังคมไทยที่พุทธศาสนาทำหน้าที่สนับสนุนระบบชั้นศักดินา ปรากฏตั้งแต่
สมัยสุโขทัย จากกล่าวได้ว่า ญายาลิไทย ทรงเป็นผู้บุกเบิกการนำพุทธศาสนาเพื่อเป็นเครื่องวัด
ทางการเมืองอย่างไถ่ผล ผ่านสื่อสำคัญคือหนังสือไตรภูมิพระร่วงและแนวคตินิยมราชา ซึ่ง
ส่งเสริมผลของพระมหากษัตริย์ไทย ในยุคหลัง ๆ อย่างมาก² สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่ง
อาณาจักรอยุธยาทรงเลียนแบบวิธีการของญายาลิไทยอย่างไถ่ผลในการนำพุทธศาสนาเพื่อรวม
อาณาจักรสุโขทัยและอยุธยาเข้าด้วยกัน³ ปรากฏการณ์ดังกล่าวยังปรากฏอีกหลายครั้งในสมัย
อยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์⁴ การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ทรงโปรดพิมพ์แต่งหนังสือไตรภูมิโลกวิจิตรขึ้นก็ เพื่อเป็นประโยชน์ทางการเมือง⁵

¹ เรื่องเดียวกัน.

² ชลธิรา ถัดถ้อย, "ไตรภูมิพระร่วง : รากฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองไทย"
หน้า, 111-120

³ ชาญวิทย์ เกษกรศิริ, "พุทธศาสนาและการรวมอาณาจักรสมัยต้นอยุธยา"
วารสารธรรมศาสตร์ 6 (มิถุนายน - กันยายน 2519)

⁴ โปรดกัณฐิศา รายละเอียดยาน อรรถ พวงพิศ, "พุทธศาสนากับการเมืองใน
ประวัติศาสตร์ไทยบางตอน" หน้า 30-45 และ นฤมล สิริวิชัย, "อิทธิพลของศาสนาและ
ความเชื่อที่มีต่อความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์อยุธยา", หน้า 73-105

⁵ ศ. สิริวิชัย, "เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ" ในชาติ กฤษณ์ กษัตริย์,
หน้า 104

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเป็น
 จรรยาบรรณ ทรงสร้างภาพขอพระบรมมหาราชวังแห่งพระมหากษัตริย์ด้วยการที่ทรง
 บำเหน็จบารมีกับคุณพระโพธิสัตว์ ทรงปฏิบัติหน้าที่ของอัครเสนาบดีอย่างดี ทรงให้
 ความเคารพแก่พระภิกษุสามเณร ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ มากมาย
 ทั้งหมดนี้จะมีส่วนสำคัญต่อความมั่นคงและความชอบธรรมของสถาบันกษัตริย์ของพระองค์¹
 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงงานที่ขุพุทธศาสนา เพื่อเร่งรัดให้ไปอยู่
 อำนาจทางการเมือง โดยการตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งในที่สุดพระองค์ทรงประสบ
 ความสำเร็จ²

การปฏิรูปศาสนาเพื่อรักษาสถาบันกษัตริย์และความชอบธรรมในการปกครอง
 ปราบจตุรพักตรพิมานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงนำ
 หลักธรรมทางพุทธศาสนาและคณะสงฆ์ไปเกี่ยวข้องกับในการสร้างคุณงามความดี และ
 สืบสานความหมายนโยบายตลอดจนคุณงามความดีของรัฐไปสู่ราษฎร³ เพื่อให้ราษฎรมีความจงรักภักดี
 ต่อองค์พระมหากษัตริย์ผ่านกระบวนการทางการเมืองของชาติ⁴ ในการนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

¹ นฤมล ชีวรัตน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า 64

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 49-50 และ 108-109 และไปรษณียบรรณสารจะเกี่ยวกับบทที่ 2 หน้า 45-141

³ สุวิชาติ เทวาธิษ, "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวิเทศนิเทศในการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกและการรัฐ เพื่อให้นโยบายอำนาจการนำ การปกครองเพื่อสังคมในประวัติศาสตร์ไทย" ปรากฏสาร 9 (มกราคม 2523), หน้า 66-67

⁴ ณรงค์ พวงพิศ, "บทวิจารณ์วิทยานิพนธ์ เรื่องบทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," หน้า 3-5

กรมพระยาวชิรญาณวโรรสประมาณฝ่ายสงฆ์ ทรงเริ่มมีบทบาทสำคัญในการออกแบบของ
นโยบายดังกล่าวของรัฐ¹ พระองค์ทรงตั้งสัจจะว่า ข้ากัเป็นอินทรีหนึ่งเดียว พระมหา
กษัตริย์เปรียบเสมือนกีระของอินทรีข้ากั จะข้ากัเสียมักเป็นศูนย์กลางที่ทำให้อินทรีเป็น
เอกภาพ² พระองค์ยังทรงเลือกหยิบยกหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่สนับสนุนความชอบธรรม
อำนาจการปกครองของพระมหากษัตริย์มาเผยแพร่³ ทั้งยังทรงกล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ว่า

ปฏิบัติตนเป็นผู้นำสั่งสอน ประชาชนให้ตั้งอยู่ในธรรมสุจริต ... เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา
สุจริตของชาวยาน เป็นกัลยาณมิตรของชนทุกกรอง และเป็นผู้ตั้งอยู่ในระหว่าง
ชนปกครองกับราษฎรโดยสันติชนกัน⁴

นอกจากนั้น

พระเจ้าแผ่นดินของเราเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกพระเจ้าศาสนาของเราเจริญรุ่งเรือง
มีมงคลอยู่ใกล้เพราะได้รับพระบรมราชาอุปถัมภ์เป็นหลัก พวกเรา(คณะสงฆ์) ควรจะ
รู้จักระคุณของพระองค์ท่าน และแสดงปฏิภาณของพระคุณโดยควรแก่ฐานะที่
พระสงฆ์จะทำใด ... ถ้าเทศน์ให้ประชาชนได้ฟังด้วยจะดีมาก ... จะทำอย่างไร
รายงานถวายพระราชาผู้ใดให้ทรงทราบ⁵

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 5

2 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และมนตรี เจนวิทย์การ, "วิวัฒนาการอุดมการณ์ในสังคมไทย"
หน้า 229-230

3 สมบูรณ์ สุขสำราญ, "บทวิเคราะห์วิทยานิพนธ์เรื่องบทบาทของคณะสงฆ์
ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 4-5

4 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระมหาสมณโฆวาท
(พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 3-4

5 แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม ๒๐ "ถ้าแนะนำระเบียบการคณะสงฆ์ของพระวินัยกรรม
เขมจารี วัดมหาธาตุ, 23 ธันวาคม 2474", หน้า 257

นอกจากนี้คณะสงฆ์ยังมีบทบาทสำคัญต่อระบบศักดินา ในฐานะเจ้าของที่ดิน¹ ที่จะกำจุนรักษาอำนาจของระบบศักดินา ภายใต้การประกาศอุดมการณ์ที่สร้างวามชอบธรรมให้แก่ชนชั้นศักดินา ในการนี้คณะสงฆ์ซึ่งกระตือรือร้นจะทำหน้าที่เป็นเครื่องมือของรัฐ ในการเชื่อมประสานระหว่างรัฐกับประชาชน ในพื้นที่ชนบท¹ และถ่ายทอดอุดมการณ์ของรัฐสู่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนตระหนักถึงหน้าที่และความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ การประกาศอุดมการณ์ที่สร้างวามชอบธรรมให้พระมหากษัตริย์นั้นกระทำโดยถ้อยคำที่แสดงความไว้ในธรรมราชาของพระมหากษัตริย์และพระองค์² ซึ่งมีความสำคัญมากต่อเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น เมื่อใดที่คณะสงฆ์ได้เสียดวงความเป็นธรรมราชาของพระมหากษัตริย์พระองค์ก็ย่อมหมายถึง การสั่นคลอนเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นและนำไปสู่การโค่นล้มในที่สุด ดังตัวอย่างแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี³ นอกจากนั้นแล้วสถาบันสงฆ์ยังมีความสำคัญในฐานะ เป็นแหล่งลี้ภัยทางการเมือง และแหล่งสร้างอำนาจของผู้ต้องการจะมีอำนาจทางการเมืองควยเนื่องจากความเป็นพระสงฆ์กับความเป็นพระมหากษัตริย์นั้นใกล้เคียงกันมาก ดังกรณีพระพิมลธรรม ซึ่งต่อมาคือพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เจ้าพระฝาง และวชิรญาณภิกขุ ซึ่งต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴ ในขณะที่เดียวกันสงฆ์เป็นชนชั้นที่อาจจะทำลายอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ได้มากกว่าสถาบันหรือชนชั้นอื่น ๆ เนื่องจากสงฆ์มีความใกล้ชิดกับชาวบ้านได้รับความเชื่อถือ

¹ อานันท์ ภาณุจนพันธ์ุ, "แรงงานในประวัติศาสตร์ล้านนาไทย", หน้า 100

² บณฺฑิต จีรวัดิน, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 52

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53-56

เลื่อนมิสจากชาวบ้านในฐานะ เป็นผู้นำชุมชน¹ ดังปรากฏตัวอย่างในประวัติศาสตร์ของวัดร้าง ที่สงฆ์หรือผู้ที่เคยบวชเป็นสงฆ์มาก่อนมักอ้างตัว เป็นผู้บุญ เป็นผู้นำกวดการกตัตถ์ด้านอำนาจรวิ² เหตุการณ์ที่สงฆ์เป็นผู้นำในการกตัตถ์ด้านอำนาจรวิที่สำคัญ และใกล้ปัจจุบันที่สุด น่าจะคือกรณี ทรูบาภิรมย์วิชัย นักบุญแห่งลานนาไทย³

ความสำคัญของคณะสงฆ์ดังกล่าวบนชั้นกตัตถ์นา จึงจำเป็นต้องมีการอุปถัมภ์ แก่พระสงฆ์ทั้งในด้านการสร้างวัด ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตลอดจนถึงการถวายสมณศักดิ์ ปิตยภัตและประการสำคัญคือการถวายที่ดิน แร่งงานซึ่งเป็นปัจจัยในการผลิตที่แห่งสงฆ์วัด การให้ที่ดินแก่สงฆ์ จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสงฆ์ เพื่อเป็นการ

¹ ชัยอนันต์ สมนุทนิช, กตัตถ์นาภิรมย์วิชัยของสังคมิไทย (กรุงเทพฯ: มห. นวัตกรรมพิมพ์, 2519), หน้า 87

² ไปรกศึกษาบายละเดียดิน
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ "กตัตถ์นาภิรมย์อยู่ด้วยกับแนวความคิด ผู้บุญ - พระเวรี
การวิชัย - พระบาลย์" วารสารธรรมศาสตร์ 9 (กรกฎาคม - กันยายน 2522),
หน้า 53-86

วาทณี โอสถารมย์ และดิษฐ์ลี สุลาโยห์, "กตัตถ์นาภิรมย์พระเพทราชา"
วารสารธรรมศาสตร์ 6 (มิถุนายน - กันยายน 2519), เศษ มุขภาค "กตัตถ์นาภิรมย์"
ภาคที่สาม ร.ศ.121; สังคมิศาสตร์ปริทัศน์ 5 (มิถุนายน 2510)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ประมุข ทรัพย์สาร, "เจ้าบุญญ์หนองหมากแก้ว"
รวมบทความประวัติศาสตร์ (กรกฎาคม 2523)

³ ไปรกศึกษาบายละเดียดิน กิระมชิต, พระของประชาชน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิเวศศาสตร์, 2521) และ สิงชะ วรณสัย, สารประวัติกรรมาภิรมย์วิชัย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2522).

แลกเปลี่ยนตอบแทนแก่การที่สงฆ์ช่วยกิจการของรัฐและเป็นการยกย่องฐานะของสงฆ์ที่สูง
เท่ากับขุนนางข้าราชการ¹

คณะสงฆ์เองก็ตระหนักถึงความอ่อนแอของสถาบันและกล่าวว่าเป็นที่จะต้องได้
ผลผลิตส่วนเกินเพื่อสร้างความรุ่งเรืองของสถาบันและแหล่งที่มาของความทองการทั้งสังคม
ประการที่สี่ที่สำคัญคือการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ซึ่งเกี่ยวข้องกับรวมของความมั่งคั่งและ
อำนาจ ดังที่ว่า "พระศาสนาจะวัฒนาถาวรตั้งไปก็อาศัยพระราชาเจ้าจักรสมเด็จ
พระมหากษัตริย์ราชเจ้าผู้ทรงธรรมสมเด็จพระศาสนา"² คณะสงฆ์จึงจำเป็นต้องให้
ความชอบธรรมแก่พระมหากษัตริย์ เพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครองป้องกันและผลผลิตส่วน
เกิน จึงเกิดความสัมพันธ์แบบพึ่งพา อันเป็นที่มาของเศรษฐกิจวัด

จ. เศรษฐกิจวัดกับการอุปถัมภ์จากราชชน

นอกจากการอุปถัมภ์จากรัฐแล้ว ประชาชนเป็นแหล่งที่มาของเศรษฐกิจวัดที่สำคัญ
ที่สุด เนื่องจากภายใต้ระบบศักดินาเดิมไพร่สามัญไม่สามารถมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและสะสม
ทรัพย์สินผลผลิตส่วนเกินได้มากเท่าชนชั้นศักดินา การอุทิศทุนแก่พระศาสนาจึงไม่สามารถ
กระทำได้เต็มที่เท่ากับรัฐ แม้กระนั้นการอุทิศทุนแก่วัดจากประชาชนก็ยังมิมีขอบเขต เมื่อ
ระบบศักดินาเสื่อมลงและชนชั้นผู้ปกครองไม่จำเป็นต้องอาศัยคุ้มครองการศาสนาและคณะสงฆ์อีก
เท่าแต่ก่อน เนื่องจากมีอุทิศการใหม่เข้ามาทดแทนคุ้มครองการศาสนา การอุปถัมภ์วัดจากรัฐ
จึงลดลง วัดจึงต้องหันมาอาศัยการอุปถัมภ์จากราชชนมากขึ้น ทั้งนี้ในปัจจุบันที่ระบอบ

¹ ฝรั่งชั่ว ชูการ์ท, "พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับอำนาจทางการเมือง,
หน้า 160

² กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง กฎพระสงฆ์, หน้า 549

จึงเป็นแหล่งแพร่กระจายที่สำคัญที่สุดของวัด: ดังกล่าวกันว่า "ศาน นสมบัติทุกประเภทเป็นอภัย
สินของพระศาสนา ไฉนมาจากศรัทธาของประชาชน"¹

เบื้องหลังของการที่ประชาชนปีติการอุปถัมภ์แก่วัดนั้น เกิดจากความเชื่อในเวร
กรรมแห่งกรรมตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา ที่ว่ากรรมคือการกระทำของบุคคลจะเป็นตัวกำหนด
สถานภาพของบุคคลตามผลกรรมที่บุคคลนั้นกระทำไว้² การที่บุคคลหนึ่งมีสถานภาพความร่ำรวย
ที่คิดว่าบุคคลอื่น เพราะเขาได้สร้างสมกรรมดีมาแต่ชาติปางก่อน การที่บุคคลใดเป็นพระมหากษัตริย์ก็
เพราะพระองค์ทรงสร้างสมกรรมดีมาแต่ชาติก่อน³ กรรมดีสามารถกระทำได้ด้วย
ทำบุญ ดังนั้นบุคคลก็ทำบุญกุศลสะสมได้มาก ผลบุญนั้นย่อมส่งผลให้เขาสามารถเลื่อนฐานะ
สูงขึ้นไปได้ในชาติหน้า บุคคลใดที่สร้างและสะสมบุญไว้ในชาตินี้จะไปเกิดในชาติหน้า ซึ่ง
สมบุญไปด้วยความสุข ทรัพย์สินมบัติและความร่ำรวย⁴

วิธีการทำบุญนั้น พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าการให้ทานเป็นวิธีที่ดีที่สุด เพื่อในโอกาส
ซึ่งบุญกุศล⁵ กล่าวในทางปฏิบัติ การให้ทานเป็นวิธีทำบุญที่สะดวกที่สุดและพุทธศาสนิกชนสามารถ

¹ ฝ่ายจัดผลประโยชน์ศาสนสมบัติ สำนักงานศาสนาสมบัติ กรมการศาสนา กระทรวง
ศึกษาธิการ คำชี้แจงประกอบคำขอเปลี่ยนแปลงการกำหนดค่าแห่ง ลำดับที่ ... ข้างบน
เลขที่ 165 นายทูลแก้ว กิติเยียม ขอกำหนดตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายจัดผลประโยชน์ศาสนสมบัติส่วนกลาง
เป็นระดับสูงขึ้น คือจากเจ้าหน้าที่จัดผลประโยชน์ 6 ระดับ 6 เป็นเจ้าหน้าที่จัดผลประโยชน์
7 ระดับ 7 (ไม่ปรากฏ วัน เดือน ปี), หน้า 2 (อัครสาเนา)

² พระไตรปิฎก ภาคจุฬาทันวิภังคสูตร 14/324 อังคในกรรมรักษา พระไตรปิฎก
ฉบับคัมภีร์ (กรุงเทพฯ นคร : แสงรุ่งการพิมพ์, 2524), หน้า 117-119

³ ไกรภูมิพระร่วงของพระยาสิทธิไทย (พระนคร : กลังวิทยา, 2515),
หน้า 94, 98 และ 143

⁴ S.J. Tambiah, Buddhism and the Spirit Cults in North-East Thailand, p.53-54

⁵ Melford E. Spiro, Buddhism and Society, p. 103

ทำได้มากที่สุด การทำบุญโดยบำเพ็ญที่ธรรมดา กลับได้รับความนิยมจากพุทธศาสนิกชน ทั้ง
ชาวไทยและพม่าอย่างมาก เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ชาวไทยนิยมการทำบุญถวายการให้ทาน
เป็นผลจากอิทธิพลของเรื่องพระเวสสันดรชาดก การที่พระเวสสันดรทรงบรรจุเป็นพระพุทธรูป
ในพระชาติสุดท้ายได้ด้วยการบำเพ็ญทาน ทานบารมีจึงถูกพิจารณาว่าเป็นวิธีที่จะได้บุญมากที่สุด
ที่จะนำไปสู่การหลุดพ้น²

ในบรรดาการทำบุญถวายการให้ทาน พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าการทำบุญให้ทานแก่
พระพุทธรูปศาสนา จะได้บุญกุศลมากที่สุดโดยเฉพาะการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดและการทำบุญ
แก่องค์พระใหญ่ที่สูงที่สุด³ "...สมเด็จพระนุ้ยพระภาคศรีภคาสิตาว่า วิหารทานเป็นบุญช
ยิ่งกว่าทานทั้งปวง"⁴ การทำบุญแก่องค์พระใหญ่คือการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัด และการปรนนิบัติ
แก่พระสงฆ์จะยังผลให้พระทำเนียบขึ้นไปด้วยได้พบกับพระศรีอารีย และหลุดพ้นจากวัฏสงสาร⁵
จากคติความเชื่อดังกล่าวทำให้พุทธศาสนิกชนนิยมสะสมบุญด้วยการสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ
รวมทั้งการบริหารสิ่งของ ที่ดิน ทรัพย์สินมีค่าต่าง ๆ ให้แก่วัดเพื่อหวังผลบุญและชีวิตที่ดีในชาติ
หน้าที่ถือว่า จากการอุปถัมภ์ของประธาน วัดจึงกลายเป็นแหล่งสะสมทรัพย์สินเงิน เป็นที่มา
ของเศรษฐกิจวัดในที่สุด

¹ Ibid; p. 103-104

² Ibid; p.107-108 และ แดงการยณะสงฆ์ เล่ม 16 น.ศ. 2471, หน้า 373-374

³ Ibid; p.107, 109

⁴ หจธ., ร. 5 ศ. 6/49 (บ) วัดเบญจมบพิตร ราชการพระราชกฤษฎีกา
ในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตร ร.ศ. 118, หน้า 69-70

⁵ S.J. Tambiah, Buddhism and the Spirit Cults in North-East Thailand, p. 94

พระราชกิจวัตรของสมณวัตรนักบวช

กึ่งที่ใกล้สูญจนแล้วว่ สถาบันพระพุทธรศาสนาและคณะสงฆ์มีอุปการอันยิ่งให้ต่อรัฐและสถาบันพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันกันของสถาบันทั้งสองประกอบด้วยความรักที่พระมหากษัตริย์ทรงมีต่อพระศาสนาทำให้พระมหากษัตริย์ทรงรับเป็นองค์เอกอัครอุปถัมภ์ จึงทรงสละพระราชทรัพย์จำนวนมากพระราชอุทิศให้แก่การพระศาสนาฝ่ายคามวาสีและภิกษุสงฆ์ที่ศรัทธาแรงกล้า ไม่ว่าจะบริจาคเงินค่าที่ดินหรือทรัพย์สินอื่นใดแก่วัดและคณะสงฆ์ ประเพณีการอุปถัมภ์ วัดที่ดำเนินต่อมาในเวลายาวนานในประวัติศาสตร์ไทยทำให้วัดต้องเขาเกี่ยวของกับทรัพย์สิน จนกลายเป็นสถาบันหนึ่งที่ครอบครองทรัพย์สินด้วย

ก. รัฐและราษฎรกับการอุปถัมภ์วัด

รับและราษฎรให้การอุปถัมภ์แก่วัดใน 2 ลักษณะคือ การสร้างวัดขึ้นใหม่และการให้แรงงานที่ดินและทรัพย์สินอื่น ๆ แก่วัด

1. การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด

คติการอุปถัมภ์พระพุทธรศาสนาโดยการสร้างวัดและปฏิสังขรณ์ เป็นที่ยอมรับทั่วไปในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ชาวโบราณสถานที่เกี่ยววัด เป็นประจักษ์พยานไปถึงถึงรัชสมัยทวารวดีที่พุ่มเทให้แก่การพระศาสนา พระมหากษัตริย์ในทุกอาณาจักรมีพระราชภารกิจหนึ่งประการก็คือ การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด วัดและพระสงฆ์จึงมีจำนวนมาก ในอาณาจักรหรือรัฐไทยปรากฏหลักฐานว่านครรัฐหรือรัฐไทย ซึ่งทั้งหมดมี 5,000 ตำบล มีวัดถึง 2,000 วัด และพระสงฆ์ 5,000 รูป¹

¹ แสง จันทร์งาม, "ศาสนาโบราณนาไทย" ใน พุทธศาสนาโบราณนาไทย, หน้า 135-136

การสร้างวัด ถือเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญที่สุด ซึ่งคงใช้ทรัพย์สินเงิน
จำนวนมาก ดังปรากฏหลักฐานการสร้างวัดในอาณาจักรล้านนาไทย เช่น การสร้างวัดตะโป
ทาราม ของพระนางอะตะธาเทวี รัชสมัยพระศรีสัทธิธรรมมหาบรมจักรพรรดิ เจ้านคร
เชียงใหม่ ใช้จ่ายเงินค่าก่อสร้าง 182,170 เงินและยังบริจาคเงินอีก 513,810 เงิน
รวมเป็นเงินสร้างและบริจาคทั้งหมด 695,908 เงิน¹ หรือการสร้างวัดของเจ้าสีหัตถะ
มหาสุรมนตรี เจ้านครลำปาง เมื่อ จ.ศ. 858 ได้ชักชวนพระสงฆ์ขุนนางมาสร้างพระมหาธาตุ
วัดลำปางหลวงขึ้นที่ห้วยคากก่อสร้าง 42,462 นอกจากนี้ยังมีราษฎรบริจาคเงินรวม 5,480
เพื่อไถ่ถอน 13 กรว ถวายเป็นเซาพระของวัด² พระมหากษัตริย์ในอาณาจักรล้านนาไทย
ก็ทรงสร้างวัดมากดังในสมัยพระเจ้าก่อนนา สร้างวัดบุปผาราม (วัดสวนดอกไม้) พระเจ้า
ติโลกราช สร้างวัดราชชนนเทียร วัดป่าแดง และวัดอื่น ๆ อีกหลายแห่ง นอกจากนั้น ยัง
ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดเจ็ดยอกเชียงใหม่³ การสร้างวัดยังเป็น

¹ ประสาน บุญประคอง อาน นร.ประเสริฐ ณ นคร บรรณาธิการ, "คำอ่านจารึก
วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่" ศิลปากร 13 (มีนาคม 2513), หน้า 93-99

² ฉำ ทองคำวรรณ อาน, "คำอ่านศิลาจารึกที่วิหารวัดพระธาตุลำปางหลวง
จังหวัดลำปาง (จ.ศ. 858)" กานที่ 1 และ 2 ศิลปากร 4 (มกราคม 2504)
หน้า 73 - 79

³ สมหมาย เปรินจิตต์, "ประวัติอักษรล้านนาไทย" วารสารสังคมศาสตร์
วารสารทางวิชาการ 3 (ตุลาคม 2522 - มีนาคม 2523), หน้า 45-47

สัญลักษณ์ของกลุ่มบุคคลในเมืองสุโขทัย โดยผู้ปกครอง หรือคณะกรรมการที่จัดสร้าง
มีกำลังทรัพย์พอทำไฉนก็สร้างวัด แนวบางวัดจะเป็นวัดเล็ก แต่มีความสำคัญในแง่ที่เป็น
สัญลักษณ์ และศูนย์รวมใจของชุมชน ดังปรากฏรายชื่อวัดสมัยสุโขทัยในศิลาจารึก 14
วัด¹

คตินิยมการสร้าง และปฏิสังขรณ์วัดยังคงตกทอดมาจนถึงสมัยอยุธยาจึงมีวัดจำนวนมาก
ในอาณาจักรนี้ จากบันทึกของ โยบส์ เฮาเทน ในปี พ.ศ. 2173 ได้บรรยายความประทับใจ
ใจของเขาเมื่อได้เห็นเมืองอยุธยาว่า

...เมืองนี้ ตัวเมืองเองสวยงามมาก มีโบสถ์วิหารมากกว่า 300 แห่ง
ทุกแห่งสร้างอย่างเป็นศิลปะกรรมชั้นยอด มีหอต่าง ๆ ปีกทอง และสิ่งก่อสร้าง
รูปประหลาด (เจดีย์) มีรูปภาพประดับทำด้วยวัสดุต่างชนิดจำนวนมากอย่างไม่น่า
เชื่อ...²

แม้จะไม่มีหลักฐานบันทึกถึงจำนวนวัดในอาณาจักรอยุธยาที่แน่นอน แต่จากหลักฐาน
ต่าง ๆ ทำให้เชื่อได้ว่าตามเมืองใหญ่ ๆ ของอาณาจักรนี้จะมีวัดตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก ดังกรณี
ตัวอย่าง ในแผนผังพระเพทราชา วัดที่ขึ้นกับวัดเขียน วัดสิ่งพระ ในสังกัดคณะป่าแก้ววัด
หัวเมืองพิทลุง ซึ่งเป็นหัวเมืองประเทศราชของอยุธยาในขณะนั้น มีจำนวนวัดมากถึง 290
วัด³ ทั้งนี้ยังไม่นับหัวเมืองสำคัญอื่น ๆ ที่ขึ้นอยุธยาอีก อาทิเช่น เมืองเชียงใหม่ สุโขทัย

¹ อีคา ดาระยา, "สภาพเศรษฐกิจของสังคมสุโขทัย" วารสารธรรมศาสตร์
7 (กรกฎาคม - กันยายน 2520), หน้า 127

² วิลเฮล์ม เกรคเนอร์, "ตลาดและเมือง" ใน เยอรมันมองไทย,
หน้า 147

³ ประชุมพระตำราบรมราชทิศเพื่อค้ำชูศาสนาอยุธยา ภาค 1 คณะกรรมการ
จัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี (พระนคร
: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510) หน้า 7-8

พิษณุโลก กำแพงเพชร สุพรรณบุรี ราชบุรี อุทัย เป็นต้น ดังนั้นจำนวนวัดในราชอาณาจักร
อยุธยาจึงเป็นสิ่งที่พอจะคาดคะเนได้

ส่วนการปฏิสังขรณ์วัดที่ปรากฏในชุดแม่พิมพ์ เบื้องจากวัดก่อนมีสภาพเสื่อมโทรม
ไปตามกาลเวลา พระมหากษัตริย์หรือข้าราชการขุนนางจึงต้องบริจาคทรัพย์เพื่อปฏิสังขรณ์
ให้วัดคงอยู่ในสภาพเดิม ปรากฏว่าบางวัดเคยผ่านการปฏิสังขรณ์หลายครั้ง โดยเฉพาะวัด
สำคัญ ๆ ที่เคยวัดคู่บ้านคู่เมือง ซึ่งสามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป การปฏิสังขรณ์วัดแต่ละครั้ง
ย่อมต้องใช้จ่ายทรัพย์สินมากน้อยต่าง ตามขนาดของการปฏิสังขรณ์ บางครั้งพระมหากษัตริย์
จะทรงปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ ๆ จนเกือบเหมือนการสร้างวัดใหม่ ดังเช่น การปฏิสังขรณ์
วัดพระเชตุพน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก¹

2. การให้แรงงาน ที่ดินและทรัพย์สินอื่น ๆ

เศรษฐกิจวัดไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏในรูปการครอบครองทรัพย์สินที่เป็น
ปัจจัยการผลิตที่สำคัญสองประการคือ แรงงานและที่ดิน ส่วนทรัพย์สินที่เป็นรูปเงินตรานั้นก็ยังมี
ปริมาณน้อย

เป็นธรรมดาที่เมื่อประเทศตั้งแต่โบราณแล้วว่า ในกรณีที่พระมหากษัตริย์จะบำรุง
พระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวรนั้น ทรงกระทำโดยการบำรุงรักษาวัดและพระสงฆ์ ด้วยการ
ทรงพระราชูทิศพระราชนิเวศน์ที่ดินทั้งในรูปการกัณฑ์มา คือ ทรงอุทิศแผ่นดินพระโอรสหรือหลวง

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

¹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นถวาย
พระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ)
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 เมษายน พุทธศักราช
2517) (กรุงเทพมหานคร : หจก. สิวพร, 2517) หน้า 1 - 8

ซึ่งได้จากที่ใดหนึ่งในแก้วัก หรือการถวายคหิสังขี คือการโอบอ้อมสรรเสริญที่นิยมกันแก้วักโดย
 เล็ดซาด และพระราชทานแรงงานคือข้าพระแก้ววัดโยธสังขีให้เป็นผู้ทำกิจการกุศลบำรุงรักษา
 วัด¹ ประเพณีพระบรมราชาที่กัลปาวะตีตัมและมรงานนี้เรื่องถัดมาเกิดในพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาท
 กณเฒายเถรวาท นัยว่าเพื่อแข่งขันกับพวกพราหมณ์นิยมการอุทิศกัลปาวะตัมสำหรับกูและเวทาวีโย
 หรือวิหารของพวกพราหมณ์ ต่อมาประเพณีที่คนแพรเข้าสู่สงฆ์ฝ่ายมหายานและสงฆ์ฝ่ายเถรวาท
 ในที่สุด² สำหรับประเพณีการอุทิศถวายที่ดิน และเวลานี้ในประเทศไทย จิตร ภูมิศักดิ์
 สันนิษฐานว่าไทยคงจะไ้รับอิทธิพลจากเขมร³

ประเพณีการอุทิศถวายที่ดินและชาคนนี้ ปรากฏหลักฐานในดินแดนประเทศไทยมาก
 นานตั้งแต่เริ่มศิลาจารึก และพระตำรา(หนังสือ) ในศิลาจารึกปรากฏตั้งแต่สมัยลพบุรี(ละโว้)
 อานาปไทย และสุโขทัย⁴ ส่วนในพระตำราที่หลงเหลือหลักฐาน และเป็นตู้รู้จักแพร่หลายคือ
 ประชุมพระตำราบรมราชาที่กัลปาวะตัมยอยุธยา ภาค 1 ซึ่งประกอบด้วยพระตำราบรม
 ราชาที่กัลปาวะตัมยศวมเจ้าพระเพทราชา, เรื่องกัลปาวัด จังหวัดพัทลุง, ส่วนนาหนังสือ

1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงราชานุภาพ, "มุกเหตุแห่งการ
 สร้างวัด...", หน้า 156

2 ประชุมพระตำราบรมราชาที่กัลปาวะตัม ... ภาค 1, หน้า ช-ค

3 สมสมัย ศรีสุทพรพรณ, โฉมหน้ากัณดินาไทย, หน้า 184-186

4 ศิลาจารึกที่ปรากฏ เรื่องการกัลปาวะตีตัมและชาคนนี้ ได้แก่ศิลาจารึกวัดสังฆะคา
 จังหวัดลำพูน หลักที่ 67 คำนที่ 1 จ.ศ. 850 และคำนที่ 2 จ.ศ. 869, ศิลาจารึกขมที่วัด
 ชางง่า จังหวัดน่าน หลักที่ 72 จ.ศ. 862 ตรงกับรัชกาลพระรามาธิบดีที่ 2, ศิลาจารึกวัด
 หนองหนาม จังหวัดลำพูน หลักที่ 68 จ.ศ. 851 คำนที่ 1 และ 2 ศิลาจารึกวัดปราสาท
 จังหวัดเชียงใหม่ หลักที่ 69 จ.ศ. 858 ฯลฯ ทั้งหมดปรากฏใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3
 ก็ยังมีจารึกเกี่ยวกับเรื่องนี้แก่ ศิลาจารึกวัดศรีอุโมงค์ง่า จังหวัดเชียงใหม่ หลักที่ 105
 คำนที่ 1 และ 2 และจารึกหลักที่ 104 คำนที่ 1 เป็นต้น

ครั้งกรุงเก่าว่าควยการพระราชทานที่กลับมา และย่อเข้าตำราหนังสือตราพระบรมวิเศษเอาไว้
วิวาทเป็นหัวเมือง

ตัวอย่างการอุทิศถวายที่ดินในสมัยอาณาจักรสุโขทัย ได้แก่ การอุทิศถวายของพระนาง
อะตะปาเทวี มเหสีพระศรีสัทธิธรรม เจ้านครเชียงใหม่ไปสร้างวัดชื่อตะโปทาราม ได้อุทิศ
ที่นาให้แก่วัดจำนวนสามล้านห้าหมื่นพัน โดยจัดแบ่งผลผลิตที่จะได้ให้แก่ส่วนต่าง ๆ ของวัด
คือ แบ่งให้วัดกับพระเจดีย์สี่กัณ สี่แสนเบี้ย ให้วัดกับพระพุทธรูปในพระวิหาร ห้าแสนเบี้ย
ให้วัดกับอุโบสถ สี่แสนเบี้ย เบี้ยจันทน์ (ถวายเลี้ยงพระ) หนึ่งแสนหนึ่งพันห้าหมื่นเบี้ย
ให้วัดกับขุนายถิน (เข้าใจว่าคือหัวหน้าผูกแคว้นขยันและกิจการของวัด) สองแสนเบี้ย นอกจากนี้
นี้ยังถวายคนอื่นเป็นญาติสามครัว และเขาเจ้าเมืองเชียงใหม่ด้วย¹

ส่วนการอุทิศถวายชาดก ได้แก่ การอุทิศชาวลีปถิลจาริก หลักที่ 76 ถิลจาริก
วัดเชียงใหม่ ปรากฏว่าชาวพระวัดเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2124 มีจำนวนมากมายหลายครอบครัว
หลายอาชีพ มีชาวกน 40 ครอบครัว เป็นชาย 102 คน²

ถึงสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์เกือบทุกรัชกาล ยังทรงสืบทอดการเป็นองค์
เอกอัครราชูปถัมภ์ถวายประเพณีการพระราชอุทิศถวาย ที่ดินและแรงงานแก่วัดตามวัด
ต่าง ๆ ที่ทรงพระราชพิธีมหา เนื่องจากทรงถือว่า เป็นพระราชกิจที่สำคัญ³ บางครั้งเมื่อ

¹ ประสาน บุญประคอง อาน คร. ประเสริฐ ณ นคร ตรวจแก้, "คำอ่านจารึก
วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่", หน้า 93-99

² จำ ทองคำวรรณ (อานและอธิบายคำ), "คำอ่านถิลจาริก หลักที่ 76
ถิลจาริกวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ จ.ศ. 943 กำนที่ 1 และ 2" ใน ประชุม
ถิลจาริก ภาคที่ 3 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508),
หน้า 215 - 216

³ สมสมัย ศรีสุทพรหม, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 189

ผลึกแผ่นหินนี้ หมกการอุทิศถวายที่ดินและแรงงานแก่วัดที่กระทำโดยพระมหากษัตริย์องค์ก่อนพระองค์
สภาพลง พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่มีสิทธิ์ที่จะเรียกทรัพย์สินเหล่านั้นคืนจากวัดได้เมื่อไม่
ทรงโปรดพระราชนานต่อ แต่ในความเป็นจริงแล้วพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่มักนิยมทรง
ทรัพย์สินเหล่านั้นไว้แก่วัดตามเดิม ทั้งนี้เพื่อรักษาความเป็นบรมราชาและสร้างศรัทธาในหมู่
สงฆ์และพุทธศาสนิกชนอันจะเป็นผลดีต่อราชบัลลังก์ อย่างไรก็ตามความเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ
เจ้าอาวาสจะต้องมีหนังสือขอพระราชทานพระบรมราชาอนุญาต ให้วัดคงสิทธิในการครอบครอง
ทรัพย์สินนั้นอยู่ ซึ่งพระองค์มักไม่ทรงปฏิเสธราชโองการของพระมหากษัตริย์องค์ก่อน¹

ในบางครั้งสิทธิในการครอบครองที่ดินและแรงงานของวัดเสื่อมสภาพลงทั้งนี้
เนื่องจากกาลเวลาที่ผ่านไป ความบกพร่องของวัดในการควบคุมทรัพย์สิน ภัยจากสงคราม
หรือเนื่องจากหนังสือรับรองสิทธิ (พระตำรา) ฉบับเก่าเกิดชำรุดเสียหาย พระสงฆ์ที่เฝ้าห
ก็จะขอให้พระมหากษัตริย์ออกหนังสือรับรองสิทธิฉบับใหม่ กังกรณี พระครูคณะป่าแก้วหัวเมือง
พัทลุง เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เพื่อขอให้สมเด็จพะเพทราชาทำหนังสือพระตำรา
บรมราชาธิ์เพื่อกลับมาใหม่ เพื่อรับรองกรรมสิทธิ์ในที่ดินและทรัพย์สินของวัดในเมืองพัทลุง
และเมืองขึ้นนครศรีธรรมราช เนื่องจากพระตำราฉบับเก่าชำรุด สมเด็จพะเพทราชา
ทรงพระราชทานพระบรมราชาอนุญาต² ในกรณีที่ บางครั้งจึงเกิดการอุทิศถวายซ้ำซ้อนกัน
หลาย ๆ ครั้งภายในวัดเดียวกัน³ เป็นผลให้เกิดความสับสนได้ง่าย

¹ "เรื่องกลับมาวัด จังหวัดพัทลุง," ใน ประชุมพระตำราบรมราชาธิ์ ...
ภาค 1, หน้า 64

² "พระตำราบรมราชาธิ์เพื่อกลับมาสมเด็จพะเพทราชา," ใน ประชุม
พระตำราบรมราชาธิ์ ... ภาค 1, หน้า 5-6

³ "ขอเช่าตำราหมื่นตราพระจรรณวิลาสเอาไปวิวาทเป็นหัวเมือง," ใน
ประชุมพระตำราบรมราชาธิ์ ... ภาค 1, หน้า 81

การอุทิศถวายที่ดินและแรงงานแก่วัดก็มี จะจำกัดเฉพาะวัดเก่า ๆ ที่เคยได้รับพระราชอุทิศเท่านั้น การสร้างวัดใหญ่ ๆ ที่สำคัญซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชดำริทำด้วยก็อาจทรงอุทิศถวายที่ดินและแรงงานแก่วัดนั้น ดังกรณี สมเด็จพระราชบุปผี (นามเดิมว่า พระรามาธิบดีราชบุปผี) ในนามว่าหลวงพ่อดอก) เดินทางเข้ากรุงศรีอยุธยาเพื่อขอพระบรมราชานุญาตสร้างเจดีย์พระศรีรัตนมหาธาตุบนเขาในกลางเมืองพิจิตร พระมหากษัตริย์ พระราชทานอนุญาตและเนื่องจากทรงมีพระราชดำริทรงอุทิศที่ดินบนเขาให้เป็นที่ตั้งพระบรมศพในกาลสวรรคต จึงทรงช่วยสร้างพระเจดีย์ถวาย นอกจากนี้ยัง พระราชทานข้าพระเก่าห้วงาน ห้วงานเกษตรที่เรียกว่าโคกอีสอง รอยห้วงานเสมและญาติโยมสงฆ์ให้เป็นที่สร้างพระ รวมทั้งพระราชทานที่ดิน ไร่ นา ยกจากสวนหลวงให้เป็นที่สมมติของวัดตลอดไปในครั้งนั้นถึง พระราชทานญาติโยมและที่ดินถวายแก่วัดในเมืองพิจิตรอีกหลายวัดตามคำขอของเจ้าอาวาส²

นอกจากนี้ การอุทิศถวายที่ดินและแรงงานแก่วัดก็มี จำกัดอยู่แต่ของพระมหากษัตริย์เท่านั้น ขุนนางข้าราชการและราษฎรสามัญชนก็สามารถอุทิศถวายได้ ดังตัวอย่าง ขุนนาง ข้าราชการ เมืองพิจิตร ญาติโยมสืบสองห้วงาน และที่วัดไร่ นา ผลประโยชน์บนที่ดินถวายให้เป็นที่สมมติวัด และสามัญชนในเมืองพิจิตรถวายที่ดินให้วัดกุฎีหลวง จำนวน 12 แปลง³

1 "เรื่องกลิ่นนาวัก จังหวัดพิจิตร," หน้า 66-67

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 67, 68 และ 69

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 67 และ "ขอเขาคำรามันตราพระบรมวิลาส ...,"

การพระราชทานที่ดินและแรงงานแก่วัดครั้งสำคัญในสมัยอยุธยาที่ปรากฏถึงก็คือ การพระราชทานที่ดินและแรงงานให้แก่พระพุทฺธบาทพระนริ ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (ร.ศ. 2163-2171) . ปรากฏว่า ทรงพระราชอุทิศที่ดิน 1 โยชน์ (16 กิโลเมตร) รอบ พระพุทฺธบาทถวายแก่พระพุทฺธบูชา ทั้งก็กลายเป็นผลประโยชน์ซึ่งเก็บได้เป็นส่วนหนึ่งของหลวงในพื้น ที่ถวายไว้สำหรับใช้จ่ายในการรักษาหาเจดีย์สถานที่พระพุทฺธบาท และโปรดให้ชายดกรรจ์ อันมีภูมิลำเนาในเขตทรงอุทิศนั้น พ้นจากราชการจัดเป็นพวกขุนโชน เข้าปฏิบัติรักษาพระพุทฺธ- บาทเป็นอย่างดี ที่บริเวณที่ทรงพระราชอุทิศนั้นก็ตั้งเป็นเมืองพระพุทฺธบาท¹

ก. แรงงานวัด : ข้าราชการโยมสงฆ์ เลขาภิ

ในสมัยโบราณ กำลังคนคือสิ่งที่มีความ เนื่องจากเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และเป็นที่ต้องการมาก การควบคุมกำลังคนเพื่อจัดสรรมาในระโยชน์ในทางจักรวรรดิเป็นการวิ- สำคัญ ที่จะนำไปสู่การขยายตัวทางเศรษฐกิจและการมีอำนาจทางการเมือง² และเนื่องจาก

¹ กระแสสินธุ์, "พระนาคทาทราย" ปาริชาติ 2 (มกราคม 2493), หน้า 9 อ่างใน สมสมัย ศรีสุทฺธพรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 187

² Michael Aung Thwin, "Kingship, the Sangha, and Society in Pagan, in Exploration in Early Southeast Asian History: The Origins of Southeast Asian Statecraft, ed. Kenneth R. Hall and John K. Whitmore (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1976), p. 205 อ่างใน อัญชลี สุสาพันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ และผลกระทบ ต่อสังคมไทยในสมัยรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มัธยมศึกษาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524) หน้า 12

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม พลังและปัจจัยการผลิตที่สำคัญจึงอยู่ที่แรงงาน¹ กล่าวเฉพาะ
กรณีวัด ถ้าสังฆหรือแรงงานวัดก็มีความสำคัญแก่วัดอย่างยิ่งในสมัยที่ระบบเงินตรายังไม่แพร่
หลาย เศรษฐกิจวัดในสมัยแรก ๆ จึงผูกพันอยู่กับกำลังคนเป็นหลัก ด้วยความสำคัญเช่นนี้
ที่วัดมีต่ออาณาจักร วัดจึงได้รับการตอบแทนจากอาณาจักรด้วยการมอบกำลังคนเพื่อไปจากการเกณฑ์
แรงงาน ซึ่งเปรียบเสมือนระบบทาสศักดินา เพียงแต่เป็นการเก็บภาษีในรูปของแรงงานแทนที่
จะเป็นเงิน² ให้แก่วัด เมื่อพิจารณาในมุมมองวัดจึงเป็นผู้ได้ประโยชน์จากการเกณฑ์แรงงาน
ถวาย ถือว่าวัดมีส่วนในการคุมกำลังคน แม้วัดจะมีได้เป็นผู้เกณฑ์แรงงานเองโดยตรง แต่
มีฐานะเท่ากับหน่วยราชการที่คุมกำลังคน ดังนั้นวัดจึงมีฐานะเป็นนาย³ ในระบบศักดินา
ถวาย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การเกณฑ์แรงงานเพื่อไปรับใช้วัดในรูปแรงงานวัดเป็น
"ภาษีวัด" ที่รัฐเรียกเก็บจากบุคคลเกณฑ์จ่ายให้แก่วัดสำคัญ ๆ

แรงงานวัดแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. ขาพระ ถือหาสพระหรือหาสวัด เป็นคนรับแควหรือหาส เรือหรือคนตวงโพง
ที่พระมหากษัตริย์หรือบุคคลที่มีฐานะอุทิศถวายเป็นเสนาบดีชาววัด เพื่อรับใช้กิจการทุกอย่าง
ของวัดและสงฆ์ ขาพระเหล่านี้ต้องเป็นหาสวัดตลอดไปตั้งแต่คลอดจนถึงความตาย ไปเมื่อ
ที่สิ้นสุด⁴ ดังที่ว่า

¹ คานันท์ กาญจนพันธุ์, "แรงงานในประวัติศาสตร์ล้านนาไทย," หน้า 7

² อัญชลี สุสัยพันธ์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ ...," หน้า 19

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62-64

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ศาสนสมบัติ (พระนคร : องค์การ
ของคุรุสภา, 2504), 7: 164-165 และสมสมัย ศรีสุทธรพรม, โรจนนาคักกนิบาไทย,
หน้า 186

คฤงรีบีชการงานไม่มีสิ้นสุด ทุคติชั่ว บุตร แลหลาน เสด็จมาหาขมี้ก่าว
ที่ตายตัวใด ผู้ซึ่งมีส่วนเกิดนั้นก็จึงไต่ถามว่าในกัณหา ๖๖ พระอาราม
ต่าง ๆ เท่ากับถวายปฐโกกระบือที่จะสืบพันธุ ไปตลอดหาทั้งพระเวหา¹

ดังนั้น ข้าพระส่วนใหญ่มิจะมาจากพวกทาส อีกไปแก่ทาสเขลย ทาสสืบไป ทาส
ในเรือนเบี้ยที่เจ้าของยกให้ถวายไว้ หรือมาจากไพร่ทวงและรักโทษที่พระมหากษัตริย์ผู้ให้
ถวายให้แก่ผู้ใด² บางครั้งยังพบว่าข้าพระมาจากผู้ที่มิได้รักโทษที่ตนเป็นทาสของสงฆ์เพราะ
หวังจะได้บุญกุศล ดังปรากฏตัวอย่างในพม่า³ ข้าพระเหล่านี้มีฐานะทางสังคมต่ำมากในพม่า
ข้าพระเป็นพวกที่ชนชั้นอันรังเกียจ ไม่คบค้าสมาคมด้วย⁴

1 ทจร., ร.5 ศ. 8. 3/2 กรมหมื่นนิตินิราชหฤทัย และเจ้าพระยาวิจิตรวงศ์วิจิตร
กรวณยังกรมพลรักษาดาลที่ 5, 4 เมษายน ร.ศ. 125 หน้า 10

2 เรื่องเดียวกัน, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สารานุกรมไทย 7: 164-165
และ อัจฉรา กาญจโนทัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 79-80

3 Michael Aung thwin, "The Role of Sasana Reform in
Burmese: History: Economic Dimensions of a Religions -
Purification", JAS, vol.38, No.4 August, 1979 อ้างถึงใน
สุเนตร ชุตินธรานนท์, "สมา สถาบันกษัตริย์ vs สถาบันสงฆ์" วารสาร
ธรรมศาสตร์ 10 (กันยายน 2524), หน้า 189

4 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สารานุกรมไทย 7: 164-165

อาจกล่าวได้ว่า ในทางทฤษฎี ข้าพระเจ้าแห่งพวกศาสน์มีฐานะต่ำสุดทางสังคม เนื่องจากไม่มีอิสรภาพในการดำเนินชีวิตไปตลอดชีพของตน ต้องเป็นทาสพระศาสนาไปจนกว่าจะครบ 5,000 ปี ลูกหลานข้าพระเจ้าจะต้องถูกสืบทอดหมายหมู่ ให้เป็นข้าพระเจ้าสืบทอดตลอดไปเรื่อย ๆ¹ ข้าพระเจ้าจึงไม่มีโอกาสจะเลื่อนฐานะทางสังคม เช่นชาวอื่น ๆ ได้ แต่ในทางปฏิบัติในระยะหลัง กฎเกณฑ์เหล่านี้เสื่อมคลายลง ประกอบกับการควบคุมข้าพระเจ้าไม่เข้มงวด และเนื่องจากในบางช่วงเวลา เช่นในยามสงคราม ข้าพระเจ้ามีฐานะเสมือนว่าไพร่เพราะงานหนัก เป็นงานเบา จึงมีไพร่จำนวนมากหนีไปเป็นข้าพระเจ้า แต่ในยามบ้านเมืองปกติ ไพร่มีอิสรภาพกว่าข้าพระเจ้า จึงมีข้าพระเจ้าบางคนหนีจากสังกัดวัดเขาเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมจำนวนมาก²

2. โยมสงฆ์ คือ ญาติโยมของพระสงฆ์ ที่สวดพระปริยัติกรรมได้เป็นนิตย์ พระมหากษัตริย์จะทรงให้สิทธิพิเศษแก่ญาติโยมของพระสงฆ์ที่ได้เป็นนิตย์นั้น โดยไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานมาเป็นไพร่รับใช้หลวง³ แต่จะหักโขนจากกรมกองเดิมที่ข้าพระเจ้ารับสังกัดอยู่มาเป็น โยมสงฆ์ กอปรนินยิตัญแดพระสงฆ์รูปนั้น ๆ และพระอารามแทน โยมสงฆ์เหล่านี้โดยทั่วไปมีฐานะดีกว่าข้าพระเจ้า เพราะไม่ต้องทำงานหนัก งานส่วนใหญ่อัตถการรับใช้พระญาติของตน การถวายโยมสงฆ์จึงเป็นการให้ชาตุม เพื่อประดับบารมีแก่สงฆ์ชั้นสูงแต่ก็กระไรหากจะเทียบกับบรรดาขุนนางที่เข้าทูลเป็นสังกัด ในขณะที่เราพระเจ้าออกคำสั่งกักของวัด สงฆ์ทรง

¹ หจช., ร. 5 ต. 8.3/2 กรมหมื่นมหิศร ... , หน้า 10

² "พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกักขุนาศมัยสมเด็จพระเพทราชา," หน้า 12-13

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาถำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จ 7: 164-165

⁴ อัญชลี สุสาณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ ...,"

สมเด็จพระสังฆราชจะ เหม็นกนขุนนางข้าราชการ นอกจากที่การถวายโคมสงฆ์ยังเป็นถาวรระดู
ให้พระสงฆ์ทั่วไปนั้นเพียรศึกษาพระปริยัติธรรม โดยเปิดสอบแทนถวายโคมสงฆ์ไปคฤหัสถ์
บรรณาธิการหนังสือ

ตัวอย่างการถวายโคมสงฆ์เป็นสมัยอยุธยา ปรากฏในสมัยสมเด็จพระเอกาทศ
ทรงถวายพระโคมสงฆ์ ซึ่งเห็นจากของพระครูราชเมธีที่วัดโสมนัสราชวรวิหาร เป็น
จำนวนชาตถึง 100 คนเศษ เป็นต้น¹

3. เลกวัต สันนิษฐานว่า คือ ไพรหลวงขึ้นทะเบียนสำนักเลขที่พระมหากษัตริย์
ทรงอุทิศถวายแก่วัดเพื่อทำงานที่วัดโดยไม่ต้องมาทำงานที่หลวง เลกวัตจะถูกสักหมายหมู่
ที่พระเป็นเจ้าของพระอาราม มีภาระและฐานะเป็นไพรหลวง ทงทำงานเขาเคื่อน
ให้แก่วัดได้ 3 เกื่อน² เขาใจว่า "เลกวัต" เียงจะมีปรากฏในสมัยปลายอยุธยา
ทั้งนี้เนื่องจากเอกสารเก่า ๆ ดังเช่นศิลาจารึกต่าง ๆ และประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อ
กัลปนาสมัยอยุธยาไม่ปรากฏคำว่าเลกวัต คงใช้แต่คำว่าชาวพระโคมสงฆ์³ แต่นักวิชาการ
บางคนก็เชื่อว่า เลกวัตคือคำรวมที่ใช้เรียกทั้งชาวพระและโคมสงฆ์⁴ อย่างไรก็ตาม

¹ "ขอเจ้าตำราหนังสือพระธรรมวินัย ...," หน้า 77-78

² Craig J. Reynolds, "Monastery Lands and Labour Endowments in Thailand: Some Effects of Social and Economic change, 1868-1910" Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. 22, Part II (1979) p. 198-199

³ โปรดศึกษารายละเอียดใน ศิลาจารึกและประชุมพระตำราบรมราชูทิศ
เพื่อกัลปนาสมัยอยุธยา ภาค 1 ที่กล่าวถึงแล้ว

⁴ อัญชลี สุস্যัตต์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร...", หน้า 63

เลวศักดิ์มีความแตกต่างจากข้าพระและโยมสงฆ์ ก็ไม่ได้เป็นคนของวัดและสงฆ์ โดยเด็ดขาด แต่เป็นคนของหลวงซึ่งจะรับใช้แรงงานแก่วัดเพียง 3 เดือนในหนึ่งปีเท่านั้น

จากที่กล่าวแล้วทั้งหมดจะเห็นว่า แต่เดิมข้าพระ โยมสงฆ์ และเลวศักดิ์ มีความแตกต่างกันในเรื่องฐานะ แต่เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คำว่า เลวศักดิ์ข้าพระโยมสงฆ์ จะถูกใช้ในความหมายเป็นคำเดียวกันและมีฐานะเกือบจะเหมือนกันคือ เป็นแรงงานวัด¹ ซึ่งจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

ประเพณีการถวายข้าพระโยมสงฆ์เลวศักดิ์ ของพระมหากษัตริย์แก่วัดนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงให้พระวินิจฉัยว่าสืบเนื่องมาจากพระเจ้าพิมพิสารได้ถวาย อารามิกะ คือกนปฏิบัติพระอารามแก่พระปิตินทวัจฉะ และพระพุทธเจ้าทรงพระพุทธนามิตี จึงกลายเป็นประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงถวายข้าพระโยมสงฆ์เลวศักดิ์ แก่วัด สำหรับทำงานวัดและไม่เกณฑ์ไปใช้ในราชการอื่น ๆ²

การที่พระมหากษัตริย์ หรือผู้มีฐานะนิยมถวายข้าพระโยมสงฆ์เลวศักดิ์ แก่วัดเป็นจำนวนมาก ก็เนื่องมาจากเชื่อว่าเป็นการทำบุญกุศลแก่วัด ซึ่งจะได้บุญกุศลสูง "ทั้งผู้ลบลบลอกเองก็ถือว่าเป็นการโปรดสัตว์"³ จึงเกิดกตินิยมการถวายข้าพระโยมสงฆ์เลวศักดิ์แก่วัดโดยทั่วไปเป็นจำนวนมาก⁴

¹ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 81

² แดงการยักษะสงฆ์ เอ็ม 11 พ.ศ. 2466 "ประวัติวัดกบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ 2462-2463 หน้า 296

³ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 80

⁴ โปรดดูตัวอย่างการถวายข้าพระโยมสงฆ์เลวศักดิ์ใน "ขอเขาคำร่าหม่นตราพระ-ธรรมวิลาศ ..." หน้า 76-80 "พระคำร่าบรมราชูทิศเพื่อกลับนาคให้สมเด็จพระเพทราชา," หน้า 16-17 และ 29-32 ฮันส์ เพนซ์ "กัจจาริกเกี่ยวกับพระบรมราชูจอมพลอง" ใน สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย, หน้า 159-163 และในกัจจาริกหลักต่าง ๆ ที่ได้อ้างถึงแล้ว

คตินิยมการถวายข้าพระโยมสงฆ์เลวักมีคำจำกัด อยู่ในอาณาจักรอยุธยาเท่านั้น
 ในอาณาจักรเก่า ๆ เช่น สุโขทัย ลานนาไทย ก็ปรากฏคตินิยมนี้ คตินี้ยังแพร่หลายไปในดินแดน
 อื่น ๆ ของแหลมสุวรรณภูมิ อาทิ ไทใหญ่ พม่า ลาว และเขมร ในเขมร พระเจ้าชัยวรมันที่ 7
 ทรงถวายข้าพระเป็นจำนวนมากถึง 208,532 คน² ส่วนในอาณาจักรไทย การถวายข้าพระ
 โยมสงฆ์เลวัก มีตั้งแต่ 2-3 ครัวเรือนไปจนถึง 300-400 ครัวเรือน ในปี พ.ศ.
 2327 ปรากฏว่าข้าพระพระพุทราบาท เฉพาะแต่จนครจรจรัลจำนวนมากถึง 600 ครัว³
 ในการถวายข้าพระโยมสงฆ์นี้ พระมหากษัตริย์หรือผู้ถวายจะถวายเป็นสิทธิ์ขาดแก่วัดและทรง
 ศาลาแดงแก่ผู้ที่จะนำข้าพระโยมสงฆ์เหล่านี้ไปใช้ในงานอื่น ๆ หรือ เสด็จมาเป็นสมบัติของคน⁴
 หน้าที่ของข้าพระโยมสงฆ์เลวัก คือ เป็นหน่วยผลิตเพื่อเลี้ยงวัดโดยข้าพระจะทำ
 ไร่ทำนา เพาะปลูกบนที่ดินของวัด และนำผลผลิตนั้นถวายวัดและสงฆ์ ดังปรากฏในจารึก

---

¹ อภุรักษ์ วิเชียรเชียว, "การวิเคราะห์สังคมเชิงนิเวศสมัยรัตนโกสินทร์
 ตอนต้นตามถนนบิบบลันในภาคเหนือ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทระดับบัณฑิต
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 231-234

² สมนชัย ศรีสุทนต์พรหม, "โอมพาทักศิลาไทย, หน้า 185

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188

⁴ "ยกเขาคำรานม้นตราพระบรมโองาส...", หน้า 76-77

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 83-84 ประชุมพระตำรากรมราชทูต ...,
 หน้า ก - ข, และธิดา ศาระยา, "สภาพเศรษฐกิจของสังคมสุโขทัย," หน้า 127

วัดอโศการามที่สุโขทัย กล่าวถึงข้าพระ 50 ถวายเรือน ที่ทำกินบนที่ดินวัดตงถาวรเจ้า
 25 เอวียน แก้วทุก ๆ สามปี¹ นอกจากนี้ยังมีรันทนาที่รับใช้จกการวัดต่าง ๆ ตามที่ตั้งรับใช้
 สิ่ง เสนอ ถูกรักษาทำความสะอาดวัดเมื่อเวรยามเฝ้าวัด ประณิบัติรับใช้พระ จนถึงราย
 ถอดสร้างถาวรวัตถุในวัดด้วย² บางครั้งเมื่อเกิดศึกสงครามข้าพระก็มีหน้าที่ต้องคอยช่วย
 ป้องกับราชสีห์มาถวายถึงที่สมเด็จพะเอกาทศรถ ทรงมีรับสั่งแก่พระครูเพชรราชมานะที่รับใช้มาจารย์
 เจ้าอาวาสวัดพะโค เมืองพัทลุงว่า ถ้าเกิดสงครามให้พระครูจัดข้าพระในวัดคอยไปช่วยรบด้วย³
 หรือในสมัยพระเจ้าบรมโกศรบกับเจ้าอาคณัย พระเจ้าบรมโกศก็ทรงไต่ถามถึงข้าพระจากพระพุท
 บาท สวรรุณี เมื่อกำลังช่วยจนไต่รับรับขณะ⁴

แต่ข้าพระโยมสงฆ์เลวบ้างจะไม่ค่อยมีศีลธรรมา ในการดำเนินชีวิตในแต่ละวันก็ได้รับ
 รัศมีพิเศษหลายประการจากรัตน์ เนื่องจากระดับตนของศาสนา อาทิเช่น ลูกหลานญาติโยม
 ของพระสงฆ์ที่เลวบ้างก็จะไม่ต้องตกเป็นไพร่ช่วยเสียดำยให้แก่รัฐ โดยรัฐก็ให้โยมสงฆ์⁵
 ข้าพระในสมัยอยุธยาไม่ต้องเสียดำยค่าค่า ค่าบา ค่ากรขนอน ค่ารถหัวป่า ภาษีโรงเรือน
 ที่เก็บเรือ และเครื่องเรือต่าง ๆ ส่วนทางล้านนาไทย ข้าพระได้รับการยกเว้นไม่ต้องเสีย

¹ "จารึกวัดอโศการาม สุโขทัย" ใน จารึกสุโขทัย, หน้า 131

² "ยอดเขาคำราหมันตราพระธรรมวิลาส ...," หน้า 76-77 และ

ถัจฉรา กาญจนนัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 82

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80

⁴ สมสมัย ศรีศุทรพรณ, โฉมหน้าก๊กอินทโย, หน้า 188

⁵ "พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกลับไปสมัยสมเด็จพระเพทราชา," หน้า 28

และ "สำเนาหนังสือกรังกรุงเก่าถวายถวายเป็นพระราชทานที่สุโขทัย," หน้า 72

⁶ "ยอดเขาคำราหมันตราพระธรรมวิลาส ...," หน้า 77

เงินรัชชูปการและภาษีอากรต่าง ๆ¹ แต่บางครั้งพระเจ้าต้องเสียดำเนินการใหม่แล้วกับพระเจ้าเสด็จ
เสด็จวัดแก้วก๊อต-คัง-เซบ-ชาพระพุทธรูปพระบุรีทองเสียดำเนินการใหม่ ลากรถจาก อาก
หามเร และอากอื่น ๆ² นอกจากนี้ ชาพระโยนสงฆ์ ทั้งในสมัยอยุธยาและอาณาจักรอยุธยาได้
รับการยกเว้นจากการทำราชการ³ ในล้านนาไทยยังห้ามนำชาพระไปทำสิ่งสงครามด้วย แม้
ว่าก็จะมาถึงเมืองก็ตาม⁴

การที่ชาพระโยนสงฆ์ เลววัดเหล่านี้ได้รับสิทธิพิเศษหลายประการ ทำให้มีไพร่หลวง
หลบหนีมาอาศัยเป็นชาพระอยู่มาก จนรัฐต้องออกสำรวจตรวจสอบชาพระที่เรียกว่าสำรวจ
สมณกรว ซึ่งกลายเป็นการสำรวจสมณกรวีนที่สุค⁵

อย่างไรก็ตาม แม้ชาพระโยนสงฆ์ เลววัดเหล่านี้จะได้รับความคุ้มครองจากรัฐ
หลายประการ ถึงเช่น การออกกฎหมายห้ามซื้อขายชาพระเลววัด⁶ การกำหนดโทษของ

¹ "จารึกหลักที่ 104 ตอนที่ 1," ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4, หน้า 113

² สมนัย ศรีสุทธรธรรม, โฉมหน้าก๊กก๊กไทย, หน้า 188-189

³ ยอเขาคำรามันตราพระธรรมวินาศ ..., หน้า 76-77

ประสาน บุญประคอง อานและอธิบายคำ กร. ประเสริฐ ๗ บคร "หน้าปริกษา" และตรวจแก้
คำศัพท์โบราณ, "คำอธิบายจารึกวัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา จังหวัดเชียงใหม่" ศิลปากร

9 (พฤศจิกายน 2508), หน้า 58-63 และ "ศิลาจารึกวัดปราสาท จังหวัดเชียงใหม่
จ.ศ. 858 หลักที่ 69 ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3

⁴ "จารึกหลักที่ 104 ตอนที่ 1," หน้า 113

⁵ ประชุมพระตำราบรมราชูทิศ ..., หน้า ๑

⁶ สมนัย ศรีสุทธรธรรม, โฉมหน้าก๊กก๊กไทย, หน้า 189-190

ข้าพระที่เสียชีวิตต่างตก เปรียบของวัด¹ แต่ที่ปรากฏว่าคนเหล่านี้มักถูก เจ้าเมืองหรือ เจ้าข้าว่า
ทองดี เบี้ยค เบี้ยน เลา เปรียบคน เสมอ ดังจะ เห็น ใ้ความมีการนำข้าพระมา ใ้ช่วยด้วยตัวที่มา
เอาตัวลูกหลานของข้าพระและบุตรหลานพระมา เปรียบของตน ละ เมื่อกษัตริย์ทรงกำหนดเก็บภาษี
ถาวร ถิ่นนา เงินส่วย จากข้าพระและนำข้าพระไปใ้ใช้ในราชการ เมือง จนรัชกาลถัด
ประกาศความอยู่เมือง ๆ²

ส่วนการควบคุมข้าพระโยมสงฆ์ เลขาวิคภายในวัดใหญ่ ๆ ที่มีคนเหล่านี้อยู่มาก ๆ
นั้น รัชโได้ตั้งตำแหน่ง เจ้ากรมวัด เป็นผู้อยู่ดูแลควบคุมในแต่ละวัด เจ้ากรมวัดจะเป็นผู้อยู่ดูแล
จกบญุ่ข้าพระโยมสงฆ์ เลขาวิคในสังกัดเป็นหมวดหมู่สงฆ์โตเถก กรมพระสุรัสวดี³ ในกรณี
วัดหลวงขนาดใหญ่ เจ้ากรมวัดจะมีผู้ช่วยคือ ปลัดกรมสมุหเทศาภิธรรม และหัวหน้านายหมวด
คอยช่วยเหลือถึงสิ้นปีก็ต้องรวบรวมรายชื่อข้าพระโยมสงฆ์ เลขาวิคทั้งหมดส่งกรมสุรัสวดี การ
จัดการควบคุมข้าพระโยมสงฆ์ เลขาวิคเหล่านี้ จึงมีลักษณะ เหมือนการควบคุมกำลังของหน่วยงาน
ของรัฐ ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า วัดเป็นองค์กรตั้งราชการที่เป็นแหล่งควบคุมกำลังคนที่สำคัญ
แห่งหนึ่งในระบบศักดินา

¹ "พระตำราปรนราฐุทธิ์เพื่อกิจการนาสมัยสมเด็จพระเพทราชา," หน้า 41

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14 และ 16-18 และ "เรื่องกิจการาวัด
จังหวัดพัทลุง," หน้า 63-66

³ อัจฉรา ถาดจโนนัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 83

⁴ เรื่องเดียวกัน.

ช. ที่ดินวัด

ในสังคมระบบศักดินาเอเชียซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับระบบศักดินาไทยนั้น ที่ดินซึ่งเป็นทรัพย์สินหลักในสถานะที่เป็นปัจจัยการผลิตและมีความสำคัญไม่น้อยกว่าแรงงาน ถือว่าเป็นทรัพย์สินของรัฐหรือพระมหากษัตริย์แค่เพียงผู้เดียว¹ แม้ว่าเอกชนจะครอบครองที่ดินเพื่ออยู่อาศัยหรือประกอบอาชีพ แต่เอกชนก็ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เอกชนเพียงแต่ครอบครองที่ดินเป็นการชั่วคราวตามความเมตตาปราณีของผู้ปกครองรัฐ ซึ่งมีสิทธิและอำนาจที่จะเวนคืนที่ดินนั้นเมื่อไรก็ได้² ความกีดกันกล่าวสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งประเทศแต่เพียงพระองค์เดียว³ ราษฎรเป็นเพียงผู้อยู่อาศัยทำกินหาบิกรรมสิทธิ์ไม่ แต่ในทางปฏิบัติพระมหากษัตริย์ทรงไม่สามารถควบคุมที่ดินทั้งพระราชอาณาจักรได้โดยตัวพระองค์เองเพียงผู้เดียว จึงทรงแจกจ่ายที่ดินเหล่านี้แก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการเพื่อเป็นของขวัญทางการเมือง

คล้ายความสัมพันธ์ที่คณะสงฆ์มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ คณะสงฆ์จึงได้รับการถวายที่ดินถวาย ในรูปของที่ดินวัด แต่ที่ดินวัดมีลักษณะพิเศษกว่าที่ดินที่พระมหากษัตริย์แบ่งให้แก่สถาบันอื่น เนื่องจากเป็นการให้แบบถาวร⁴ เป็นที่ดินเพื่อพระพุทธศาสนา จึงสืบทอดต่อกัน

¹ บุญสอน บุญโยธยาน, มนุษย์กับสังคม พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518) หน้า 73 และสุรพงษ์ ชัยนาม ภาคใต้และสังคมเมือง, หน้า 215

² เรื่องเดียวกัน.

³ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง "พระฉายการเมกเสด็จ" มาตรา 52, หน้า 388-389

⁴ แม้ในความเป็นจริง พระมหากษัตริย์จะทรงสามารถเรียกที่ดินวัดคืนได้ แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงกระทำ

กันมาโดยมีเจ้าควาตวัดนั้น ๆ เป็นตัวแทนรักษาผลประโยชน์ จึงทำให้เกิดกรรมสิทธิ์เอกสาร
รายแรกขึ้น ดังนั้นวัดจึงเป็นเอกสารรายแรกที่โบสถ์เจ้ารองกรรมสิทธิ์ที่ดิน¹ เอกสารฉบับเดิม
ที่ดินวัดมี 3 ประเภทคือ

1. ที่อุปัฏฐาก¹ หรือที่วัด (temple land) คือ เขตวัดซึ่งแบ่งเขตของวัดและ
เขตวัดทั้งหมด ซึ่งพระสงฆ์จะนำไปขายหรือโอนไป² ปกติที่วัดจะไม่ขายมาจัดหาประโยชน์
แต่เนื่องจากความตึงการரிชที่คึกคักในปัจจุบันมีสูงมาก และบางวัดไม่เป็นที่รังสรรค์ประโยชน์
จึงมีบางวัดนำที่วัดมาจัดหาประโยชน์เช่าวัดถวาย

2. ที่ธรณีสงฆ์ (monastery land) คือ ที่ดินซึ่งพระมหากษัตริย์หรือเจ้าของ
ที่ดินผู้มีจิตศรัทธาถวายให้แก่วัด เพื่อเป็นสมบัติของวัดเพื่อวัดจะได้ใช้ประโยชน์ หรือนำไป
จัดหาผลประโยชน์เช่าวัด ที่ดินนี้วัดเป็นเจ้าของถือกรรมสิทธิ์เอกชนบุคคลภายนอกจะ
จะให้เช่าก็ได้ ตัวที่ดินอาจจะอยู่ติดกับที่วัดหรืออยู่ห่างไกลจากตัววัดออกไปก็ได้³ ที่วัดและ
ที่ธรณีสงฆ์เดิมมีในทางทฤษฎีจะซื้อขายหรือโอนกรรมสิทธิ์กันได้⁴ แต่ในทางปฏิบัติแล้วตัวอย่างที่
พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้โอนกรรมสิทธิ์ได้

¹ อานันท์ กาญจนพันธุ์, "แรงงานในประวัติศาสตร์ควาณาไทย," หน้า 101-102

² หจข., ร.6-7 ศ. 20/14 รายงานประชุมอธิการบดีครั้งที่ 1/2471
วันพุธที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2471 เรื่องที่วัดร้าง และ ร.6-7 ศ. 20/14

คณะกรรมการร่างกฎหมาย กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 7 ที่ 110/195, 20 สิงหาคม 2471
เรื่องวัดร้าง

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 มาตรา 7

3. ที่กล่าวนั้น ก็ คือ องค์พระเจ้ามหากษัตริย์ หรือเจ้าองค์หนึ่งผู้จักตรัสทำนายถวาย แก้วักเพื่อให้อักเก็บเกี่ยวผลประโยชน์บนที่กินนั้น แต่มีอีกเหตุการณ์หนึ่งที่กินเกี่ยวแก้วักเก็บเกี่ยว สัตว์ธาคเหมือนที่ธรณีสงฆ์¹ ถึงยกแต่ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นที่กินนั้นให้ ดังเช่น การที่พระเจ้า กษัตริย์ทรงพระราชอุทิศผลประโยชน์อันเป็นส่วนของหลวง ซึ่งเกิดขึ้นจากที่กินไปแก่ ส่วนการ กานา กาสวน ในที่แห่งใดแห่งหนึ่งให้รับแก้วักเก็บเกี่ยวช่วยการนั้น เพื่อนำไปใช้ทำบุญวิจิตร วิธหนึ่ง ปรากฏตัวอย่างในสมัยพระเจ้าทรงจรรณ ที่ทรงพระราชอุทิศที่กินรอบบรี เวระพระพุทธรูป- ชาติ เป็นระยะหนึ่งโยชน์ถวายให้เก็บที่กล่าวนั้น¹ ในบางครั้งพระเจ้ามหากษัตริย์ทรงกล่าวนั้น เฉพาะคำแรกที่นำแก้วักแต่อย่างเดียว ส่วนการกานายังเป็นของหลวง ผู้เข่าจึงเสียด คำเข่าให้แก้วักและการกานาให้หลวง² ถึงแบบที่กล่าวนั้นที่กินนั้นได้เก็บของแก้วักโดย เกิดซาก แต่ในความเป็นจริงเนื่องจากแก้วักเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่กินของกานาหรือการกานา อากจากที่กล่าวนั้นโดยตลอดสืบติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ๆ หลายรัชกาลไม่ขาดสาย ถึงกับ แก้วักจึงเสียดนั้นกรรมสิทธิ์ที่ครอบครองในที่กล่าวนั้น กล่าวถึงกันหนึ่งที่กล่าวนั้นจึงมีความเกี่ยว ไปถึงแตกต่างจากที่ธรณีสงฆ์เพียงแก้วักไม่มีกรรมสิทธิ์ เกิดซากเท่านั้น

การถวายที่ดินแก้วักนั้นกระทำพร้อมกับการถวายทรัพย์สินสงฆ์แลกแก้วัก ทั้งนี้ มีใจจำกัดเฉพาะพระเจ้ามหากษัตริย์เท่านั้นที่สามารถถวายได้ สามัญชนที่มีฐานะก็ถวายที่ดินแก้วัก ได้เช่นกัน³ จุดประสงค์ของการถวายแก้วักเพื่อให้อักเก็บเกี่ยวที่กินนั้น เป็นเพื่อหาประโยชน์

---

1 หจธ., ร. 6-7 ศ. 20/14 รายงานประชุมอธิการบดีครั้งที่ 1/2471 วันพุธที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2471 เรื่องที่ร่าง และพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121 มาตรา 6

2 สมสมัย ศรีสุพรรณ, โอบนแก้วักกานาไทย, หน้า 192

3 "ขอเข่าคำร่ำทมนตราพระธรรมวิลาส ...," หน้า 82

บำรุงเลี้ยงวัดและพระสงฆ์¹ โดยการให้ข้าพระโขนง² เสด็จวัดเป็นผู้นำพระลูกศิษย์มาบิณฑบาตที่นั่นซึ่งเลี้ยงวัด³ ทั้งนี้เนื่องจากรัชและราชบุตรโขนง⁴ ปรารถนาบิณฑบาตเลี้ยงลูกวัดและพระสงฆ์ได้ทั้งหมด พัดนักบวชออกจากโขนง⁵ โดยการบริหารจากหลวงนางกริ่งยังได้จากบรกดของพระโขนง⁶ ซึ่งได้บรกดที่มาจากบิณฑบาต เมื่อพระองค์ในบรกดที่ตนจะตกเก็บของวัด³ ถ้าพระสงฆ์นั้นยังไม่บรกดเขา ท่านอารจะใหญ่าคิพระ เจ้าทำกิน โดยญาติพระจะนำคนบวชที่โขนงเลี้ยงพระที่ตนเจ้าที่นาทำกินอยู่⁴

คตินิยมการถวายที่ดินแก่วัดทั้งในรูปที่ดินสงฆ์ และที่ถล่มไปปรากฏทั่วไปในดินแดนประเทศไทย ในอาณาจักรสุโขทัย การถวายที่นาแก่วัด มีตั้งแต่ที่นาที่เล็กกว่าโดยระดับ 60,000 เมี่ยง ไปจนถึงสามล้านห้าหมื่นพันเมี่ยง⁵ ตามกำลังฐานะของขุนบริจาด ซึ่งต่างก็มีจุดประสงค์ทำบุญเพื่อหวังพระนิพพานด้วยกันทั้งสิ้น ในสมัยอยุธยาคตินี้ปรากฏอยู่ทั่วไปถึง เช่น สมเด็จพระนารายณ์ทรงถวายที่ดินในพระราชวังให้แก่วัดโคกโดยได้คนขาดเพื่อเก็บเงินชั่งของบรรดาข้าราชการบริพารของพระองค์ เพื่อค้ำยหลังจากที่พระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว⁶

1 สมสมัย ศรีสุทนต์, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 182

2 "ยอดเขาคำราหมณ์ตราพระจรรยาวิชาศ ...," หน้า 83-84

3 เรื่องเดียวกัน

4 เรื่องเดียวกัน

5 ศันส์ เพ็ญ อาน, "ศิลาจารึกวัดพันเตา เชียงใหม่" ศิลปากร

19 (ธันวาคม 2518) หน้า 103; ประสาน บุญประคอง อานและอชิบายคำ "คำกล่าว

ศิลาจารึกวัดศรีอุโมงคำ อ.พะเยา จ. เชียงราย" ศิลปากร 9 (พฤษภาคม 2508)

หน้า 46-52; "คำกล่าวจารึกจังหวัดเชียงราย จ.ศ. 850" ศิลปากร 7 (พฤษภาคม

2506) หน้า 59-64 และประสาน บุญประคอง อาน "คำกล่าวจารึกวัดพระสิงห์ เชียงใหม่,"

หน้า 93-99

6 สมสมัย ศรีสุทนต์, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 190

การแบ่งผลประโยชน์ที่ได้จากที่ดินวัดนั้น สันนิษฐานว่าแบ่งออกเป็นสามส่วน คือ ส่วนหนึ่งให้บำรุงพระพุทธ เช่น รื้อถาวรวัตถุ รูปเขียน น้ำมันและ香油บ่มพระพุทธรูปและอุโบสถ ส่วนที่สองให้บำรุงพระธรรมไปกับการสร้างถาวรวัตถุพระไตรปิฎก ส่วนที่สามให้บำรุงสงฆ์โดยแบ่งไปตามลำดับสมณศักดิ์ แต่ในสมัยหลังผลประโยชน์จากที่ดินวัดจะถูกใช้เพื่อการบูรณะพระอารามวัดเป็นหลัก

ที่ดินวัดได้รับการคุ้มครองจรรยาบรรณสิทธิ์และใช้สิทธิพิเศษ เช่น เกี่ยวกับแรงงานวัด พระมหากษัตริย์จะทรงปกป้องที่ดินวัดด้วยการออกกฎหมายห้าม ผู้ใดเรียกเอาอากรจากนาช่วยอากรสมพัทธศรางค์ จากที่ดินวัด เข้าม่าเป็นสมบัติของหลวงหรือส่วนตัวและทรงห้ามแขวงแก่ผู้ละเมิดกฎหมาย² ดังนั้นที่ดินวัดจึงมีสิทธิพิเศษไม่ต้องเสียภาษีอากรทุกชนิด แม้กระนั้นก็ปรากฏว่าที่ดินวัดมักถูกเจ้าเมืองและเจ้าหน้าทีในท้องถิ่นเบียดบังที่ดินและผลประโยชน์ในที่ดินวัดอยู่เสมอ อาทิเช่นลี้กลบรอยตายที่นาวัดโดยมิได้แบ่งผลประโยชน์แก่วัด จนสมเด็จพระพุทธเอกาทศรถทรงมีหมายรับสั่ง ให้อภัยที่นาอันนั้นแก่วัด⁴ หรือเก็บอากรจากนาเข้ามาเมื่อผลประโยชน์ส่วนตัว⁵

ถึงแม้จะไม่ปรากฏบันทึกหลักฐานที่แสดงถึงจำนวนที่ดินทั้งหมดที่พระมหากษัตริย์และราชบุตรอุทิศถวายแก่วัดในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์ แต่จากหลักฐานที่พอจะหาได้และประจักษ์พยานทางโบราณวัตถุทำให้สันนิษฐานได้ว่า สถานะวัดมีที่ดินทั้งในรูปที่ดิน ที่ธรณีสงฆ์และที่

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
กรมศิลปากร
1 เรื่องเกี่ยวกับ, หน้า 192
2 "พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกล้าบาศรมย์สมเด็จพระเพทราชา," หน้า 35-36
3 เรื่องเกี่ยวกับ, หน้า 13
4 "ขอเช่าตำราหมื่นตราพระธรรมวิลาส ...," หน้า 78
5 "พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกล้าบาศรมย์สมเด็จพระเพทราชา," หน้า 14-15
และ 18
6 สมสมัย ศรีสุทรพรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 182-194

กัลปชาติอยู่ในครอบครองเป็นจำนวนมาก จนอาจกล่าวได้ว่า วัดเป็นสถานที่แห่งแรกบรรยายบท
ที่นักธรรมสี่ในที่ดินและ เป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่แห่งหนึ่งในระบบศักดินา¹

ค. ทรัพย์สินอื่น ๆ

นอกจากรั้วและราษฎรจะให้การอุปถัมภ์แก่วัดด้วยแรงงานและที่ดินแล้ว ยังให้
การอุปถัมภ์วัดในรูปแบบของการบริจาคทรัพย์สินอื่น ๆ อีกมากมาย ทั้งในถาวรวัตถุสิ่งก่อสร้าง
สิ่งของ เครื่องใช้เพื่ออุปโภคบริโภคของสงฆ์ อาหาร กล้วย พาทะ รวมทั้งทรัพย์สิน
ในรูปแบบเงินตรา² และไม่สามารถทราบถึงปริมาณทรัพย์สินเงินตราที่รั้วและราษฎรทุ่มเทบริจาค
ให้แก่วัด แต่ก็คงพอจะสามารถประเมินได้จากความวิจิตรพิสดารสวยงามของสถาปัตยกรรม
และการตกแต่ง รวมทั้งจำนวนวัดที่ปรากฏอยู่มากมาย

ข. รัฐและราษฎรกับการอุปถัมภ์สงฆ์

ชนชั้นพระสงฆ์ในสังคมระบบศักดินาอยุธยาได้รับอภิสิทธิ์พิเศษตอนต้นได้รับ ความ
อนุเคราะห์ทั้งจากรัฐและราษฎร เป็นอย่างสูง เนื่องจาก เป็นชนชั้นที่มีค่าทาง ศักดินา ระบบ
ศักดินาและ เป็นผู้ถ่ายทอดศาสนาคอนเป็น เนื้อนาบุญของราษฎรในการสะสมบุญกุศล เพื่อชีวิต
ใหม่ที่ดีกว่าในชาติหน้า การที่คณะสงฆ์ได้เผยแผ่ศาสนาการเผยแผ่ลัทธิศาสนาใหม่จากความทุกข์
ยาก (Salvation) และประพฤติปฏิบัติเพื่อช่วยเหลือนิพพานผู้หนีหน้ทุกข์ จึงถือว่า เป็น

¹ สมสมัย ศรีสุทรวรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 182 - 194

² "ขอเขาคำร่าห์เตตราพระจรรณวิลาส ...," หน้า 77 - 80;

"เรื่องกัลปนาวัด จังหวัดหนองคาย," หน้า 66 ประสาธน์ อนุประทอง อาน "คำถวายเจ้ารั้ว
วัดพระสิงห์ เชียงใหม่," หน้า 93 - 99 และ สายธนู วรภรณ์, "ละโว้กอนสมัยอยุธยา"
รวมบทความประวัติศาสตร์ 2 (มกราคม 2524), หน้า 90

นอกจากได้รับการแต่งตั้งให้มีศักดิ์เป็นแล้ว พระสงฆ์ที่มีความรู้พระปริยัติธรรม
แตกฉานควบคู่ไปด้วยได้แก่พระเถระ ก็จะได้รับแต่งตั้งให้มีพระราชาศักดิ์¹ ที่เรียกว่า
"สมเด็จพระราชา" เหมือนข้าราชการทั่วไป เพื่อเป็นการยกย่องฐานะของสงฆ์ผู้นั้น ระบบแบบนี้
นี้มาแต่ครั้งสมัยสุโขทัยและอยุธยา แต่ยังมีลักษณะไม่รับชดเชย¹ ระบบนี้ได้รับการพัฒนา
แจกแจงรายละเอียดมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป

การให้สมณศักดิ์ทำใ้สงฆ์ผู้นั้นได้รับการปฏิบัติจากราชและราษฎรในสถานะที่สูงกว่า
พระสงฆ์สามัญทั่วไป สถานะความเร้นอยู่ก็คือว่า ยิ่งกว่านั้นการให้สมณศักดิ์ยังทำให้พระสงฆ์
ผู้นั้นได้รับพระราชทาน "นิตยภัตร"² คือ เงินค่าอาหารเป็นพิเศษมากกว่าสงฆ์ที่ศักดิ์ต่ำกว่า²

จากการที่พระสงฆ์มีศักดิ์เป็น สมณศักดิ์ และได้รับพระราชทานนิตยภัตรตลอดจน
ค่าสังฆทาน (เช่นพระโสมสังข์เสลวัก) ในสังฆคต และเป็นผู้ครอบครองกุศทัณฑ์ในบางเขตวัด
จึงเห็นได้ว่าอย่างใดพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่มีฐานะเป็นข้าราชการขุนนางและทำหน้าที่คล้าย
คลึงกับข้าราชการขุนนาง³ ดังนั้น พระสงฆ์จึงจัดเป็นชนชั้นขุนนางผู้ปกครอง หรือชนชั้นศักดินา

¹ หมายความว่า วัตรสุทธ, "ประเภทของสมณะคือพระราชาเถระเจ้า ...," หน้า 9 - 15

และ 22 - 23

² แดงการนิตยภัตรสงฆ์ เล่ม 2, "เรื่องแดงการนิตยภัตรสงฆ์ก่อนเป็นพระราชาธิบดี
ลักษณะปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121 นิตยภัตร," หน้า 1 - 36

³ หลักฐานที่แสดงว่าฝ่ายราชถือว่าพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์เป็นข้าราชการ คือข้อความที่ว่า

...พระครูพุทธวิจิตรคุณี ... กับพระครูสังฆการีวาทะ ... ได้รับราชการของพระเถระ
พระภิกษุมาหลายปี ... ฐานพระพุทฺธเจ้า(พระยาวุฒิจารย์) ๑รับพระราชทานนิตยภัตร
พุทธวิจิตรคุณี มีนิตยภัตรรับสองตำลึง ... พระครูสังฆการีวาทะก็รับสองตำลึง เป็นสอง
ตำลึง ... (อ้างจาก หจข., ร.5 ศ. 15/3 พระยาวุฒิจารย์ ๑ถวายนิตยภัตร
พระเจ้านองยาเจด กกรมสมเด็จพระพันปี, 13 กันยายน ร.ศ. 121 หน้า 21 - 22)

และข้อความที่ว่า

...การที่ชาวชนชั้น ข้าราชการจะถือเอาพระบวรพิตเป็นที่สุดของชีวิต ... และได้รับยศเป็น
พระราชาเถระเรียกทำราชการแผ่นดินในทางเป็นพระ ... แต่การที่พระบวรพิตทุกวันนี้ ...
เป็นเพราะ บวรครองประเพณี ... บวรเชื้อเอาเรียกชีวิต ... และรับยศเป็นพระราชา
ทั้งสอนบริษัทยาพระราชนิยม ... (อ้างจาก หจข., ร.5 ศ.6/37 (พ) ราชบัณฑิตยสถาน
ชีวิตชีวิตการ ถึง พระราชาธิบดี หน้า 35-40)

ในสังคมไทย¹

ก. การใช้จ่ายของรัฐและราษฎรในการอุปถัมภ์และสงฆ์

ถึงแม้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการใช้จ่ายของรัฐและราษฎรในการ
พระพุทธศาสนาในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์จะไม่ปรากฏสมบูรณ์ แต่จากหลักฐานที่ปรากฏสามารถ
สันนิษฐานได้ว่ารัฐและราษฎรได้ใช้จ่ายทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก เพื่อกิจกรรมพระศาสนาในรูปของ
การบริจาคทำบุญ โดยเฉพาะการใช้จ่ายในการอุปถัมภ์ภิกษุและสงฆ์ ซึ่งเป็นที่ปรากฏว่าราแก้วยี่
สำคัญที่สุดของรัฐอย่างหนึ่งคือ การใช้จ่ายในการทำบุญบำรุงพระพุทธศาสนา เงินและวัสดุ
ส่วนใหญ่ในพระคลังรวมทั้งแรงงานที่ได้จากการเกณฑ์ ใต้ออกมาใช้จ่ายรับสร้างและ
ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ การหล่อพระพุทธรูปและการพระราชกุศลของพระมหากษัตริย์
ในศาสนาต่าง ๆ²

ปรากฏหลักฐานว่าในตอนปลายสมัยอยุธยา แม้รัฐจะมีเงินรายได้มัลประโยชน์
แผ่นดินเป็นจำนวนมากก็ประมาณปีละ 1,104,000 บาท แต่การใช้จ่ายเพียงการ
บำรุงพระพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียวในโอกาสต่าง ๆ ทางศาสนา มีหนึ่งตกเป็นเงินประมาณ 49,520
บาท หรือคิดเป็น 4.5 % ของรายได้ทั้งหมด³ ปรากฏจากตัวเลขที่ปรากฏเกี่ยวกับความเบาไทย⁴

¹ อัญชัญ สุชาวัฒน์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ ...," หน้า 29 และ 62 -
64; ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ถักดุนกับพัฒนาการของสังคมไทย, หน้า 86-87 และ 104
และอนันต์ กุศลจินตน์, "แรงงานในประวัติศาสตร์ความหมายไทย," หน้า 109, 110
และ 103

² พรเพ็ญ ฮันตระกูล, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
เกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2468) (วิทยานิพนธ์ปริณิงานมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 11

³ เรื่องเดียวกัน

⁴ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
...", หน้า 163

แม้ในสมัยกรุงธนบุรีพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงพระราชทรัพย์เอาเงินได้ซึ่งพระอภัยมณีถวาย
ต่าง ๆ ในเขตฝั่งธนบุรีขึ้นพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก¹

เหตุการณ์เช่นนี้ปรากฏในบทกวีนิพนธ์ของราชนครินทร์ เนื่องจากวิถีชีวิตของราชนครินทร์จะ
ผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาอย่างแยกไม่ออก ภายใต้ระบบพิธีกรรมความเชื่อ เรื่องกฎแห่งกรรม
และการทำบุญบริจาคทาน ราชจ่ายหางคำสาบจึงน่าจะเป็นราชจ่ายที่สำคัญอย่างหนึ่งด้วย

กล่าวโดยสรุป! ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นสังคมระบบศักดินา เศรษฐกิจวัด
มีค่านิยมอิสระจากอำนาจรัฐศักดินา วัดของดาตย์พึ่งพิงชนชั้นศักดินาในการสนับสนุนให้วัด
ดำรงอยู่ได้ จึงทำให้วัดและสงฆ์กลายเป็นเครื่องมือของชนชั้นศักดินา และได้กลายเป็น
ส่วนหนึ่งของสถาบันศักดินาในที่สุด ด้วยเหตุนี้วัดและสงฆ์จึงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการผูกพัน
ผลิตผลส่วนเกินของสังคมพร้อมกับชนชั้นศักดินาด้วย

อย่างไรก็ตามการสร้างวัดในพื้นที่ใหม่ ๆ ก็ก่อให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่
เกษตรกรรม² เนื่องจากแรงงานวัดได้เข้าหักล้างฉางพงทำการเพาะปลูก ทำให้เกิดผลผลิต
เพิ่มขึ้น ดังนั้นวัดจึงมีบทบาททางเศรษฐกิจด้วย³ นอกจากนี้การสร้างวัดยังทำให้เกิดชุมชน
ในบริเวณรอบศาสนสถาน ซึ่งจะขยายตัวเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ทำให้เกิดกิจกรรมทาง

1 แดงกานต์คณะสงฆ์ เล่ม 17 พ.ศ. 2472 "ประวัติวัดพระเทพธัมมา,"
หน้า 34
2 อิศรา ศาโรย, "สภาพเศรษฐกิจของสังคมสุโขทัย," หน้า 127 - 128
3 สายชล วรรณรัตน์, "ละโว้ก่อนสมัยอยุธยา," หน้า 95 - 96

เศรษฐกิจ เกิดการรวมกำลังคน¹ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการเกิดเมืองและการขยายตัวของเศรษฐกิจ แต่การเกิดชุมชนในลักษณะดังกล่าวก็มีไม่มากนัก ในขณะที่เกี่ยวกับ การที่รัฐและราษฎรต้องให้การอุปถัมภ์แก่วัดและสงฆ์ทำให้เกิดการใช้จ่ายทรัพย์สินไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งน่าจะมีลักษณะของการสูญเสียไปจากเศรษฐกิจสูง

เนื่องจากวัดเป็นชุมชนเบ็ดเสร็จในตัวเอง ซึ่งครอบคลุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญ² เป็นแหล่งควบคุมกำลังคน เป็นเจ้าที่ดิน เอกชนรายแรกและ เป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่แห่งหนึ่งในระบบศักดินา ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า วัดเป็นสถาบันหนึ่งที่ไว้หน่อขุมรวมความมั่งคั่งของแผ่นดิน เพราะวัดเป็นศูนย์รวมของกำลังคนและที่ดิน ซึ่งทรัพย์สินทั้งสองประเภท ล้วนมาจากการทำบุญของคนทุกระดับชั้นนั่นเอง³

¹ Charnvit Kasetsiri, The Rise of Ayudhya, (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1976), p. 43

² ถิลา สารยา, "สภาพเศรษฐกิจของสังคมสุโขทัย," หน้า 127

³ Michael Aung Thwin, "The Role of Sasana Reform in Burmese History ...," กางถึงใน สุเนตร ชุตินทรานนท์, "พม่า : สถาบันกษัตริย์ VS สถาบันสงฆ์," หน้า 190

เศรษฐกิจจังหวัดกรุงเทพมหานครสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325 - 2411)

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงระยะเวลาของการสร้างบ้านแปลงเมืองใหม่ พระพุทธศาสนาในสมัยนี้ก็มีสภาพเช่นเดียวกัน คือ เป็นระยะของการวางรากฐานใหม่ จึงเกิดการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่ เพื่อเป็นที่ตั้งของบ้านเมืองกรุงเทพมหานครอยุธยา มีการปฏิรูปคณะสงฆ์ใหม่เพื่อชำระล้างความเสื่อมโทรมของคณะสงฆ์ตั้งแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี เศรษฐกิจวัดในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์จึงเป็นระยะของการวางรากฐานเพื่อความมั่นคงในอนาคต การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดใหม่ดำเนินไปอย่างรวดเร็วควบคู่กับการขยายตัวของเมือง ในขณะที่เศรษฐกิจยังคงพึ่งพิงรัฐเป็นสำคัญ และดำรงอยู่โดยอาศัยการให้บริการอุทิศถวายแรงงานที่ดิน และทรัพย์สินอื่น ๆ จากรัฐและราษฎร เช่นเดียวกับสมัยก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตามได้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในเศรษฐกิจวัดที่จะส่งผลไปถึงเศรษฐกิจวัดในระยะต่อไป การศึกษาเศรษฐกิจวัดต้นรัตนโกสินทร์ เพื่อเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจวัด ในช่วงต่อไปจึงจำเป็นอย่างยิ่ง

ก. สภาพสังคมและเศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สภาพสังคมและเศรษฐกิจในสมัยนี้ยังคงผูกพันอยู่กับระบบศักดินาอย่างเหนียวแน่น ซึ่งจะเพิ่มความมั่นคงแข็งแรงถึงขีดสุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และค่อยเสื่อมคลายลง และจะเริ่มมีกระแสทุนนิยมการค้าเข้ามาเข้าสู่ประเทศไทย แต่ก็มีอาจเข้ามามีอิทธิพลเหนือเศรษฐกิจศักดินาได้ ตรงกันข้ามกลับตกอยู่ที่อิทธิพลของระบบศักดินาไทย ดังนั้น เศรษฐกิจสมัยต้นรัตนโกสินทร์จึงไม่อาจจัดเป็นเศรษฐกิจทุนนิยมได้ แต่ก็เป็นจุดเริ่มต้นของเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งจะเป็นปัจจัยช่วยให้เศรษฐกิจทุนนิยมพัฒนาเนื่องขึ้นหลังจากทำสนธิสัญญา เบาริง (พ.ศ. 2398)¹

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมการผูกพันบรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนา สงครามรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา ฯลฯ 3-5 กุมภาพันธ์ 2525 (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), หน้า 161 - 162 (อัครสาวเนา) และโปรดศึกษารายละเอียดในบทที่ 3, หน้า 69 - 162

การเข้ามาของระบบทุนนิยม ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะเศรษฐกิจวัดด้วย เนื่องจากระบบทุนนิยมกระตุ้นให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา การขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราทำให้การเก็บภาษีและช่วยเปลี่ยนเป็นตัวเงิน แทนการเกณฑ์แรงงาน¹ เป็นเหตุให้ชาพระโยมสงฆ์เลิควัดหันมาเสียเงินขอทานการเกณฑ์แรงงานมากขึ้น วัดจึงมีผลประโยชน์รายได้ในรูปแบบตัวเงินแทนแรงงาน นอกจากนี้ระบบทุนนิยมยังทำให้ที่ดินมีราคาสูงขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของการค้าทำให้ที่ดินวัดมีราคาสูงขึ้นด้วย ซึ่งจะกลายเป็นผลประโยชน์รายได้สำคัญของวัดในเวลาต่อมา ทั้งสองประเด็นนี้จะกล่าวรายละเอียดในตอนต่อไป

๓. การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ก่อนที่จะมีการสร้างเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ บริเวณซึ่งเรียกว่าเมืองบางกอกมีวัดเป็นพื้นที่ว่างเปล่า แต่ปรากฏว่ามีผู้คนตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยในเมืองบางกอกนี้มาตั้งแต่ครั้งโบราณ นอกจากนี้ยังมีวัดตั้งอยู่มากมายซึ่งบางวัดที่สร้างขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา สุพรรณภูมิ (ก่อนอยุธยา) เช่น วัดประเสริฐสุทธารวาส วัดแจ้งวัดบึง วัดบางปะกอก² และวัดโบราณขนาดใหญ่ที่สร้างมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น วัดเงิน (วัดราชวิบูลย์) วัดทอง (วัดกษัตริย์ไชยสงคราม) วัดแก้ว วัดศาลาสี่หน้า (วัดสุทธานามาย) วัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) วัดสลัก (วัดมหาธาตุ) วัดสมอราย (วัดราชคฤห์) วัดเลี่ยม (วัดราชบูรณะ) เป็นต้น วัดเหล่านี้ล้วนสร้างขึ้นก่อนการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น³

¹ จิตรพิชัย นาดสุภา และสุจิต্তิ ประทีปสันต์เกรียงไกร, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910", หน้า 135 - 136

² "กรุงรัตนโกสินทร์ 2325-2525" ศิลปากร 25 มกราคม 2525, ฉบับพิเศษสารศิลปากรกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, หน้า 8 - 10

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 15

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ การก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดโดยพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ และสามัญชนก็เริ่มขึ้นพร้อมกันทั้งในเขตเกาะรัตนโกสินทร์ และเขตกรุงธนบุรีเก่า อันที่จริง การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดก็เริ่มขึ้นมานานแล้วในเขตกรุงธนบุรีเก่า เนื่องจากเป็นที่ชุมนุมการค้า ที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นมาก่อน¹ จึงมีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดกันมาก วัดเหล่านี้ตั้งเรียงรายมากมายอยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย คลองดาวคะนอง คลองภาษีเจริญ และคลองบางขุนเทียน² ซึ่งเป็นเส้นทางการคมนาคมที่สำคัญในสมัยนั้น กว้างใหญ่คึกคักกว่าจังหวัดหัวคู้ส่วนใหญ่นอกกรุงเทพมหานครตั้งอยู่ในเขตฝั่งธนบุรี มากกว่าฝั่งกรุงเทพมหานคร แม้ในปัจจุบัน และตำแหน่งวัดตั้งอยู่มากที่สุดก็ในอำเภอทางฝั่งธนบุรีเป็นส่วนใหญ่³

ส่วนทางฝั่งกรุงเทพมหานคร เนื่องจากเป็นเขตเมืองใหม่ในระยะแรกจึงมีวัดไม่มากนัก จำนวนวัดทางฝั่งกรุงเทพมหานครจะเพิ่มมากขึ้นเมื่อมีการขยายตัวของเมืองไปทางตะวันออกและเพิ่มมากขึ้นอย่างจริงจังในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴

¹ ชัย เวียงศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ก้าวเต็งถม, หน้า 268 - 278

² เนตรนภิส นาควัชระและคณะ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการชีวิตคน ...," หน้า 23 - 24

³ บัณฑิต จุลาสัย, "วิถึวการรามคึกแถว," จดหมายข่าวสภาวะแวดล้อม, หน้า 9 - 16 และโปรดศึกษารายละเอียดในตารางที่ 3

⁴ เนตรนภิส นาควัชระและคณะ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการชีวิตคน ...," หน้า 23 - 24

ในสมัยรัชกาลนี้โดยเฉพาะในเขตเกาะรัตนโกสินทร์ประมาณว่ามีวัดตั้งอยู่ 11 วัด และนอก
กำแพงเมืองมีวัดอยู่อีกราว 20 วัด¹ รวมวัดในกรุงเทพมหานครประมาณ 31 วัด แต่ใน
ความเ็นจริงจำนวนวัดคงจะมากกว่านี้ ดังจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2434 ปรากฏว่ามีวัด²
ในกรุงเทพมหานครถึง 269 วัด ในจำนวนนี้เป็นพระอารามหลวงถึง 35 วัด

สำหรับจำนวนวัดในกรุงเทพมหานครที่สร้างขึ้นในแต่ละช่วงเวลานั้นจากการ
สำรวจของ เนตรนภิส นาควิธระและคณะ ในจำนวนวัดที่สำรวจ 176 วัด ปรากฏผล
ดังนี้

ตารางที่ 4

อายุของการสร้างวัดในเขตกรุงเทพมหานคร

ช่วงเวลาของการสร้างวัด	จำนวนวัด	คิดเป็นร้อยละ
1. สมัยอยุธยาถึงก่อน พ.ศ. 2310	9	5
2. สมัยธนบุรี พ.ศ. 2311 - 2325	33	19
3. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325 - 2393	33	19
4. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง พ.ศ. 2394 - 2475	78	44
5. สมัยปัจจุบัน พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน	52	30
รวม	176	100

ที่มา เนตรนภิส นาควิธระและคณะ; "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลง
การایشที่ดิน ...," หน้า 20

¹ ปาดเล้าวัช, เค้าเรื่องเมืองไทย, หน้า 59 - 61

² โปรรุกุรายละเอียดในตารางที่ 1

จากตารางจะพบว่า วัดส่วนใหญ่นอกกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันเป็นวัดที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2393) จำนวน 33 วัด กิจเป็นอัตราร้อยละ 19 ของวัดทั้งหมดส่วนใหญ่นับเป็นวัดหลวงที่มีขนาดใหญ่และตั้งอยู่ในเขตพระนครชั้นใน ส่วนช่วงเวลาที่มีการสร้างวัดมากที่สุด คือ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง (พ.ศ. 2394 - 2475) มีจำนวนถึง 78 วัด กิจเป็นอัตราร้อยละ 44 รองลงมาคือสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2475 - 2521) มีจำนวน 52 วัด หรืออัตราร้อยละ 30 ของวัดทั้งหมด วัดที่สร้างในสมัยหลังนี้ส่วนใหญ่เป็นวัดราษฎร์ที่อยู่แถบเขตพระนครชั้นนอก

แต่ถ้าพิจารณาถึงจำนวนวัดที่มีการสร้างหรือปฏิสังขรณ์กันในแต่ละรัชกาลแล้วจะพบว่า มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุดคือในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รองลงมาได้แก่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามลำดับ ดังปรากฏในตารางที่ 5

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1 แม้ในรัชกาลนี้จะทรงสร้างวัดขึ้นใหม่จริงเพียง 4 วัด แต่ก็ทรงปฏิสังขรณ์วัดหลวงใหญ่ ๆ อีกหลายวัด จนเหมือนกับทรงสร้างขึ้นใหม่ อาทิเช่นวัดราชโอรส วัดสระเกศ เป็นต้น

ตารางที่ 5
การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในสมัยรัชกาลที่ 1 - 5

รัชกาล	วัดที่สร้างใหม่หรือปฏิสังขรณ์จนเกือบเหมือนสร้างใหม่	วัดเก่าที่ปฏิสังขรณ์
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	2 ¹	13
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	-	2
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	4 ²	69
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	5 ³	22
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	4 ⁴	30

ที่มา อัจฉรา กาญจนชัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 38
 , เนตรนที บากวิริยะและคณะ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลง
 การใช้ที่ดิน ...," หน้า 21 - 22 และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร..., หน้า 346 - 353

- หมายเหตุ
- 1 คือวัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดสุทัศน์เทพวราราม
  - 2 คือวัดเทพศิรินทราวาส วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดยานนาวา และวัดเจดินพระเกษียรวิ
  - 3 คือวัดราชประดิษฐ์ วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดบรมนิวาส และวัดบึงสวนาราม
  - 4 คือวัดราชบพิธ วัดเบญจมบพิตร วัดเทพศิรินทราวาส และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ

จากกล่าวได้ว่าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคที่มีการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุด ทั้งนี้ อาจเนื่องจากราษฎรทางใต้หรือกิจของรัฐในเวลานั้นอยู่

ในฐานะที่มั่นคงพอควร กติขียนการสร้างวัดโดยพระมหากษัตริย์เริ่มลดน้อยลง และไปเน้นที่นิยมอีกต่อไปในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงเห็นความสำคัญของการสร้างสาธารณูปโภคอย่างอื่น เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ฯลฯ มากกว่า นอกจากที่การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในพระราชฐานที่มีฐานะร่ำรวยก็ยังคงเป็นที่นิยมทั่วไป แม้แต่หัตถ์ชาวจีนบางคนก็นิยมสร้างวัด¹ แต่วัดที่สร้างโดยราษฎรมักมีขนาดเล็กและไม่วิจิตรพิสดารเหมือนวัดหลวง อย่างไรก็ตามอาจสรุปได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งในเขตกรุง เพชรบูรณ์และธนบุรี ซึ่งรวมเป็นกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน

ค. เศรษฐกิจวัดและความเปลี่ยนแปลง

เศรษฐกิจวัดกรุงเทพมหานครยุคต้น ยังคงผูกพันอยู่กับการครอบครองแรงงาน และที่ดินที่ได้จากการอุปถัมภ์ของรัฐเป็นสำคัญและราษฎรเป็นรอง เช่นเดียวกับยุคก่อนหน้านี้ แต่ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจวัดสามประการ คือ

ประการแรก แรงงานวัดเริ่มหมดความสำคัญ เนื่องจากวัดไม่อาจอาศัยแรงงานเพื่อผลิตเด็ยงวัด แต่วัดสามารถอาศัยการอุทิศเงินในรูปของการทำบุญบริจาคตัวเงินและสิ่งของจากรัฐและราษฎรแทน ประกอบกับที่ดินที่ใช้ทำการผลิตหายากขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของชุมชนเมือง

ประการที่สอง การขยายตัวของระบบเงินตราที่แพร่หลายอย่างรวดเร็วผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัดในแง่ที่วัดสามารถเรียก เงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานจากข้า

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมการอุปถัมภ์ราชสำนักรัตนโกสินทร์,

หน้า 99 และ 149 และ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 18 "ประวัติวัดอัสสัมชัญ," หน้า 425

พระโสมงส์เลวัก เหม็นกบกรที่ที่รั้วเรียกเก็บจากไพร่ การที่เงินเบี้ยลค่าในการแลกเบ็ลี้ด:
สินค้าทุกชนิดทำไว้ไว้ที่ที่แรงงานวัคหนีไปขอรับเงินแบบการ เกดซึแรงงานแบบ

ประการที่สาม เนื่องจากการขยายตัวของชุมชนและการค้าทำให้เกิดความ
ต้องการที่ดินสูง ที่ดินเริ่มมีราคาสูงขึ้น เริ่มเกิดการเช่าที่ดินทำที่ที่ดินวัคเริ่มมีค่าในการ
เป็นแหล่งหาผลประโยชน์ของวัค แต่การหาผลประโยชน์จากที่ดินวัคจะทวีความสำคัญมากขึ้น
ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. แรงงานวัค

ธรรมเนียมการถวายข้าพระโสมงส์เลวักแก่วัค เพื่อกินทำการผลิตและดูแล
รักษาวัคยังคงปรากฏต่อมา ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ทรง
พระราชทานอุทิศถวายข้าพระโสมงส์เลวักแก่วัคหลวงสำคัญ ๆ ในกรุงเทพมหานคร
วัคหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนวันน้อย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงบริจา
คทรัพย์เป็นเงินถึง 95 ¹ ซึ่ง 11 คำลึง (7,644 บาท) เพื่อซื้อชายฉกรรจ์ 66 คน
สมโนครวั 224 คน แล้วสักแขนขาถวายเป็นข้าพระ เป็นสิทธิ์ขาดแก่วัคพระเชตุพน¹

วัคพระศรีรัตนศาสดารามในปี พ.ศ. 2437 ก็ปรากฏว่ายังมีเลข ข้าพระขึ้นวัค
อยู่ 73 คน² วัคสุทัศน์เทพวรารามในปี พ.ศ. 2438 มีเลขข้าพระตามขนาดีรวม 91คน
ต่อมาได้จำหน่ายออกไป 66 คน คงเหลือเลขข้าพระรับราชการในปี พ.ศ. 2440
อยู่ 25 คน²

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ประชุมจารึกวัคพระเชตุพนฯ, หน้า 5

² หจช., ร. 5 ศ. 6/47 พระเจาเองยาเรอ พระองค์เจ้าไต้ชยัคตมงคล

กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 , 27 มีนาคม ร.ศ. 113, , หน้า 12 - 20

³ หจช., ร. 5 ศ.29/2 พระยานรินทรราชเสนีเรือนพระยาวุฑิการบคี่,

กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117, หน้า 9 - 13

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแคว้นวัดวัด
 ราชบพิธเป็นจำนวนมาก แคว้นวัดที่เคหาไว้คือสูญหายไปเหลือเพียง 40 คน และในปี พ.ศ.
 2442 ก็หนีหายไปหมด¹ ในขณะที่วัดราชประดิษฐ์มีหญิงข้าพระรวม 16² คน นอกจากนี้
 ยังมีแคว้นวัดที่วัดบวรนิเวศซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้าอัศภานิเชลาภมณีฯ ทรงถวายพระ
 เวียงจันทน์ เป็นข้าพระจำนวนหนึ่ง³ วัดเทพศิรินทราวาสก็มีแคว้นวัดโยมสงฆ์อยู่จำนวนหนึ่ง
 เช่นกัน⁴

ไม่เพียงแต่วัดในกรุงเทพมหานครสมัยนี้เท่านั้นที่มีข้าพระโยมสงฆ์แคว้นวัด แต่
 แรงงานวัดยังคงปรากฏทั่วไปในวัดสำคัญ ในหัวเมืองซึ่งเป็นข้าพระแคว้นวัดที่ตกค้างมา
 ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ หรือที่ทำการถวายอุทิศทำนุ อากีเช่น แลข้าพระ
 เจกีย์พระธาตุพนมซึ่งมีเป็นจำนวนมาก⁵ แลข้าพระวัดโพธิ์พยุคนต์พลเสวยเมืองพระประแดง
 ซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้าอัศภานิเชลาภมณีฯ ทรงยกถวาย แลชวาลาว เวียงจันทน์ซึ่งทรงถวาย
 ถวาย

¹ หจช., ร. 5 ศ. 29/1 พระราชพงศาวดารพระอภัยมณีภาควิชาการ
 วัดราชบพิธถวายพระพร รัชกาลที่ 5, 21 กันยายน ร.ศ. 118, หน้า 4 - 5

² หจญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 เล่มที่ 689 มัค 33/24
 เรื่องบุญซึ่งหญิงข้าพระวัดราชประดิษฐ์ จ.ศ. 1248

³ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 11, "ประวัติวัดบวรนิเวศวิหาร," หน้า 296
 และ 455 - 456

⁴ หจช., ร. 5 ศ. 1/22 พระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้ากรุงสยาม
 กรณหม่อมสมเด็จพระพันปี, 22 มิถุนายน ร.ศ. 111

⁵ หจช., ร. 5 บ. 1.2/30 เล่ม 11 ร. ที่ $\frac{42}{108}$ ม,ท, 10
 พระราชพิศล แลข้าพระราชทานเจ้าพระยารัตนบดินทรที่มุกหนายก, 25 เมษายน ร.ศ. 108
 หน้า 15 - 17

ครั้งยกทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ เลขาธิการพระ
 วัดสังฆารมณิก เมืองราชบุรี ซึ่งในปี พ.ศ. 2448 มีประมาณ 40 คน² และเลขาธิการพระวัด
 พระปฐมเจดีย์ เมืองนครปฐม กับวัดป่าเลไลยก์เมืองสุพรรณบุรี³ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ วัดในกรุงเทพฯ และ
 ที่ต่างพระโยมสงฆ์เลขาวิจิตร จะเป็นวัดหลวงสำคัญ ๆ เป็นส่วนใหญ่ สำหรับวัดราษฎร์ยังไม่
 ปรากฏหลักฐานว่ามีแรงงานวัดเหล่านี้ ส่วนวัดในหัวเมืองที่มีแรงงานวัด ก็มีจะเป็นวัด
 หลวงสำคัญ ๆ เช่นกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยนี้ ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับพระราชโยมสงฆ์
 เลขาวิจิตรที่แปลกแตกต่างไปจากชาวพระโยมสงฆ์เลขาวิจิตรในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์หลายประการ
 คือ

ก) การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของแรงงานวัด

แต่เดิมแรงงานวัดเหล่านี้มีหน้าที่หลักคือ การผลิตเพาะปลูกข้าวและจัดยา
 หารอื่น ๆ เพื่อเลี้ยงพระในวัดและแบ่งผลประโยชน์ส่วนหนึ่งให้แก่วัด แต่ในสมัยกรุงรัตน
 โกสินทร์ตอนต้น หน้าที่หลักของแรงงานวัดเหล่านี้คือ ดูแลรักษาทำนุบำรุงวัด เฝ้าวัดและ

¹ หจช., ร. 5 ศ. 6/78 ขุนพุทธโฆษาธิบดี เจ้ากรมช่างพระวัดโพธิ์เขต
 ทำนุบำรุงวัด เลขาวิจิตร 5, หน้า 2 - 4

² หจช., ร. 5 ศ. 8.3/2 พระเจ้านองยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
 กรมวังกรมทูลรัชกาลที่ 5, 5 ตุลาคม ร.ศ. 124 หน้า 6 - 7

³ หจช., ร. 5 ศ. 6/32 พระเจ้านองยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
 กรมวังกรมทูลรัชกาลที่ 5, 2 มิถุนายน ร.ศ. 127 หน้า 33 - 34

เข้าวัดและปรนนิบัติพระสงฆ์ในวัดเท่านั้น¹ เพื่อดำเนินการผลิตผลน้อยลงจนเกือบจะไม่มีในทางวัด ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากพระสงฆ์ในวัดหลวงได้รับการอุปถัมภ์ ในเรื่องอาหารจากรัฐ และวัดหลวงในกรุงไม่มีที่เก็บที่ตราพระ เลววัดทำการเพาะปลูก

ข) การเปลี่ยนแปลงสภาพของแรงงานวัด

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์ ชาวพระโยมสงฆ์และเลววัดก็มีความหมาย และสภาพที่แตกต่างกัน² แต่เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำว่าชาวพระโยมสงฆ์เลววัดกลับถูกใช้ในความหมายที่เกือบจะไม่แตกต่างกัน³ ยิ่งกว่านั้นสภาพทางสังคมของคนกลุ่มนี้ก็ถูกกำหนดให้มีฐานะเหมือนกันคือ เป็นไพร่ที่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ต่างจากไพร่ธรรมดาเพียงมีวัดเป็นเจ้าสังกัด ทั้งนี้ เนื่องจากชาวพระโยมสงฆ์ในระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ เมื่อตกทอดมาถึงสมัยนี้ ได้สูญหายตายจากไปหมด และอำนาจในการควบคุมชาวพระโยมสงฆ์ ในระบอบศักดินาสวามิภักดิ์เสื่อมไป

รัฐจึงจำเป็นต้องการแปลงสภาพลูกหลานของพวก ชาวพระโยมสงฆ์เหล่านี้ ให้เป็นเลววัด (คือ ไพร่หลวงที่ถวายแก่วัดแต่มีธำเนนกรรมสิทธิ์ของวัดยังคงเป็นของตนหลวง)

¹ หจช., ร.5 ศ. 6/78 ชุมพุทธโฆษาจารย์ ... , หน้า 2 - 4

ร. 5 ศ. 29/1 พระอารวงคีเชอ พระองค์เจ้าระอรุณีนิภาคุณากร ... , หน้า 4 - 5

และ ร. 5 ศ. 1/22 พระยาภาสกรวงษ์ ...

² โปรดอ่านรายละเอียดในตอนที่ว่าด้วยประเภทของแรงงานวัดในบทที่ 2

³ ทุกความแล้ว

³ อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 81

โดยการนำมาขึ้นทะเบียนเป็นเลขวัดรับบริจาคการถวาย การอุทิศแรงงานไปรับใช้วัด ปีละ 3 เดือนตามระบบไปพร¹ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือการวัดโดยมีเจ้าหลวงหน้าชาพระโยมสงฆ์ ซึ่งเดิมเป็นสมบัติของวัดโดยเกิดตากมาเป็นตนของหลวงและต้องอุทิศแรงงาน นอกจากนี้ การอุทิศถวายชาพระโยมสงฆ์แล้วครั้งในหัวปีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ถวายเป็นสิทธิ์ขาดแล้ว ดังตัวอย่างการถวายชาพระโยมสงฆ์แล้ววัดพระเชตุพน² ได้เปลี่ยนเป็นการถวายเลขวัดแทน (แต่ยังคงใช้คำเรียกว่า เลขชาพระโยมสงฆ์) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังตัวอย่างการถวายเลขวัดแล้ววัดราชบพิธ³ ส่วนชาพระโยมสงฆ์ในวัดหัวเมืองก็ถูกเปลี่ยนสภาพเป็นเลขวัดหมด ดังจะเห็นว่าต้องอุทิศแรงงาน หรือเสียเงินค่าราชการแทน

กล่าวโดยสรุปชาพระโยมสงฆ์ในฐานะที่เคยเป็นสมบัติของวัดเดิมได้ถูกรับเปลี่ยนแปลงกลายเป็นสมบัติของหลวง แต่หลวงอุทิศถวายให้มาทำงานรับใช้วัด และสิทธิพิเศษที่ชาพระโยมสงฆ์เคยมี อาทิเช่นหามนำชาพระโยมสงฆ์มาใช้งานราชการ หรือไปรับการยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีทุกชนิดก็หมดไป นอกจากนี้แล้ว ยังปรากฏว่าผู้ที่เคยมีฐานะเป็นชาพระมาก่อนเมื่อตกมาเป็นเลขวัดแล้วยังต้องอุทิศแรงงานหนักกว่าไพร่หลวงธรรมดาเสียอีก คือต้องอุทิศแรงงานเพิ่มอีกปีละ 1 เดือน ดังนั้นชาพระจึงต้องอุทิศแรงงานถึงปีละ 4 เดือน⁵

1 หจข., ร. 5 ศ. 8.3/2 กรมหมื่นเมธีศรราชฤทธิยและเจ้าพระยาวิจิตรวงษ์ วุฒิปกร กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 4 เมษายน ร.ศ. 125 หน้า 10
 2 ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน๑, หน้า 5
 3 หจข., ร.5 ศ.29/1 พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าพระอนุภาณุภาณุการ ... , หน้า 4 - 5
 4 หจข., ร.5 บ 1.2/30 เล่ม 11 ร.ที่ 42/108 ม,ท,10 พระราช ทัตถเลข๑ ... , หน้า 15 - 16
 5 หจข., ร. 5 สารบาณสมุคณิเกษ เล่ม 2 เลขที่ 14 นายแก้ว เลขโยมสงฆ์ วัดสุทัศน์สมักร เป็นเลขชาพระวัดสุทัศน์ จ.ศ. 1239 หน้า 24 - 26

ในขณะที่เลขาธิการมณฑลเกษียณแรงงานไต่ 3 เดือน

ส่วนโยมสงฆ์ซึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีฐานะดีกว่าชาวพระ
เลขาและไพร่หลวงไพร่สมทั่ว เนื่องจากถือว่าเป็นญาติของพระสงฆ์ทรงสมศักดิ์ได้รับการ
ยกเว้นไม่คองถูกเกณฑ์แรงงานกองท่าแคว้งเบา ๆ รัชสมัยพระที่นั่งสุทไธสวรรย์¹ แต่เมื่อถึงสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฐานะของโยมสงฆ์กลับตกต่ำลงมาก ต้องถูกเกณฑ์
แรงงานหรือเสียเงินการราชการแทนการเกณฑ์แรงงาน และยังถูกรวมโยมสงฆ์เลขาเจ้า
เปรียบจนได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก ถึงกรณีของนายแก้วโยมสงฆ์วัดสุทัศน์² ได้รับการ
กีดกันจากรวมโยมสงฆ์อย่างหนัก จนต้องขอย้ายไปสังกัดเป็นชาวพระแทนแต่จะคงทำงานหนัก
เพิ่มขึ้นอีกไต่³ 1 เดือนก็ตาม ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรเกณฑ์รับราชการเพียงไต่เดือนเศษหน้ากันหรือเสียเงิน
ไต่³ 6 บาท เลขาเจ้าพระโยมสงฆ์ก็จึงจะได้รับการลดหย่อนด้วย

ค) การที่รัฐยอมให้ชาวพระโยมสงฆ์เลขาเสียเงินการราชการแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน

เมื่อความจำเป็นในการกองกำลังแรงงานของรัฐลดลง จึงปรากฏว่าความต้องการใน
การเกณฑ์แรงงานของรัฐมีแนวโน้มลดลงมากด้วย ซึ่งเริ่มลดลงมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์⁴

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร ... , หน้า 356

² หจข., ร. 55 สารบาญสมุทพินิเศษ เล่ม 2 ตอนที่ 14 นายแก้ว โยมสงฆ์
วัดสุทัศน์ ... , หน้า 24 - 26

³ หจข., ร. 5 ศ. 8.3/2 กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัยและเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์ผู้ไกร
... , หน้า 10

⁴ อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่ ... ;" หน้า 239 - 240

ประกอบกับระบบเงินตราที่กล่าวถึงขยายตัวอย่างรวดเร็วควบคู่ไปกับการขยายตัวของเศรษฐกิจ การค้าในสมัยนั้น ทำให้รัฐมองเห็นความสำคัญของเงินตรา และมีความต้องการเงินตรา มากกว่ากำลังแรงงาน ซึ่งไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ ดังนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้มีการเกณฑ์เงินจากไพร่แพนการเกณฑ์แรงงานได้ ภายในเวลา ไม่นานการเกณฑ์เงินจึงเห็นที่แพร่หลายและไพร่ก็นิยมเสียเงินค่าราชการแพนการเกณฑ์แรงงาน มากขึ้นด้วย ในอัตรา 6 บาทต่อปี¹ เป็นผลให้ระบบไพร่กลายเป็นระบบที่เก็บเงินโดยตรง การที่รัฐยอมให้มีการจ่ายเงินแพนการเกณฑ์แรงงานนี้เอง ส่งผลทำให้วัดสามารถเรียกเก็บเงิน การราชการจากชาพระโยมสงฆ์เลิกวัดแพนการเกณฑ์แรงงานได้ด้วย วัดจึงมีผลประโยชน์รายได้ ในรูปตัวเงินเป็นครั้งแรก² ด้วยการตระหนักถึงความสำคัญของเงินในฐานะเป็นสื่อกลางในการ แลกเปลี่ยนสิ่งของที่จำเป็นต่าง ๆ ของวัดได้ วัดที่มีแรงงานวัดจึงยินดีจะให้แรงงานวัด เหล่านั้นเสียเงินค่าราชการในอัตราปีละ 6 บาท แพนการเกณฑ์แรงงานได้³

ปรากฏว่าการเสียเงินค่าราชการแพนการเกณฑ์แรงงานเป็นที่นิยมกันมากในหมู่ เลขาพระ ในระยะหลังเลขาพระจึงเสียเงินค่าราชการมากกว่าการเกณฑ์แรงงาน บางครั้งพบว่าเลขาพระโยมสงฆ์เหล่านี้คงถูกกดขี่จากเจ้านายซึ่งต้องรับเงินค่าราชการ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 241

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 276 - 277

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 283

⁴ หจข., ร. 5 ศ. 8.3/2 กรมหมื่นนิตยรัตนะและเจ้าพระยาวิเชียรวันวุฒิไกร

..., " หน้า 10

⁵ หจข., ร. 5 ศ. 29/1 พระวรวงษ์เธอพระองค์เจ้าพระอนุชาญาณนิกายภากร ...,

หน้า 4' - 5

สูงกว่าที่กำหนด หรือเอาเข้าเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวจนเลขาธิการพระโขนงไม่คัดง้างก็ยังมี ดังเช่นที่ปรากฏกับเลขาธิการพระเจดีย์พระธาตุพนม เมืองนครพนมและ เลขโขนงซึ่ง
วัดสุทัศน์¹

เงินค่าราชการที่เก็บแทนการเกณฑ์แรงงานเลขาธิการพระบิ๊โดยปกติจะถือเป็นรายได้
ผลประโยชน์ของวัดที่เป็นเจ้าของเลขาธิการพระนั้นซึ่งวัดจะนำไปใช้ในกิจการต่าง ๆ เช่น บูรณะ
ปฏิสังขรณ์ หรือทำสาธารณูปการอื่น ๆ ในวัด แต่ในบางกรณีรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐจะนำเงินค่า
ราชการนั้นไปใช้ในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอื่น ซึ่งมีวัดที่เป็นเจ้าของเลขาธิการพระนั้นและมี
แนวโน้มว่าวัดที่รัฐนำเงินเลขาธิการพระจากวัดอื่นมาใช้จ่ายเพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์นั้นมักจะเป็นวัด
หลวงสำคัญ ๆ ทั้งในหัวเมืองและในกรุง ดังปรากฏว่าเคยมีการนำเงินค่าราชการของเลขาธิการ
พระโขนงซึ่งในหัวเมืองต่าง ๆ ในเขตลพบุรีโลกมาใช้จ่ายเพื่อปฏิสังขรณ์ วัดพระศรีรัตน
มหาธาตุ ซึ่งเป็นวัดหลวงในเมืองลพบุรีและมีการนำเงินเลขาธิการพระจากวัดอื่นไปใช้ปฏิสังขรณ์
วัดพระเชตุพน² ทั้งนี้จึงเกิดปรากฏการณ์ที่วัดหลวงใหญ่ ๆ ถึงพระยาลี้จากวัดหลวงอื่น ๆ

จากความเปลี่ยนแปลงข้างกล่าวประการดังกล่าวทำให้เลขาธิการพระโขนงมีแนวโน้มที่
แตกต่างไปจากอดีตเป็นอันมาก การที่ระบบเงินตราเข้ามามีความสำคัญ และรัชสมัยให้
เลขาธิการพระเสียเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานได้ ทำให้แรงงานเกณฑ์ของวัดขนาด
ความสำคัญลงซึ่งเริ่มปรากฏตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว

ศูนย์วิทยพัทธพยากร

¹ หจข., ร. 5 น. 1.2/30 เล่ม 11 ร.ที่ 42 ม.ท. 10
พระราชนัดตเลขา ... , หน้า 15-16 และ ร.5 สารบาณสมุคพิเศษ เล่ม 2
เลขที่ 14 นายแก้ว เลขโขนงวัดสุทัศน์ ... , หน้า 24 - 26
² หจข., ร. 5 ค. 6/44 พระเจ้านองยาเรอกรณหมื่นคำรงราชานุภาพ
กราบทูลพระเจ้านองยาเรอ กรณหมื่นหม่อมคอบรมพันธ์, 10 มกราคม ร.ศ. 116 หน้า 2

ระบบเลขชาพระโยมสงฆ์เริ่มเสื่อมลงตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์พร้อม ๆ กับความเสื่อมของระบบไพร่ เนื่องจากความจำเป็นที่วัดจะต้องอาศัยแรงงานวัดลดน้อยลง วัดในกรุงเทพมหานครเกือบจะไม่ต้องอาศัยแรงงานวัดเพื่อการผลิตเลี้ยงวัดดังแต่ก่อน โดยเฉพาะวัดหลวงใหญ่ ๆ ได้รับการอุดหนุนจากรัฐและราษฎรในรูปของการบริจาคปัจจัยเพื่อการรังษีชื้ออย่างพอเพียง จนวัดไม่ต้องเดือดร้อนในเรื่องเหล่านี้ การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดก็ได้รับการอุดหนุนจากรัฐ และราษฎรอย่างพร้อมมูล จนวัดเกือบไม่ต้องอาศัยกำลังเลขชาพระ เป็นสำคัญเหมือนแต่ก่อนอีก¹ แรงงานวัดจึงทำหน้าที่แต่เพียง เป็นผู้นำ รุกรักษาคุณเลความสะอาดของวัดเล็ก ๆ น้อย ๆ เฝ้าวัด และปรนนิบัติพระสงฆ์เท่านั้นความไม่จำเป็นของแรงงานวัดจะเห็นได้ชัดอย่างชัดเจนจากการที่วัดยอมให้เลขชาพระ เสียเงินค่าราชการแทนการเกณฑ์แรงงานมาทำที่วัดได้

นอกจากนี้ระบบการควบคุมเลขชาพระโยมสงฆ์ของเจ้ากรมวัดซึ่งเป็นหัวหน้าเลขชาพระ แต่ละวัดก็เสื่อมสภาพลงอย่างมาก ถึงปรากฏว่ามีเลขชาพระหลบหนีจากสังกัดเลขชาพระตามวัดหลวงต่าง ๆ จึงมีจำนวนลดน้อยลงและไม่ครบถ้วนตามชาติจริงดังที่ว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โปรดอ่านรายละเอียด เรื่องการทำนุบำรุงวัดและพระสงฆ์ของรัฐและราษฎร ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใน อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 60 - 71 และ 113 - 121

... เลกวัตน์นั้นเป็นแต่สักขีพยาน แต่มีตัวไม่ครบจำนวนทุกวัดไป เพราะในราชอาณาจักรไม่ได้
สำรวจโดยกวัดจับ ในฝ่ายพระก็ไม่ได้ออกแบบพระสูงแก่อุรุรุ ในราชอาณาจักรสำรวจ
กรวาทหนึ่ง ๆ ไม่มีตัวเป็นคัมภีร์ เจาหมวกอินทราวัตน์ ไม่เคยรู้จักตัวเลขอันใดใน
ของเขา ... ภายหลังมาก็ไม่พบไปจากถาวรดังกล่าวแล้ว ...¹

ฝ่ายวัดที่มีเลขข้าพระ พระอินวัตน์ไม่สามารถบังคับสั่งงานแก่ เลขข้าพระเหล่านั้นได้
ดังกวัดวัดเทพศิรินทร์ราชวาศ และวัดไพชยนต์พลเสพย์²

กวยเหตุผลดังกล่าว เมื่อกิ่งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
แรงงานวัดในฐานะที่มีความสำคัญทางกำลังคน จึงเกือบจะหมดความสำคัญต่อกวัดในกรุงเทพ
มหานคร แต่ความสำคัญในเวลานั้นเป็นแห่งที่มาของรายได้ จากเงินค่าเลขข้าพระยังคงมีอยู่
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้เลิกระบบไพร่ เลขข้าพระ
โดยซึ่งจึงถูกยกเลิกไปกวย

2. ที่กวัด

เมื่อสถาปนากรุงเทพมหานครขึ้นเป็นเวียงนครวงและมีการสร้างวัดทางพระเพชรีเป็น
ธรรมเนียมที่พระมหากษัตริย์จะทรงพระราชทานอุทิศถวายที่ดินแก่วัดที่สร้างใหม่ซึ่งคงปรากฏด้วย
ต่อมา ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชทานอุทิศที่ดินแก่พระสงฆ์
วังสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้น มีชื่อของพระมหากษัตริย์เท่านั้น บรรดาพระบรมม

ศูนย์วิทยพัทยากร

¹ แดงการณโคณะสงฆ์ เลม 11 "ประวัติวัดวรนิเวศวิหาร," หน้า 455-456

² หจร., ร. 5 ศ. 1/22 พระยาภาสกรวงษ์ ..., และ ร. 5 ศ. 6/78

เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กรวาทุคินพระเจาองยาเชอ กรมขุนสมมคมรทัต, 30 กันยายน
ร.ศ. 120 หน้า 4 - 5

วงศานุกรหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่สร้างและปฏิสังขรณ์วัดมักมี นกยูงที่ถวาย **เสริมแก้ว** ที่ถวายถึงมีวาทะ
 วาพระสมณเอก ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือ เจ้าจอมแว่น (เจ้าคุณเสื่อ)
 เมื่อไปปฏิสังขรณ์วัดสังข์กระจายแล้ว ไปอุทิศถวายที่ดินที่วัดกับวัดใหม่ในสมบัติของวัดนั้นหมด
 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ให้หรือที่ส่วนวัด
 กับวัดไชยพฤกษ์มาถวายแก่วัดเพิ่มขึ้นอีก เนื่องจากทรงเห็นว่าที่วัดเดิมมีกับเคย
 นอกจากนี้เมื่อคราวทรงสร้าง วัดโสมนัสวิหาร ก็ทรงพระราชอุทิศที่ดินแปลงหนึ่งให้เป็นของสงฆ์
 เพื่อสร้างวัดและยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดซื้อที่ดินราชธรอีกสองแปลงซึ่งเดิมเป็นที่สวนกล้วย
 หลวงเก่า พระราชอุทิศให้เป็นที่อยู่อาศัยของพวกญาติโยมและไวยยาวัจกรของพระรวมทั้ง
 อุบาสกอุบาสิกาวัด³ แม้ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงโปรดเกล้าฯ
 ให้สร้างวัดราชบพิธ ก็ทรงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินตำบลอำเภอสำราญราชบุรี เพื่อสร้างวัดขึ้น⁴

อย่างไรก็ตาม เมื่อแรกตั้งกรุงจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 จำนวนวัดในกรุงเทพมหานครยังไม่มากนัก ที่ดินซึ่งวัดต่าง ๆ ครอบครองอยู่จึงยังมีจำนวน
 ไม่มาก ประกอบกับที่ดินในกรุงเทพมหานครในระยะนั้น ยังเป็นที่รกร้างว่างเปล่าปราศจาก
 คนจับจองอีกมาก ที่ดินจึงยังไม่มีความสำคัญ แต่หลังจากที่ไทยทำสนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ.
 2398 เศรษฐกิจการค้าได้ขยายตัวจากเดิมขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดความต้องการที่ดินเพื่อ
 เกษตรกรรม และพาณิชย์กรรมสูง ทำให้ที่ดินในกรุงเทพมหานครเริ่มมีราคาสูงขึ้นโดยเฉพาะ

¹ กรมศิลปากร, ประวัติวัดสังข์กระจาย (พระนคร : โรงพิมพ์ไกรพร, 2510),
 หน้า 15 - 16
² พัทธน์ สายพันธ์, ประวัติวัดไทยและศิลปะไทยโบราณ, หน้า 432-443
³ หจช., ร. 5 ก. 4.5/5 เจ้าพระยามาสาธิตราชสุหริกรมหมื่นสมมตมรพินธ์,
²³ มีนาคม ร.ศ. 118 หน้า 1 - 7
⁴ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 11 "ประวัติวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม",
 หน้า 153 - 179
⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย", หน้า 113-114

ในย่านพาณิชย์และชุมชน ในระยะเวลาเดียวกันนี้ ปรากฏว่าจำนวนวัดในกรุงเทพมหานคร
ก็ได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วตามอัตราการขยายตัวของเมืองและชุมชน ในปี พ.ศ. 2434
มีวัดถึง 269 วัด ทำให้ปริมาณที่ดินที่วัดครอบครองมีจำนวนมากขึ้น วัดจึงกลายเป็นผู้
ครอบครองที่ดินรายใหญ่แห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานครด้วย

วัดในกรุงเทพมหานครในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์คงจะอาศัยที่นาที่สวนของวัดซึ่งได้
จากการบริจาค เป็นที่เก็บดินผลประโยชน์ ซึ่งอาจจะยกเว้นวัดหลวงเนื่องจากได้รับการ
อุดหนุนจากรัฐอยู่แล้ว ถึงแม้จะไม่พบหลักฐานการให้เช่าที่ดินวัดในสมัยรัชกาลที่ 1-ถึง 3
แต่ก็อาจจะสันนิษฐานได้ว่า การเช่าที่ดินวัดคงจะเกิดขึ้นแล้วแม้จะยังมีจำนวนไม่มากนัก และ
ถ้าเช่าก็คงจะเก็บในรูปแบบของผลผลิตแบ่งวัดหรือถ้าเช่าเก็บตัวเงิน

การเช่าที่ดินวัดปรากฏแน่นอนในสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ดังปรากฏหลักฐานว่าเมื่อครั้งทรงทอดการพระราชวังลพบุรี ซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้า
ให้เป็นที่วัดไปแล้วนั้น พระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่นาเป็นใหญ่เพื่อแจกเปลี่ยนแล้วสร้าง
เป็นวัดใหม่ ปรากฏว่าพระสงฆ์ได้นำที่นานั้นออกให้เช่ารายวัน เขาเก็บค่าเช่าได้ไปจะสิบคำถึงสอง
บาทสองสลึง¹ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงกำหนดให้รายวันที่จะเช่าที่นาวัดต้องเสียค่าเช่า
ส่วนหนึ่ง และกำหนดอีกส่วนหนึ่ง²

นอกจากการเช่าที่ดินวัดแล้วยังพบว่า ในสมัยที่เริ่มมีการสร้างอาคารบนที่ดินวัด
ให้รายวันเช่าด้วย ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมสมัย ศรีสุพรรณ, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 190 - 191

² เรื่องเดียวกัน.

โรงแถว ฝ่ายคฤหาสน์ที่คฤหาสน์ของวัดโสมนัสวิหารที่ราชบูรณะ เพื่อนำค่าเช่านี้ไปเก็บค่า
โบชาและยาแคง ถวายพระโบวัด¹ การสร้างอาคารแบบถาวรเป็นถึกถาวรที่วัดเพื่อให้
ราษฎรเช่าอยู่อาศัยหรือเพื่อประกอบกิจการ เพื่อหาผลประโยชน์เข้ามาบูรณะวัด อจกล่าวได้
ว่าเริ่มตั้งแต่สมัยพระบรมโกศเป็นแห่งแรก โดยทางวัดได้สร้างตึกแถวริมถนนสีสุคนธ์
เพื่อเก็บค่าเช่ามาบูรณะวัดตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 4² ซึ่งการหารายได้โดยวิธีนี้จะมีความสำคัญ
ต่อรายได้และเศรษฐกิจของวัดเป็นอย่างมากในระยะหลังจนถึงปัจจุบัน

โดยสรุป อจกล่าวได้ว่าถึกถาวรสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ถาวรที่วัดยังมีปริมาณน้อย ส่วนใหญ่เป็นการเช่าที่ดินเพื่อนำมาทำสวน ซึ่งทำรายได้
ผลประโยชน์แก่วัดไม่มากนัก การสร้างอาคารใหม่ซึ่งจะเป็นรูปแบบอาคารหารายได้ที่สำคัญ
อย่างยิ่งของวัดในอนาคตยังมีปรากฏน้อยมาก อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่า ในปลายของสมัย
รัตนโกสินทร์นี้ที่วัดเริ่มทวีความสำคัญมากขึ้นเป็นแห่งการเป็นแหล่งหาผลประโยชน์ของวัด
ในกรุงเทพมหานคร เนื่องจากการขายตัวของเศรษฐกิจการค้าและชุมชนทำให้ความต้องการ
ที่ดินสูงมาก วัดซึ่งครอบครองปัจจัยนี้ย่อมจะได้เข้ามาใช้หาผลประโยชน์อย่างเต็มที่ตั้งแต่สมัย
รัชกาลที่ 5 เป็นต้นไป

ง. การอุปถัมภ์พระสงฆ์

พระสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงได้รับการอุปถัมภ์อย่างดีจาก ราช และ
ราษฎร เช่นเดียวกับสมัยก่อนหน้านี้นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเลื่อมใสพระสงฆ์

¹ หจข., ร. 5 ก.4.5/5 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ... , หน้า 1 - 7

² มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
วันที่ 1 - 7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514) (พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2514)

ต่อกิจการสงฆ์เป็นที่ยิ่งและทรงสละพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมาก เพื่ออุปถัมภ์แก่พระสงฆ์¹
ฝ่ายราชาก็ได้ทรงอุทิศพระสงฆ์ไปเพื่อ... เนื่องจากเชื่อว่าการทำงานกับพระที่สี่คือ
บริสุทธิจะได้อนุคุณล้นบริบูรณ์เกินจรรยาที่กระทำ... บุรุษบางคนที่ไปช่วยทำงาน เพราะ
พระไม่ทรงศีลบริสุทธิ² บางครั้งราชาก็ไปช่วยทำงานกับพระสงฆ์เฉพาะองค์ที่จะสามารถให้
ประโยชน์แก่ตนได้เท่านั้น³

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระราชศรัทธาแรงกล้า
ต่อศาสนา ได้ทรงยกฐานะสงฆ์อย่างสูงมาก ทรงให้สิทธิพิเศษแก่พระสงฆ์ที่สอบพระ
ปริยัติธรรมได้เป็นเปรียญและได้เลื่อนเป็นพระราชาคณะ ด้วยการยกย่องพระที่เริ่มไปพระหลวง
เหล่านั้น ให้พ้นจากการเป็นไพร่ไปเป็นโยมสงฆ์แทน พระราชาคณะเหล่านี้ได้ลาสิกขาบท
ทรงยินดีรับเข้าทำราชการในกรมของที่ตั้งการใด⁴ การให้สิทธิพิเศษดังกล่าว ทำให้พระสงฆ์
ทรงสละศักดิ์จำนวนมากอาศัยฐานะสงฆ์เริ่มเครื่องเล่นฐานะทางสังคมด้วยการลี้ภัยเข้ารับ
ราชการ เป็นข้าราชการขุนนาง จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออก
ประกาศห้าม แม้พระที่นั่งทรงขอมิให้ผู้ที่ลี้ภัยจากพระสงฆ์เข้ารับราชการได้⁵ ในบางกรม
ต่อมาจึงทรงห้ามเด็ดขาดแก่พระราชาคณะ ถ้าลี้ภัยออกมาก็จะโปรดเกล้าให้ไปพระหลวง
โรงพิมพ์⁶

¹ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง กฎพระสงฆ์, หน้า 546
และ 564

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 554
³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 555
⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร ..., หน้า 356
⁵ เดวิด เถ. วัลย์อาจ, "คณะสงฆ์ในเครื่องยศฐานะในสังคมไทยโบราณ,"
ศิลปากร 10 (พฤษภาคม 2509), หน้า 41 - 42
⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43

นอกจากการอุปถัมภ์ในใจจวบยั้ง ๆ ของรัชกาลแรก ๆ สิ่งที่ดีว่ารัฐวิสาหกิจ
แก่พระสงฆ์อย่างสำคัญคือ การตั้งสมณศักดิ์และนิตยภัตรแก่พระสงฆ์

สมณศักดิ์และนิตยภัตร

สมณศักดิ์ คือฐานันดรหรือยศของพระสงฆ์¹ เป็นบรรดาศักดิ์ที่พระมหากษัตริย์
พระราชทานแก่พระสงฆ์ทรงคุณธรรมความรู้เป็นที่ยกย่อง เหตุที่มีการแต่งตั้งสมณศักดิ์นั้น
เป็นความต้องการของอาณาจักร ที่จะให้พระสงฆ์ได้รับสถานบรรดาศักดิ์เช่นเดียวกับข้าราชการ
คือ ชูนาง ข้าราชการ² อันเป็นการตั้งพระสงฆ์เข้าเป็นข้าราชการ ปฏิบัติงานเพื่อสนอง
ความต้องการของรัฐ

นิตยภัตร ความหมายเดิมคือ อาหารหรือเงินค่าอาหารพระที่พระมหากษัตริย์
ทรงพระราชทานให้แก่สงฆ์ทรงสมณศักดิ์³ ทั้งในรูปตัวเงินและข้าวสาร ต่อมาพระราชทาน
เป็นตัวเงินอย่างเดียว แต่ในความหมายแท้จริงนิตยภัตร ก็คือ เงินเดือนเบี้ยหวัดของ
พระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์ เหมือนเงินเดือนข้าราชการชูนางกับเอง ตั้งให้โดยตรงจากพระสงฆ์
ทรงสมณศักดิ์ได้รับอาหารถวายอยู่แล้ว เงินส่วนนี้จึงมีได้ใช้เป็นค่าอาหารพระแต่เบี้ยเงิน
ส่วนตัวของพระสงฆ์จะนำไปใช้จ่ายเพื่อซื้อหาของจำเป็นอื่น ๆ นิตยภัตรนี้แม้จะมีมูลค่าไม่
มากนักแต่เมื่อกำกับถึงชีวิตพระสงฆ์ที่ไม่ค่อยมีรายจ่าย เพื่อการครองชีพ ทำให้เงินจรัลของพระ
มีมูลค่าและความหมายต่อพระสงฆ์ไม่เลยและ เมื่อรวมค่านิตยภัตรของพระสมณศักดิ์ ทั้งหมด

๒๒

¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 1, "ทำเนียบสมณศักดิ์ซึ่งจัดขึ้นใหม่ในพระพุทธศ
ศักราช 2455," หน้า 12 - 19

² อัจฉรา กาญจนโงมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 110

³ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, "เรื่องแถลงการณ์คณะสงฆ์ก่อนหน้าพระราช
บัญญัติฉบับที่ ๑๑ เรื่องการคณะสงฆ์ ร.ศ. 121... หน้า 1 - 36

ก็เข้าหาเงินไม่ยอมนั้น ทั้งสมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระสังฆราช พระมหากษัตริย์จะทรงเป็นผู้
อำนาจพระราชนิพนธ์ ให้แต่เพียงพระองค์เดียวตามพระราชนิพนธ์เห็นสมควร

สมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระสังฆราชมีความสำคัญมาก ต่อการบังคับถึงฐานะและความสำคัญ
ของพระสงฆ์ ในงานพระราชนิพนธ์ที่สำคัญสมเด็จพระสังฆราชและสมเด็จพระสังฆราชจะเป็นตัวกำหนดที่หนึ่งของพระสงฆ์
ในการประกอบพิธีกรรม และบางครั้งก็กลายเป็นไปอยู่ห่างไกลในการจัดที่นั้งตำแหน่งของ
พระสงฆ์เหมือนกัน และปรากฏว่าพระสงฆ์ตัวหัวเมือง เมื่อได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้วมักพำนักอยู่
ในกรุงไม่ออกไปเป็นครูหาสอนหนังสือตามหัวเมือง²

การถวายนิคมบัตรแก่พระสงฆ์นั้นมาแต่ครั้งอยุธยาแล้ว ดังในสมัยสมเด็จพระเอกาทศ
รถ³ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงโปรดให้พระสงฆ์ที่สอบไล่ได้
เปรียญ⁴ 4 ประโยคขึ้นไปเข้ารับพระราชทานนิคมบัตร⁴ แต่สามแฉกที่สอบไล่ได้เป็นเปรียญ
ก็จะได้รับพระราชทานนิคมบัตรเหมือนกัน⁵

¹ หจข., ร. 5 ศ. 1/70 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าเอกทัศ
กรมหมื่นสยมตอมรพันธุ์, 3, 15 และ 18 ตุลาคม ร.ศ. 119 และหนังสือกรมราชเลขาณูการ
ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ 16 และ 19 ตุลาคม ร.ศ. 119 และ ร. 5 ศ. 15/3
พระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิจิตรภักดิ์, 1 พฤศจิกายน ร.ศ. 121 หน้า 27

² พาสณา กิจจาวร, "บทกวีนิพนธ์ เรื่องบทกวีนิพนธ์ของคณะสงฆ์ใน เรื่องการ
ศึกษา ...," หน้า 22

³ แนนบอย ศิริรัตนนท์, "เสนาบดีกระทรวงมหาดการในระบอบสมบูรณาญา
สิทธิราชย์" (วิทยานิพนธ์ ปริณิถนาหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาล
งกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519) หน้า 7

⁴ เติ๋น พิศนภิม, "ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย, หน้า 8"

⁵ หจข., ร. 5 ศ. 1/75 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าเอกทัศ
กรมหมื่นสยมตอมรพันธุ์, 28 ธันวาคม ร.ศ. 119 และหนังสือกรมราชเลขาณูการ เรียบ
เจ้าพระยาภาสกรวงษ์, 28 ธันวาคม ร.ศ. 119

ทำเนียบสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ไทยมีนามแต่ครั้งอยุธยา แต่ยังมีศักราชกำกับมากน้อย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏทำเนียบสมณศักดิ์มากับ ซึ่งในสมณศักดิ์ที่สำคัญดังนี้

1. พระราชาคณะ คือ คณะของพระราชา ประกอบด้วยสมเด็จพระสังฆราชเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะรอง พระราชาคณะชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช ชั้นสามัญ
2. พระครู ประกอบด้วย พระครูสุตานุการ พระครูเจ้าคณะ พระครูเจ้าวัด พระครูพิเศษ
3. พระรู่านุกรม คือ พระผู้รับใช้เจ้าคณะ พระราชาคณะ พระครูเจ้าคณะ พระครูเจ้าวัด
4. พระเปรียญ แบ่งเป็น, เปรียญเอก โท ตรี และเปรียญสามัญ²
5. พระพิธีธรรม คือ พระสงฆ์สำหรับสวดพระปริตในงานพระราชพิธีพิเศษต่าง ๆ³

ปรากฏในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำเนียบสมณศักดิ์ของสงฆ์ทั่วพระราชอาณาภพมีจำนวน 264 องค์⁴ และในรัชกาลนี้ยังทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ขึ้นเป็นสมณศักดิ์ชั้นพระราชาคณะหลายพระองค์⁵ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่พระบรมวงศานุวงศ์เป็นพระราชาคณะที่เกี่ยวหลายพระองค์

สำหรับวัดการกานิตยภัตรรองพระสมณศักดิ์ ในสมัยนี้ดังนี้

ภายหลังเมื่อนิการแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระสังฆราช จึงมีการตั้งสมณศักดิ์ที่สูงกว่าคือ สมเด็จพรมหาสมเด็จเจ้ารับนิตยภัตรสูงกว่า สมเด็จเจ้าพระสังฆราชสามัญ

- ² เปรียญเอกคือ เปรียญ 7 - 8 - 9 ประโยค, เปรียญโทคือ เปรียญ 4-5-6
- ³ ประโยค เปรียญตรี คือ เปรียญ 3 ประโยค และเปรียญสามัญ คือเปรียญ 1-2 ประโยค
- ⁴ อัจฉรา กาญจนันท์, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 111 - 112
- ⁵ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า 166 - 188
- ⁶ นันทนา วัฒนสุข, "บทบาทของสมเด็จพระมหาสมเด็จเจ้า ...," หน้า 36 - 37

ตารางที่ 6

อัตราณียภัตร (เงินเดือน) ที่ถวายแก่พระสงฆ์สามเณรในปลายรัชกาลที่ 3

อันดับ	ระกัษ	เดือน บาท	ปี บาท
1	พระราชกณะผู้ใหญ่	20.00	240.00
2	พระราชกณะชั้นธรรม	19.00	228.00
3	พระราชกณะชั้นเทพ	19.00	216.00
4	พระราชกณะสามัญ	16.00	192.00
5	พระปลัดตำแหน่งใหญ่	12.00	144.00
6	พระครูบางองค์และเปรียญ 7 ประโยค	10.00	120.00
7	เปรียญ 5-6 ประโยค พระครูปลัดและพระครูอุจิกร	8.00	96.00
8	เปรียญ 4 ประโยค และพระครูวินัยภัตรบางรูป	6.00	72.00
9	เปรียญ 3 ประโยคและพระฐานานุกรมสามัญ และพระสงฆ์อื่นจูงในพระอารามหลวง	.50	6.00

ที่มา อัจฉรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 123

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมื่อเปรียบเทียบรายจ่ายของรัฐที่จ่ายเป็นค่าที่ดินโดยภัตรของพระสงฆ์สามเณร
ระหว่างสมัยรัชกาลที่ 1 กับสมัยต้นรัชกาลที่ 3 เท่าที่ปรากฏหลักฐานจะเห็นดังนี้

ตารางที่ 7

เปรียบเทียบรายจ่ายค่านิคมภัตรในสมัยรัชกาลที่ 1 กับสมัยต้นรัชกาลที่ 3

ผู้ได้รับนิคมภัตร	พ.ศ. 2348		พ.ศ. 2370	
	จำนวนรูป	จำนวนรายจ่าย /บาท	จำนวนรูป	จำนวนรายจ่าย /บาท
พระราชาคณะและสาบานุกรม	55	833.00	-	16,747.00
เจ้านายที่มณฑล	-	-	4	112.00
พระภิกษุสามเณรเปรียญ	51	480.00	41	4,238.00
พระสงฆ์ชั้นคัม	-	-	5936- 7059	19,436.25
รวม		1,313.00		40,260.25

ที่มา อัครราชบัณฑิตยสถาน, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 125

จากตาราง แม้หลักฐานรายจ่ายค่านิคมภัตรในสมัยรัชกาลที่ 1 จะไม่ครบจึง
คาดว่าคงจะต้องมีรายจ่ายค่านิคมภัตรมากกว่านี้ แต่ที่พอจะสรุปได้ว่าในสมัยต้นรัชกาลที่ 3
รัฐต้องจ่ายค่านิคมภัตรให้แก่พระสงฆ์เพิ่มขึ้นจากสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นจำนวนมากกว่าจะถึง 10
เท่า และในต้นต้นรัชกาลที่ 4 รัฐต้องจ่ายค่านิคมภัตรเพิ่มขึ้นอีกเป็น 2 เท่าของต้นต้นรัชกาล
ที่ 3 ก็คงจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องจ่ายพระราชทรัพย์เป็นค่านิคมภัตร
พระสงฆ์สามเณรนี้เดือนละ 5,360 บาท หรือปีละ 64,320 บาท และในปีที่ปีเดือน 8
สองหน หรือมีพระอนุชาภิเษกพระอารามหลวงมาก พระองค์จะต้องจ่ายเงินถึงปีละ 80,000

บาท¹ การที่พระองค์ทรงต้องเสวยพระราชทรัพย์ เพื่อจ่ายให้แก่กษัตริย์จ้าวเวียงจันทน์ ทำให้พระองค์ทรงเปรียบเทียบความลำบากของพระองค์ที่ได้รับเงินเดือนโดยไม่ต้องเหนื่อยกายเหมือนกับข้าราชการ ดังพระราชปรารภที่ว่า

...ข้าราชการฝ่ายคฤหัสถ์เข้านับราชการวันรุ่งเห็นคหฬด้วยจึงเอาแห่งคางนุ่งกลับไปขวนเมื่อเวลา ๗ ทุกวัน ๆ จะไปขวนมือไม้เปล่าก็มีโชคร้าย แต่เมื่อวันรับเบี้ยหวัด ถึงกระนั้นก็ไต่จนยกถวายพระสงฆ์โดยมาก ส่วนพระสงฆ์นั้นเขามีกาวันรุ่งวันโรกลับไปมือเปล่าก็มี ...²

ด้วยเหตุที่รัฐต้องจ่ายเงินค่ากษัตริย์แก่พระสงฆ์สามเณรในหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมากก็จริง ดังนั้น รายจ่ายค่ากษัตริย์จึงเป็นเงินรายจ่ายที่สำคัญของแผ่นดินอย่างหนึ่ง³

จ. การใช้จ่ายของรัฐและราษฎรในการอุปถัมภ์วัดและสงฆ์

การใช้จ่ายของรัฐและราษฎรในกิจการพระศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ถูก فهمให้เป็นการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดและอุทิศพระสงฆ์เป็นจำนวนทรัพย์สินมากมาย เหลือคณานับ แม้จะไม่มีกรรรวบรวมแสดงปริมาณทรัพย์สินที่อุทิศไปในการพระศาสนาในแต่ละรัชกาล แต่จากเอกสารบางส่วนก็สามารถประเมินได้ว่า รายจ่ายทางศาสนาเป็นรายจ่ายสำคัญของแผ่นดินในพุทธรัชกาล จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นรายจ่ายที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งก็ได้

¹ พระราชพงศาวดารพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2521) หน้า 417-418 และพระราชพงศาวดารในรัชกาล รัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 เล่ม 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 142-145

² พระราชพงศาวดารพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 418

³ กรมศิลปากร, เอกสารของกรมศิลปากร, หน้า 125

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงส่งพระราชนิพนธ์จำนวนมาก พระราชทานเพื่อการพระศาสนาและคณะสงฆ์¹ ทรงยอมเสียพระราชนิพนธ์ถึงปีละ 4,623 บาท เพียงเพื่อเป็นเครื่องล่อใจให้พระสงฆ์ในวัดต่าง ๆ จำนวน 201 วัด ลงอุโบสถตั้งนี้เพราะ "ถวายทรงพระปรารภว่า การลงอุโบสถไม่ได้อาภยเหมือนไปเพื่อบา พระสงฆ์จึงหาพลีจ ทำไม ถ้าได้อาภยผลอยู่จะไปไหนละเคย"² จึงถวายเงินประเพณีพิธีจ่ายค่ากระจากาติโมกข์ คือพิธีที่พระผู้สวปาคติโมกข์จะมารับใจจัญ ประเพณีนี้กระทำกันสืบต่อมาจนถึง พ.ศ. 2456 ก็ยังคงกระทำอยู่³

ในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในรัชกาลเดียวกันนี้เพียงวัดเดียว ปรากฏว่า ต้องเสียค่าใช้จ่ายไปเป็นจำนวนมากต้องเกณฑ์คนถึง 20,000 เกษ เพื่อขนดินมาถมที่ บริเวณวัด ทรงสร้างถาวรวัตถุทั้งขนาดใหญ่และเล็กมากมายในวัด รวมทั้งชื่อ เลขาพระ ถวายวัด เป็นเงินค่าจ้างในการก่อสร้าง 3,785 ชั่ง 6 ตำลึง และค่าจ้างในการ ฉลองวัด 1,930 ชั่ง 4 ตำลึง รวมเป็นค่าจ้างในการปฏิสังขรณ์วัดทั้งหมด 5,811 ชั่ง หรือ 464,880 บาท ใช้เวลาก่อสร้างนานถึง 7 ปี 5 เดือน 28 วัน⁴

¹ กรมศิลปากร, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, หน้า 546

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประมวลพระนิพนธ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส การคณะสงฆ์ (ในตามกฎราชวินัยคำขยัน
พระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แก้วเสด็จพระสมณแห่งสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ 1-7 สิงหาคม พุทธศักราช 2514)
(พระนคร : โรงพิมพ์ศรีพิถาวรณ, 2514) หน้า 357-358)

³ เรื่องเดียวกัน

⁴ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, หน้า 1-8

นอกจากนี้ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งแม้ว่าไม่ทราบว่าใครเป็นผู้ริเริ่มก่อสร้าง แต่ถึงพอสันนิษฐานได้ว่าคงจะน้อยกว่าวัดพระเชตุพนฯ ไม่มากนัก เนื่องจากเป็นวัดที่ก่ออาคารใหญ่เช่นกัน

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แม้จะมีวัดทรงสร้างวัดใหม่ แต่ก็ทรงปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ ๆ เช่น ทรงสร้างพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ซึ่งคงจะสิ้นพระราชนิพนธ์จำนวนไม่น้อย ราคาก่อสร้างวัดใหม่ในรัชกาลนี้อาจจะประเมินได้จากกรณีการก่อสร้างวัดรั้งมีสุฉาวาม¹ ในปี พ.ศ. 2366 ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีอภัย ทรงให้เงินค่าการก่อสร้าง 6 ปี สิ้นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างการวัดลง และถวายซากเป็นวัด เป็นเงิน 1,000 ซึ่งเกษ (80,000 บาทเศษ)²

ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นยุคแห่งการสร้างวัดวาอารามจากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏเกี่ยวกับการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดในรัชกาลนี้ ย่อมเป็นประจักษ์พยานได้เป็นอย่างดีถึงปริมาณทรัพย์สินที่พระองค์ทรงทุ่มเทให้กับการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ จากสถิติบัญชีการใช้จ่ายพระราชนิพนธ์ในการพระราชกุศลต่าง ๆ ในแต่ละปี ปรากฏรายจ่ายที่ทรงใช้ในการซ่อมสร้างศาสนวัตถุและวัดมากบางน้อยบ้าง ถึงในปี พ.ศ. 2370 ทรงซ่อมวัดต่าง ๆ ถึง 19 วัด สิ้นค่าใช้จ่ายเฉพาะปีเดียวประมาณ 1,300 ซึ่ง (104,000 บาท)³ ฉะนั้นเมื่อถวายเป็นเจ้าบวชวัดและค่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์วัดตลอด 27 ปีที่พระองค์ทรงครองราชย์อยู่ก็จะเป็นค่าใช้จ่ายจำนวนมากทีเดียว เพราะการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ เช่น การบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในปี พ.ศ. 2375 ซึ่งพระเจ้า

¹ ปัจจุบันตั้งอยู่รวมกับวัดทวารนิเวศวิหารแล้ว

² อัจฉรา กาญจโนทัย "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...," หน้า 62

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64

ไม่ทราบว่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์แบบอนาถกัณฑ์จะสำนึกขึ้นมาได้ว่าคงจะต้องสิ้นพระราชทรัพย์
เป็นจำนวนมากกว่าครึ่งรัชกาลที่ 1 ทรงปฏิสังขรณ์เนื่องจากอิทธิพลอำนาจการปฏิสังขรณ์มาจนถึง
16 ปี (พ.ศ. 2375-2391)¹ ในงานนี้ตรงเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์และเจ้าผู้ครองหัวเมืองชั้นพระบาท
แห่งชั้นกับเป็นนายงานในลำดับต่าง ๆ ปรากฏว่ามีการก่อสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก
เนื่องงานปฏิสังขรณ์เสร็จสิ้นที่ทรงโปรดเกล้าให้มีการฉลองวัดเป็นงานใหญ่ ทรงถวายไตรจีวร
5,000 ไตร บาตร ยาม พัด เครื่องบริขารอย่างละ 5,000 และยังมีทรงบริจาค
พระราชทรัพย์อีก 1,000 ซึ่ง (80,000 บาท) ทำสังฆคณมหาทาน² นอกจากนี้ในการ
ฉลองวัดฯ วัดที่ทรงปฏิสังขรณ์เสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2374 ก็ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ 1,000
ซึ่ง ทำสังฆคณมหาทานเช่นกัน³ ปรากฏว่าตลอดรัชกาลของพระองค์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์
วัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงและนอกกรุงมากถึง 39 วัด เป็นวัดที่ทรงสร้างเอง 4 วัด และที่
ทรงปฏิสังขรณ์ 35 วัด⁴ และยังมีทรงชักชวนให้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ เภร
ผู้มีทรัพย์ทำบุญโดยการสร้างวัด จนปรากฏว่ามีเจ้า วัดขุนนางที่สร้างในรัชกาลนี้และถวาย
เงินวัดหลวงหรือไปก่อถวาย เป็นจำนวนถึง 30 วัด เป็นวัดสร้างใหม่ 5 วัด และวัด
บูรณะปฏิสังขรณ์ 25 วัด⁵ วัดเหล่านี้ที่ถวายเป็นวัดหลวง ก็ทรงพระราชทานเงินช่วยสร้าง
และปฏิสังขรณ์ด้วยเสมอ รวมวัดที่สร้างหรือปฏิสังขรณ์ในรัชกาลนี้มีถึง 69 วัด วัดบางวัดที่
ทรงช่วยสร้างก็ทรงพระราชทานพระราชทรัพย์ช่วยสูงมากถึง เช่นการปฏิสังขรณ์วัดมรรคพาราม
ทรงบริจาคถึง 1,000 ซึ่ง⁶

1 แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 17 "ประวัติวัดพระเวฬุวนาราม" หน้า 180-190

2 เรื่องเดียวกัน

3 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร ..., หน้า 114-115

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 346-353

5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 353

6 กรมการศาสนา, "วัดมรรคพาราม อำเภอพระนคร กรุงเทพมหานคร"

จากนั้นก็ความบังเอิญจะเห็นได้ว่าเพราะรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัว เพิ่งรัชกาลเกล้าก็ทรงเสียดพระราชทรัพย์เพื่อสร้างและประดิษฐ์วัดจำนวนมากมาย
อันแสดงถึงพระราชศรัทธาของพระองค์ต่อพุทธศาสนาอย่างแท้จริง แม้เมื่อใกล้จะสิ้นพระชนม์
ก็ยังทรงมีพระราชดำริว่า

... ทุกวันนี้ผู้ละห่วงใหญ่หนัก ค่าชู้ลู่อยู่แต่ก่อสร้างไว้ใหญ่โตหลายวัด ที่ยัง
ค้างอยู่ก็มี ถ้าข้ารูดทรัพย์ไปจะไม่มีผู้ช่วยทะนุบำรุงเงินในพระคลังที่เหลือจับจ่าย
ไปชู้ราชการแผ่นดินมีอยู่ สิ้นบุญซึ่ง ผู้ศรัทธาหนึ่งหมื่นเบ็ญ ถ้าฝืนใจเห็นจากแผ่นดินแล้ว
ให้ช่วยดูแลแก่เขาขอเงินรายปี ให้ช่วยทะนุบำรุงวัดที่ชำรุดและการวัดที่ยังค้างอยู่นั้น
เสียให้แล้วด้วย ...¹

ในเวลาต่อมาพระองค์ยังทรงสั่งให้เบิกเงินพระคลังมาถวายพระสงฆ์ในวัดหลวง
ทั้งในกรุงและนอกกรุง รวม 7,359 รูป² สิ้นพระราชทรัพย์ 1,839 ชั่ง 15 ตำลึง
(147,180 บาท)² เงินที่ทรงขอ 10,000 ชั่ง (800,000 บาท) นั้นเพราะ
มหารัตนปริยัติคตมามีทรงประทานให้ตามคำขอ ดังปรากฏว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้เงินส่วนนี้ไปการประดิษฐ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม³

ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงดำเนิการแบบ รัชกาลที่ 3
แม้จะทรงสร้างและประดิษฐ์วัดน้อยกว่่าก่อสร้างวัดใหม่ 5 วัด และประดิษฐ์ชั่ง 22 ชั่ง⁴

-----
1 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชนิพนธ์พงศาวดาร ... , หน้า 370
2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 371
3 หจข., ร. 5 ศ. 6/46 พระราชดำริรับพระอุโบสถวัดพระศรี (พระแก้ว)
วันที่ 3-15 6 คำ มีมะเน็บ จัตกาศก จ.ศ. 1244 หน้า 53-54
4 โปรดดูตารางที่ 5

ดังนั้น การใช้จ่ายพระราชทรัพย์เพื่อการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดถวายเป็นรายจ่ายส่วนที่
ของแผ่นดิน พระองค์ทรงบริจาตเงินแก่คณะสงฆ์ด้วยใจจริงไม่หวาดหวั่นอะไร โดยเฉพาะ
นิตยภัตประจำเดือนของพระสงฆ์ ซึ่งเห็นเพียงส่วนน้อยในการบำเพ็ญพระราชนิเวศน์ต่าง ๆ
ก็ตกเป็นเงินถึงปีละประมาณ 80,000 บาท ซึ่งเมื่อเทียบกับรายได้แผ่นดินที่ตกประมาณ
ปีละ 1-2 ล้าน จะเห็นค่าใช้จ่าย 4.8 % ของรายได้แผ่นดิน¹

ฝ่ายราษฎรแม้จะไม่ปรากฏรายละเอียดการใช้จ่ายในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด
มากนัก แต่ก็จะสันนิษฐานได้ว่า การใช้จ่ายของราษฎรเพื่อกิจการดังกล่าวคงจะมีจำนวน
ไม่น้อยเช่นกัน แต่เนื่องจากการสร้างวัดใหญ่ ๆ ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง ราษฎรที่มีทรัพย์
ไม่สามารถสร้างวัดใหญ่ ๆ อย่างรัดกุม วัดที่ราษฎรสร้างหรือวัดราษฎรจึงมักมีขนาดเล็ก
และจะเสียค่าใช้จ่ายประมาณ 150 ซึ่ง (12,000 บาท) ดังเช่น การสร้างวัดประเสริฐ
สุภาวาส ของพระประเสริฐวาณิช เสร็จสิ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งสร้างวัดเมื่อ พ.ศ. 2388
บนซากวัดเก่าเสียค่าใช้จ่ายทั้งหมด 165 ซึ่ง (13,200 บาท)²

เมื่อกล่าวโดยสรุป จะเห็นว่า เศรษฐกิจวัดภายในระบบศักดินาในสมัย
ต้นรัตนโกสินทร์นั้นยังคงต้องพึ่งพิงรัฐเป็นหลัก โดยเฉพาะวัดหลวง และราษฎรเองก็มีความสำคัญ
ในการอุปถัมภ์เศรษฐกิจวัด แม้จะไม่มากเท่ารัฐ วัดใดอาศัยอภิสิทธิ์ที่รับมาซึ่งเจ้าครองนคร
หรือพระยาธิบดีในรูปที่ดินและแรงงานและรวมกับรัฐในการอุทิศเงินผลผลิตส่วนเกินของสังคม อย่างไรก็ตาม
ก็ตามเศรษฐกิจวัดในสมัยนี้เป็นช่วงของการวางรากฐาน ทรัพย์สินในรูปที่ดินวัดจึงมีอยู่อย่าง

¹ พร เห็น อ้นตระกูล, "การใช้จ่ายเงินแผ่นดิน ...," หน้า 11-12

² อจธรา กาญจนมัย, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ...,"

มาซึ่งผลประโยชน์อย่างเต็มที่ แต่ก็ได้เริ่มมีการนำมรดกผลประโยชน์อย่างแท้จริงมาจำนวน และความสำคัญมากขึ้นในเวลาต่อไป จนกลายเป็นรายได้หลักของวัดบางวัด บางงานวัด เริ่มหมดความสำคัญลงจนหมดไปในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่บางงานวัดก็ยังคงมีความสำคัญในความเป็นแหล่งที่มาของรายได้ในรูปตัวเงิน คือเงินค่าราชการเคหาพระแม่จะไม่ขาด แต่ได้เป็นผลประโยชน์ของวัดทางหนึ่ง ระบบเงินตราทำให้วัดเห็นความสำคัญของเงิน และเริ่มต้องการเงินตรามากขึ้น เนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องบูรณะปฏิสังขรณ์วัด หลังจากการสร้างวัดมาเป็นเวลาหลายสิบปี ทำให้วัดบางวัดเริ่มทรุดโทรม ประการที่สำคัญคือรัศตองหมู่เทรายได้ เมื่อการสร้างปฏิสังขรณ์วัดและอุทิศพระสงฆ์มาก จนกลายเป็นรายจ่ายที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของแผ่นดิน อาจกล่าวได้ว่า ค่าใช้จ่ายจำนวนมากนี้ก่อให้เกิดการสูญเสียเงินตราไปเป็นจำนวนมากโดยมิได้นำไปเพิ่มผลผลิตในทางอื่น วัดและสงฆ์ยังคงเห็นคุณค่าสินค้าผลิตภัณฑ์เงินเป็นจำนวนมากไปจากสังคม การที่วัดบางวัดมีขนาดใหญ่โตเกินไปทำให้ต้องมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ซ้ำหลายครั้งในวัดเดียวกันเกิดการสูญเสียซ้ำสอง แม้กระนั้นก็ไม่สามารถหยุดยั้งความเสื่อมโทรมของวัดได้ ในปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชองค์เริ่มมองเห็นถึงปัญหาเหล่านี้ การที่รัศตองมีการระดมจ่ายกันค่อนข้างมาก ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและเศรษฐกิจทำให้รัศตองจำเป็นต้องลดรายจ่ายในการพระศาสนาลง จึงเป็นที่มาของการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัศตองวัดครั้งใหญ่ในสมัยต่อมา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย